

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

2014

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

Fra Ribe Amt

Fra Ribe Amt 2014

Udgives af Historisk Samfund for Ribe Amt.
Produktion: Rosendahls

ISSN 0046-4864

Eftertryk af årbogens artikler kun
med tilladelse fra forfatterne.

Omslagsbillede:
Skibsbroen i Ribe, 1860.

Fra Ribe Amt

Historisk Samfund for Ribe Amt
2014

Forord

Historisk Samfund for Ribe Amt har hvert år siden 1903 udgivet en årbog, som medlemmerne modtager for en del af kontingentet. Heri gemmer sig det gamle Ribe Amts historie. Et utal af fortællere har berettet om stort set alt. Stenalder, middelalder, bondeliv, nutid. En uvurderlig guldgrube af historie.

Historisk Samfund er alle de mange forfattere en stor tak skyldig. Uden forfattere ingen årbog.

Det er derfor vores ønske og håb, at vi også fremover må få glæde af inspirerede fortællere, der kan være med til at gøre egnens historie levende og varig for alle.

Har du en god historie, skriv den og send den til os, et redaktionsudvalg vil derefter vurdere om, den skal trykkes i vores årbog.

Historisk Samfunds Redaktion

Jødiske ripensere¹

Af Søren Mulvad

Mitn emess hot noch kejner nit derobert di welt
(Ingen har erobret verden med sandhed)
Jødisk ordsprog²

»En gang var der mange jøder i provinsen, ... Folketællingslister fra 1834 viser, at der i det år levede 1607 jøder uden for København.... Der levede 2465 i hovedstaden, det betyder, at 40 % af de danske jøder den gang boede vest for Valby Bakke. Provinsjødedommen var den gang både stærk og levende. I dag hører det fortiden til.«³ Dette udsagn vil vi her tage op med hensyn til, hvilke jøder, der har gjort sig gældende i den gamle købstad, Ribe, og hvorledes de kan spores i kilderne til denne stads historie. Undersøgelsen er igangsat af vedholdende rygter om, at huset Skibbroen 3 skulle have indeholdt en synagoge. Herom siden.

Disse gamle borgeres grave på Mosaik Trossamfunds gravplads i Fredericia synes nu at være det sidste synlige minde om deres liv. Dog har de udgjort »et særpræget Indslag i den danske Provinsbefolkning. Som driftige og agtede Borgere har de været med til at fremme Byernes Udvikling, samtidigt med at de bevarede deres egne religiøse Traditioner, som ikke kunne undgå at vække en vis – om end gennemgående velvillig – Opmærksomhed.«⁴

Velvilligheden var ikke en selvfølge, når man skuer bagud. I årene fra 1660 til 1800 blev der af den danske regering udstedt i alt 128 forordninger, som på forskellig vis skulle regulere, i de fleste tilfælde begrænse, jødernes liv og færden i Kongeriget. I disse forordninger skelnede man ofte imellem »jøder af den portugesiske nation« og »jøder af tysk nation«, disse sidste blev flere steder slået sammen under benævnelsen »tyske jøder og andre tiggere.« Det tidligste tiltag i retning af at inkorporere jøderne i dansk samfundsliv skete med det såkaldte Frihedsbrev af 29/3 1814. Heri står bl.a.: »(Jøderne) skal nyde lige Adgang med Kongerigets øvrige Undersåtter til at ernære sig på enhver lovlig Måde.«⁵

Årsagen til forskelligheden i de portugisiske og de tyske jøders anseelse ligger i, at de såkaldt portugisiske (sefardim) i nogen udstrækning havde deres udspring i Nordafrika og på Den iberiske Halvø, og de var orienterede mod den europæiske dannelse; mens de såkaldt tyske (askenazim) stammede fra Ukraine og Litauen, og som nærmest anså det kristne Europa som en fjende (hvad de havde god grund til) og ikke havde tradition for at lære andre sprog end jiddish og det religiøse hebraisk. Jfr. den jiddish-skrivende nobelprismodtager Isak Bashevis Singers romaner. Denne ånde-

lige ghetto blev først nedbrudt med filosofen Moses Mendelsohn (1729-1786), som åbnede det tyske sprog og den europæiske kultur for sine trosfæller.

Der er skrevet lidt i den historiske litteratur om jøder i Ribe⁶, og enkelte steder findes et kort glimt af jøder, som har opholdt sig i byen. Her skal omtales dem, der var i Ribe i første halvdel af 1800-tallet.

Familien Dessauer

Den 1. juli 1806 blev et skøde tinglæst vedrørende Moses Aleksander Dessauer (* 21/12 1774, + 5/2 1831 [GF])⁷, som købte en større ejendom på byens hovedgade. Huset havde tidligere tilhørt præsident Ussing. Købsprisen var 1.100 Rigsdaler. Det var absolut en af stadens bedste adresser. Det strakte sig fra nuværende Hotel Dagmars port og syv fag østpå langs gaden, ligesom der var et syv fags baghus. Købssummen var betydelig, idet en stor del af byens boliger på samme størrelse i disse år blev handlet for 7 á 800 Rigsdaler. Moses Dessauer betalte straks de 400 Rigsdaler og udstedte præsidentens arving et pantebrev på de resterende 700 Rigsdaler.

Moses Dessauer var ligesom føromtalt Moses Mendelsohn født i Dessau – bare omtrent 50 år senere og havde taget borgerskab i Ribe den 1. november 1804.⁸ Borgerskabseden blev aflagt ifølge den forordnede procedure for jøder: Edsaflæggeren stod med hat på hovedet og hånden på 2. Mosebogs 20. kapitel og svor troskab mod staden » ... ellers kommer over mig alle de Forbandelser, som Moseloven indeholder.«⁹ Det er ikke bekendt, hvorledes han begyndte sin virksomhed, eller hvor han fik sine penge

Moses Dessauer, Ribe.

fra, muligvis kan han have arvet. Han ernærede sig ved handel. Hustruen Henriette var født Ballin (* 1789 i Middelfart).

Familien må, i lighed med god skik i Ribe, have haft noget landbrug, for de købte en ager i bymarken (Galliemark) i 1813. Moses Dessauer optræder flere gange i byens pantebøger, hvor man ser ham som deltager i byens handelsliv. Han ydede flere gange lån til stadens øvrige købmænd og kautionerede bl.a. for postmester Andreas Bennedsen 1820, da denne søgte om at få en klasselotterikollektion. Han vovede endog i 1818 at yde lån til en tvivlsom låntager, nemlig Jørgen Schmidt. Denne var offentligt ansat, men havde defecit i regnskaberne. Schmidt fik sin mor, Karen Weiss til at sætte sit hus i pant for sig. Det blev da også moderen, der i sidste ende måtte udrede det skyldige beløb. Hun måtte endog udstede

en ret stor veksel for at få betalt sønnens gæld. Derudover har Moses Dessauer flere gange udstedt pantebreve på udlån mod sikkerhed i fast ejendom. Enten har der været tale om regulære lån i en tid, hvor bankvæsen ikke fandtes, eller også har kunder været i gæld for leverede varer.

Dessauer har naturligvis haft forbindelser sydpå, hvilket alle Ribe-købmænd havde. En enkelt gang måtte han sagsøge et Hamborg-firma for at få et tilgodehavende, og en anden gang blev han selv stævnet af et firma i Altona for manglende betaling.¹⁰ Det lader sig foreløbigt ikke gøre at fastslå, hvori hans handel bestod. Han købte flere gange ejendomme, som kom på auktion, og ofte var han derved i fællesskab med byens øvrige storkøbmænd. Det må være gået op og ned for ham, for ind imellem måtte han selv rejse lån, eller han havde problemer med at tilbagebetale lån. I 1827 måtte han yde pant i ¼ af skibet »Johanne M. Henriette«, der førtes af skipper P. N. Harreby på Sønderho. Når skibet hed det samme som Moses Dessauers hustru, kan man formode, at han har været med til at navngive det og var partsreder. Skibet er anført i 1826 med navnet »Johanne Margrethe«, 19 kommercelæster stort.¹¹ Moses Dessauer kom i byrådet, magistraten, og blev overformynder, hvad var et yderst tillidskrævende arbejde. Det havde tidligere været varetaget af den rige købmand Jens Rasmussen Rahr.¹²

I 1827 kautionerede en af hans trosfæller, købmand Moses Kleisdorff, gift med hans niece Rachel, for at Moses Dessauer kunne blive klasselotterikollektør. Efter Moses Dessauers død i 1831 videreførte enken

både forretningen og klasselotterikollektionen. Hun havde ved folketællingen 1840 en svend i butikken, Hartvig Jacobsen, måske den samme, som blev købmand i Thisted og er begravet i Ålborg 1864. [JM] Hendes bror, Samuel Ballin fra Hamborg, (* 21/12 1801) opholdt sig hos sin søster ved folketællingen 1834 og har formodentlig også været behjælpelig ved forretningen.

Henriette Dessauers nabo i Overdammen (grosserer Ballin) var både hendes bror og hendes svigersøn, idet han var gift med datteren Hanne. Kort efter at Henriette Dessauer blev enke modtog hun en arv på 2.102 Rigsbankdaler fra Levin Philipsen, hvis placering i slægtstræet ikke kan fastslås. Familien beboede huset i Storegade, indtil Henriette Dessauer solgte det i juli 1861.

Kautionisterne, da hun overtog lotterikollektionen, var dels hendes svigersøn, og dels naboen, enkebispede Middelboe (Georgine Middelboe, f. Grubbe Kaas (1760-1835), tidligere selskabsdame ved det russiske hof i Horsens, død som konventualinde i Roskilde Kloster.)¹³ og endelig stadskirurg Hansen. Altså folk fra byens bedste familier.

Cohnfamilien

Foruden de her nævnte, havde Julius Cohn (*1817) ophold i huset hos Dessauers, mens han var discipel ved Ribe Katedralskole. Han var søn af købmand Moses Abraham Cohn i Ringkøbing. – Den unge mands farbror, Samuel Cohn blev den 26. april 1826 gift med Frederikke Louise Bjerrum fra Ribe, en døbt pige. Dennes mor, Lovise Nicolette Gerdes, enke efter købmand Bjerrum, havde båndlagt sine midler, så

svigersønnen i Ringkøbing ikke kunne komme i besiddelse af sin hustrus betydelige arv (3.200 Rigsbankdaler), men denne skulle tilfalde børnebørnene, såfremt han skulle blive enkemand. – Den unge Julius Cohn tog senere navneforandring til Julius Christian Conig, hvad der tyder på, at han lagde sin jødiske baggrund fra sig.¹⁴ Han fik en karriere inden for toldvæsnet og døde i Ålborg 1889.¹⁵ Da familien Bjerrum også leverede en hustru til købmand og fabrikant Christian Giørtz, var Cohn-børnene fætre til den Balthazar Giørtz, som havde klædefabrikken i Tangegade og byggede det nuværende Ribe Kunstmuseum.

En bror til Moses Dessauer var Marcus Dessauer i Kolding, hvis datter Rachel lidt senere blev gift med købmand Kleisdorf i Ribe.

Der omtales en Wolf Hirsch Dessauer.¹⁶ Han var næppe nært beslægtet med ovennævnte Moses Dessauer, men boede i Ribe. Han købte herregården Krogsgård i Tjæreborg Sogn 1807, men måtte gå fra den under landbrugskrisen en halv snes år senere, hvorpå han tog borgerskab i Ribe 1833. Hans fallitbo blev behandlet ved Ribe Skifteret.¹⁷

En københavnsk grosserer, Aleksander Dessau (+ 1885) stiftede et legat til fordel for ugifte, trængende i Ribe, hovedsagelig af den mosaiske religion.¹⁸ Denne Aleksander var ikke identisk med Moses og Henriette Dessauers søn Aleksander. Denne var cand. polit. og den anden grosserer.

Familien Ballin

Slægten Ballin er overordentligt vidt spredt i verden, så slægtskabet bliver i de yderste

Ballins ejendom i Ribe. Foto ca. 1880.

led ret tyndt. Det ser dog ud til, at der er sammenhæng imellem de fleste. I hvert fald var den kendte Albert Ballin, som grundlagde dampskibsselskabet Hamburg-Amerika Line¹⁹ beslægtet med Samuel Salomon Ballin, som 1836 blev viet til Hanna Dessauer (* 1801). Hanna var hans niece. Hun var som helt ung blevet ejer af en gård i Fiskergade på hjørnet af Bredeslippe, som hun dels ombyggede og dels udlejede to små lejligheder i og i øvrigt ernærede sig som modehandlerinde. Ægteparret beboede denne gård. En pæn lille gård, som kostede 1000 Rigsbankdaler. De grundlagde et garveri, men boede her kun kort. Gården blev udlejet, indtil den i 1866 blev solgt til en lokal snedkermester.

De købte i 1839 ejendommen på hjørnet af Sortebrødregade og Storegade og blev derved nabo til Dessauers og altså til hustruens forældre. Der var en smal slippe imellem deres gård og nabohuset, hvor Dessauers

boede, og i første sals højde lod de bygge en lukket gangbro, som tillod dem at færdes tørskoede fra den ene lejlighed til den anden, og de førte i fællesskab én husholdning.

Hanne Ballin stiftede 1887 et legat til fordel for Pastorinde Bangs Stiftelse.²⁰ Samme pastorinde Bangs Stiftelse blev også betænkt af et legat, som stiftedes af en Siegfried Ballin 1894. Man må formode, at der eksisterede et venskabsbånd mellem Ballinfamilien og pastorinde Bang.

Samuel Salomon Ballin blev indvalgt i stadens råd, magistraten og var også med i Forsvarskomiteén 1848, da fjendtlige tropper truede med at invadere byen.²¹ Han var medstifter af Ribe Sparekasse og direktionsmedlem her.

Familien Ballins sidste år i Ribe kan vi følge på lidt nært hold gennem en brevsamling, efterladt af kaptajn J. F. Müllers hustru, Trine. Kaptajnen hjembragte en del etnografika til Ribe Katedralskole og opførte det gule to-etages hus i Nikolajgade. Han boede selv det hus, der nu rummer Cafe Valdemar. Trine Müller skrev 1858, at »Ballin taler stærkt om at rykke op herfra og flytte til Kjøbenhavn med hele Familien. Damerne krymper sig vist derved; og det kan da også gjerne drive over endnu. Der må da vist gå Breve tabt, for Ballin har nok et Par Gange skrevet dig til. Vi vare der i Selskab i forrige Uge, hvor din Skål blev drukket.«

»Ballin er i Søndags otte Dage rejst med sin Kone og Roschen til Hamb[org] og vil derfra til Kiel og blive der en 14 Dage, ...«

I 1859: »Ballin er i denne Tid i Kjøbenhavn. De flytter dog ikke til

Kjøbenhavn til November, om det sker, er helt uvist. Fruentimmerne vil nødig. ... De tale ellers ikke gjerne derom.«

I 1860: »Børnene var ved Ballin på Assemblé i Søndags. Hans spenderede Chokolade, Smørebød og Kage. – Han sagde, at der blev opvartet med så meget smuk Musik som aldrig før der. Der var især smukke Duetter af d'Origny og Frøken Eriksen, som begge overgik dem selv.«

I 1861: »Nu lakker det snart til, at Dessauers og Ballins reise. Vi vil savne dem, da vi jo anså dem for nogle af vore bedste Venner. Röschen har fået en lille Datter og er så lykkelig givt.« – Og senere i 1861: »Ballins er nu raske og de vare græsselig bedrøvede ved at forlade Ribe.«

Der var altså selskabelig omgang imellem familien Ballin og kaptajnens familie. Kaptajnen skrev gerne hilsner til Ballin, når han skrev hjem, og han havde også forretninger med handelshuset Ballin. Der er tilsyneladende ikke bevaret noget af denne handelskorrespondance. En flig anes, da Møller skrev til sin bror, Fabricius, at han kunne meddele Ballin, at han havde remitteret vekslere for ham for 1.200 Lb. Sterling i Hamborg.²²

Ballin har haft en interesse i salt. Han hjalp i 1857 saltraffinadør Badsted til et raffinaderi, som blev indrettet i det yderste hus på Skibbroen. Ballin ydede kredit op til 1000 Rdr. og lovede fremtidigt at forsyne raffinaderiet med råvarer (saltsten) til driften. Beløbet skulle afbetales ved arbejde og levering af rent salt. En datter af Badsted blev senere gift med en af Ballins fjernere slægtninge.

En lokal erindringskriver (1877-1951) mindes Ballins forretning »på hjørnet.« Men det må for årstallets skyld være tale om barber Ballins forretning. Denne barber Charles Ballin var født i København og angives i folketællingen 1880 som »mosait« af tro. Han var imidlertid gift med en døbt hustru, og børnene i ægteskabet var alle døbt, hvorfor familien i denne artikels sammenhæng ikke er af videre interesse. Charles Ballin angav, at han ernærede sig af skriftligt arbejde. Senere angav han at være barber. Hans slægtskab til de ældre Balliner i byen er lidt tyndt, idet han er søn af en fætter til grosserer Samuel Salomon Ballin. En af barberens sønner hed Charles (* 1874 i Ribe) som faderen. Han blev grosserer i silkestoffer i København, og da han var ugift, testamenterede han sin formue til et legat for Ribes trængende. Det var på 250.000 kroner og på daværende tidspunkt det største legat i byen. Stiftet 1937.

Det angives i folketællingerne, at grossererfamilien havde et større folkehold, seks personer, hvilket må tydes som en travl forretning. Man kan slutte, at familien har befundet sig vel her i byen. Hvad der fik dem til at bryde op er uvist. De må have hængt ved byen med kærlige tanker, når der stiftedes legater til byens vel, og en slægting søgte hertil flere årtier efter, at de øvrige var flyttet bort. Ejendommen på Storegade blev afhændet i 1861.

Familien Kleisdorf

Bosat i Stenbodgade i Ribe 1826. Ejendommen findes ikke mere.

Marcus Dessauers datter fra Kolding, Rachel (* 1808) blev i 1827 i Ribe viet til

Moses Lazarus Kleisdorf 1786-1859.

Moses Lazarus Kleisdorff, købmand. Rachel var niece af Moses og Henriette Dessauer, der boede omme i Storegade. Vielsen foregik i Ribe [FM]. Han angives at være født i landsbyen Kleisdorf ved Bamberg.²³ Købmand Kleisdorff købte en nu længst nedrevet ejendom på hjørnet af Vægtergade og Hundegade den 11/7 1826 for 1.760 Rigsbankdaler. Det var en omfattende bygning, ni fag til Vægtergade i to etager og 18 fag i én etage. Mod Stenbodgade var der fire fag i to etager. Han ombyggede straks huset og opførte et pakhuis i to etager på syv fag stedet for nogle avlsbygninger, som han lod

nedrive. Han lånte 1.400 Rigsbankdaler af amtsforvalter Nielsen til købet mod pant i ejendommen. Det er ikke lykkedes at fastslå, hvori hans handel bestod. Oprindeligt kaldte han sig købmand, men i folketællingen for 1850 kaldte han sig garver.

Moses Lazarus Kleisdorf deltog i byens handelsliv, og som andre velhavere i en tid uden bankvæsen udlånte han sine midler mod pant i byens ejendomme. Han ejede og udlejede et nu nedrevet hus på hjørnet af Puggårdsgade og Gravsgade. På det officielle plan blev han medlem af kommunalbestyrelsen og overformyndet efter Moses Dessauer. Han har nydt almindelig tillid i staden. Han blev ligesom Ballin indvalgt i stadens Forsvarskommission i 1848, da fjendtlige hære truede med at invadere.²⁴ Hans virksomhed har ikke sat sig synderlige spor. Enken solgte ejendommen til Ribe Kommune i juni 1862 for 6.000 Rdr. Den blev nedrevet, og på dens sted blev den nuværende von Stöckens Plads indrettet.

Familien Tachau

Tachau-brødrene, Selig Salomon og Abraham Salomon, slog sig ned i Ribe i 1833. De var beslægtede med Dessauer idet deres koner var kusiner. Tachaus kom fra Hamborg/Friedrichsstadt og tog borgerskab 1843. I familiearkivet²⁵ findes et dokument, som viser, at Sarah måtte betale 16 Rigsbankdaler til staten for at erholde opholdstilladelse i Ribe, hvilket blev bevilget på den udtrykkelige betingelse, at hun ikke tog ophold i andre danske byer uden særlig tilladelse.²⁶ Der eksisterede et firma Josef Salomon Tachau i Hamborg, ledet af en tredje broder, som allerede tidligere stod

*Selig Salomon Tachau. Portræt i privateje.
Pinx: Geskel Saloman.*

i handelsforbindelse med købmand Wolf Hirsch Dessauer, som to gange lånte anseelige beløb hos firmaet. Både i august og september 1843 stiftedes der gæld, i alt 2.000 Rigsdaler holstensk Kurant (svarede til 3200 Rigsbankdaler).

Salomon Seligman Tachau lejede butikken i et hus på Overdammen af stiftsfysikus Randrup. Det er det nuværende Quedens' Gård. Og da Randrup senere på året solgte gården til købmand Quedens, måtte køber respektere lejekontrakten. Tachau fraflyttede til oktober flyttedag 1834, hvor han rykkede over gaden og lejede de otte vestre fag af købmand Becks ejendom, der den gang strakte sig langs Overdammen, om hjørnet til Skibbroen og indeholdt den lange fløj

langs Fiskergade, som endnu står. Alt i alt en anselig købmandsgård. Desværre gik det ikke så godt med Nikolaj Becks forretning. Han måtte pantsætte stadig mere af ejendommen og udleje både forhuset og pakhuse, som Tachaus lejede. De lod sig ikke spise af med dårligt vedligeholdte bygninger, men forlangte, at vinduerne skulle kittes og males, og der skulle lægges slyder over loftet i kostalden, så man kunne færdes sikkert ovenpå. Det må altså være gået brødrene Tachau godt, siden de turde binde an med at leje de rummelige pakhuse. Allerede to år senere udvidede de handelen ved et lån fra deres bror Joseph Salomon Tachau i Hamborg på 16.000 Rigsbankdaler. Det er det højeste beløb, der indtil den dato figurerer i Ribe Bys skøde- og pantebøger. Forretningen kaldtes en manufakturhandel, men der handledes med mere, end vi i dag forstår ved manufaktur. Der var blandt andet bygningstømmer og jerngoods på lageret. Sydvestjyske Muséer ejer en jernmørt, som skal være indkøbt i forretningen. Året efter lejede firmaet yderligere syv fag af et andet pakhuis i ejendomskomplekset, nemlig dét, man ser gavlen af på det gamle foto fra Skibbroen (side 19). Endnu året derpå, i 1838 måtte købmand Nikolaj Beck give op. Hans kreditorer satte gården på auktion. Han var fallit. Brødrene Tachau købte hele herligheden for 4.040 Rigsbankdaler. Til sammenligning kunne de små boliger i Ribe på to og tre fag købes for omkring 100 Rigsbankdaler i de samme år.

Tachaus behandlede derefter den fallerede, ugifte Nikolaj Beck og hans søster, der førte hus for ham, særdeles godt. De lod dem blive boende i en mindre lejlighed i

komplekset til en meget rimelig husleje. Den restsum, der udbetaltes til Beck, lånte Tachau selv af ham og forrentede den.

Til gengæld havde Tachaus ikke selv brug for hele ejendommen, men de solgte straks et stort hjørne fra, nemlig dét, der vender ud mod Skibbroen og Overdammen, hvor nu Iskagehuset ligger. Det er et meget gammelt hus, som i sin kerne består af bindingsværk, om end senere istandsættelser har gjort alt for at camouflere husets oprindelige harmoni. Ved salget bortsolgtes 17 fag langs Skibbroen og 12 fag langs Overdammen. Der var endda rigelig plads til overs. Det solgtes cirka en fjerdedel af komplekset, og den købmand Godsk Brorsen, som købte det, måtte da også betale lidt over en fjerdedel af den købspris, som Tachaus selv havde givet.

Brødrenes mor giftede sig som enke med en Drucker, og der kom nogle halvsøsken-de. Heraf blev mindst tre uddannet i handel i Ribe. En af halvbrødrene Drucker gav en kort beskrivelse af handelshuset i Ribe:

»Handlen fra (Ribe) foregik i vid Omfang på de forskellige Markeder i Jylland og Hertugdømmerne. Det største af disse var Kieler Omslag, ... Et andet Marked var Schleswiger Dom, som holdtes på Pladsen foran den gamle Domkirke. Her var rejst Boder, og Sælgeres og Køberes larmende Ordskifte overdøvede alt andet i den Uge, Markedet varede. ... Store Varepartier dirigeredes over disse Markeder, også til Augustenborg, hvor (Hertuginde) stillede Værelser til Disposition på Slottet, hvor mere ansete Købmænd fik Tilladelse til at udstille deres Varer. På en Tid, hvor Jernbaner og Dampskibe ikke kendtes, foregik

Des Asmussens tegning af vogntoget fra Huset Drucker gennem 100 år.

Transporten i store Vogntog ad Landevejene. Forrest kørte Husets Chef i sin lukkede Ekvipage, mens Trænet med Commisser og Karle fulgte efter på Fragtvogne. Ofte med Forridere i nogen Afstand foran Vogntoget for at undersøge, om Vejen var sikker, hvad den ikke altid var.²⁷

Forretningen gik godt en tid lang, indtil Selig Salomon ved et fald på gaden blev galt behandlet af en lokal læge og måtte trække sig ud af forretningen og holde sengen i flere år. Efter lange lidelser lod han sig transportere med hest og vogn til Flensborg, hvorfra han sejlede til København, hvor han havde bolig i Lille Kongensgade i den bygning, hvor Mosaik Trossamfund nu har administration. Her kom han så meget til kræfter, at han kunne gå ved krykker. Han døde dog 1845, kun 47 år gammel.

Brødreparret Selig og Abraham skiltes i forretningsmæssig henseende i 1843 med yderste hensynsfuldhed. Den syge bror med familie fik fri bolig og en god aftægt samt en årlig udbetaling i ni år på halvandet

tusinde Rigsbankdaler, som han havde krav på som sin andel af forretningsværdien. Desuden overtog han ejerskabet af en del af komplekset, som Selig så lejede af ham. Da Selig døde 15/9 1863 lod børnene, Henriette og Charles moderen sidde i uskiftet bo. Ikke nok med dét, men købmand Beck og hans søster blev endvidere lovet uopsigelig bolig i lejligheden i deres levetid. Der var meget rene linjer. Den bevidnede separationsakt²⁸ fortæller, at alle udestående fordringer skulle tilhøre den aktive bror. Foruden detaljere gennemgang af firmaets aktiver rummer akten en paragraf, som fortæller, at firmaet havde et udsalg af jernvarer i Carlshütte pr. Rendsborg, hvilket også blev overdraget til Abraham Salomon. Den sygdomsramte bror lod sin bror og forrige kompagnon arbejde videre med broderparten af firmaets formue. Da Abraham Tachau døde, og hans bo blev behandlet i skifteretten den 4/2 1867, forefandtes en mængde fint, borgerligt indbo, som vurderedes til 744 Rigsbankdalers værdi samt et varelager til

en værdi af 10.628 Rigsbankdaler. Helt uigennemskueligt blev boet behandlet som et fallitbo.

I forretningen var i hvert fald ansat syv folk, som boede og havde bespisning hos familien. Heraf tyder flere navne på, at det var en trosfælle: Adolf Isachsen, født 1831 i Augustenborg. Tre brødre Drucker (i Ft. Skrevet som Drücker): Herman, Bendix og Mendel samt Sarah Salomon, som var husholderske, hvilket kunne tyde på, at husholdningen var kosher. Man kan formode, at der var én, fælles husholdning imellem de to brødres familier. Tillige var de tre halvbrødre Drucker ansat i firmaet og havde ophold hos familierne. Den yngste nød privatundervisning på lige fod med Tachaus egne børn, både skolemæssigt og kulturelt, idet der blev givet danseundervisning i huset. Den yngste halvbroder, Josef Drucker rejste Slesvig rundt og handlede for firmaet. Han blev udsat for en dramatisk episode i Brøns, hvor degnen skød efter ham, fordi han i hemmelighed holdt stævnemøde med degnedatteren. Han blev senere ulykkeligt gift.²⁹

Man kan lære meget af de bibelske fortællinger, desværre også unoder. Josef forelskede sig i en ung pige i Hamborg, men da hun ikke var ældste datter, kunne de ikke få hinanden, før den ældste var gift. Faderen udførte den udsøgte Laban-streg at tilsløre sin ældste datter, som Josef uvidende ægtede. Ingen af de implicerede havde glæde af ægteskabet.

Ifølge folketællingen 1855 havde Moses og Gilbert Kleisdorf ophold hos familien Tachau. Der er ikke tale om nært slægtsskab imellem dem, så enten har de været i huset på grund af ansættelse eller venskab.

I jødiske kredse har det altid været skik at komme nødstedte medborgere til hjælp, når man kunne. Tachaus danner heri ingen undtagelse. Man kan flere steder se, at de – sammen med øvrige formående borgere i standen – har ydet lån til fattige mod meget tvivlsomme håndpanter. En snedker, som selv boede til leje, gik tiggergang til 12 gode borgere, som så i alt lånte ham 112 Rigsbankdaler mod pant i hans værktøj. Havde han ikke kunnet betale, kunne han riskere at miste sit udkomme, da han så ikke længere kunne udøve sit erhverv. Man forærede ham ikke den behøvende sum, men han har næppe kunnet tilbagebetale den, og værktøjets værdi har nok ikke modsvaret lånets størrelse.

Abraham Salomon Tachau stiftede testamentarisk et legat i sin hustrus navn til fem trængende ripensere.³⁰ Der findes et legat i Tachaus navn til en flittig elev ved Ribe Borgerskole. Da sønnen og kompagnonen Martin Adolf døde i 1857, udstedte firmaet straks et pantebrev til enken på 8.000 Rigsdaler til udbetaling over fem år. Et kontant vidnesbyrd om firmaets retskaffenhed.

Selig Salomon Tachaus hustru, Sara var datter af en enke, Jettchen Geskel i Tønder. En søster var gift med David Dessauer, som måske var beslægtet med Ribe-Dessauerne. En tredje søster var gift med Isak Salomon, som var i handelskompagniskab med David Dessauer. Han var imidlertid mere interesseret i kunst end i handel. Han havde været hjælpekontor ved synagogen i Berlin og blev på den danske kronprins og hans søsters varme anbefaling ansat som kontor ved synagogen i København. En af deres sønner besøgte sin faster og onkel i Ribe i 1843.

Han var kunstmaler og malte sine værtsfolks portrætter under sit ophold her. Ikke nok med det, også amtmand, grev Sponneck fik sit portræt malt. Portrættet hænger på Ribe Rådhus. Tillige blev biskop Tage Müller portrætteret, hans portræt hænger i Ribe Domkirke. Maleren blev senere en virkelig anerkendt kunstmaler i Sverige. Et berømt billede er »Sabbatslysene velsignes«, som skal være en barndomserindring fra hjemmet i Tønder, hvor man ser moderen og bedstemoderen udfører den jødiske husmoders pligt forud for fredagsaftenens måltid. Jeg kan nemt forestille mig, at det er foregået på samme måde hos Tachaus i Ribe.

En datter af købmand Tachau er sporadisk omtalt i erindringslitteraturen, idet den senere kontreadmiral Christian Giørtz Middelboe skrev: »Jeg mindes en købmand Tachau, hvis datter Augusta var en veninde af min mor, og som senere ... gift med generallæge Salomon.«³¹

En enlig jøde?

Ruben Lorentzen lejede en bolig 27. 8. 1816 i Puggårdsgade. Det nævnes specielt i lejekontrakten, at Lorentzen var »af mosaisk religion.« Boligen ejedes af en provst Høgsbro i Rødding. Ruben Lorentzen pantsatte et mahognychatol »af københavnsk arbejde« som sikkerhed for den halvårige husleje på 40 Rigsbankdaler. Hvem han i øvrigt var, og hvor længe han opholdt sig i byen er ubekendt. Men da han remitterede et pant på 2.500 Rigsbankdaler til Jonas Wolfgang Seligman i Assens samme år, må han have haft nogen formue. Hans navn optræder ikke yderligere i stadens optegnel-

ser.³² Han er uden tvivl identisk med den Ruben Lorentzen, der blev begravet i Assens den 25. november 1862, 76 år gammel. [JM]

En ripensisk koloni?

Alle de nævnte familier var indbyrdes beslægtede. Moses Dessauer var gift med Ballins søster, og Ballin var gift med sin søsters datter. Moses Dessauer var således svigerfar til sin egen svoger. De to familier boede dør om dør, og de havde fælles husholdning. Mellem husene var den gang en slippe med en dør til gaden, men oppe på første etage fandtes en lukket gangbro, der førte fra den ene lejlighed over i den anden.

Købmand Kleisdorf var gift med Rakel Dessauer og stod i slægtsforhold til de andre familier.

På modsat side af gaden boede købmand Tachau med sin bror i ét hus. Den enes hustru var kusine til fru Dessauer. De førte også én husholdning. Man kan gisne om, at de har holdt koscher køkken. Kun Kleisdorf boede lidt adskilt fra de øvrige omme på hjørnet af Vægttergade og Hundegade.

De jødiske købmænd har tilsyneladende klaret sig godt i Ribe. Moses Dessauer var overformynder, og hans signatur kan findes mange gange i byens skøde- og pantebøger, når han dokumenterede, at umyndiges midler ikke led overlast i forbindelse med en ejendomshandel. Hans forgænger i dette embede var den meget velhavende købmand Jens Rasmussen Rahr. Han efterfulgtes af købmand Kleisdorf og senere af fabrikant Christian Giørtz. Kleisdorff og Ballin var med i borgerrepræsentationen (byrådet) og fattigkommissionen sammen med rådmand Rahr, fabrikant Giørtz, apoteker

von Stöcken og adjunkt P.T. Hansen, alle agtede og kendte borgere. De deltog i Forsvarskomiteén i Ribe 1848 og var interesserede og aktive medlemmer.³³ Et enkelt projekt fra deres tid kan endnu ses i Sankt Nikolajgade nummer 18, det nuværende alderdomshjem »Riberhus«. Fattigkommissionen indgav nemlig i 1839 et forslag til indrettelse af en »Arbejds- og Forsørgelseanstalt for Ribe By«, hvilken blev opført lidt uden for byporten efter en del forhandlinger.³⁴ Bygningen er solid og velproportioneret; den rummer i dag forhuset til plejecentret »Riberhus« i Sankt Nikolajgade.

Som vi har set ovenfor, stiftede fem af de ripensiske jøder legater i god overensstemmelse med jødisk skik³⁵ til fordel for borgere i byen. Man kan derfor fastslå, at de har følt en veneration for denne by, selv om legatstifterne som voksne fik deres virke i andre danske stæder.

Det er ret indlysende, at de fire familier har placeret sig i stadens overklasse og har haft almindelig omgang med det bedre selskab.

Købmand Tachaus datter var veninde med familien Giørtz Middelboe, også en af stadens bedste familier. Familien Ballin stod i venskabsforhold til den kendte og agtede kaptajn Müllers familie, som ses af brevene.

Dagligt liv

De nævnte fire familier ernærede sig alle delvist ved handel, to af dem tillige ved garvning. Der er tilsyneladende ikke bevaret særlige optegnelser om deres virke i øvrigt ud over de nævnte legater. En enkelt anekdote er dog anført af Jacob A. Riis, som skrev:

»På ... hovedgaden overfor købmand Quedens' ejendom havde den ene af Ribes ... jødiske familier butik. De var stilfærdige mennesker, vellidte af naboerne, som næppe spekulerede på den religiøse forskel. Dog skete det, at fru Tachau blev uenig med sit livs veninde, fru Kerst, som var lige så nidkær i sin kirkegang, som hun var god og gavmild i det daglige.

»Ja, ja«, sagde hun for at afslutte en diskussion, »lad os ikke tale mere om det, når vi en gang mødes i Himlen, vil vi vide bedre!«

Men det var fru Kerst for meget.

»Hvad? Vor Himmel? Nej, bestemt ikke! Her kan vi være venner fru Tachau; men dér? Så må De have mig undskyldt!«³⁶

Medlemmerne af de fire familier må have været almindeligt velskrevne i staden. Flere af dem var medvirkende til at stifte væsentlige institutioner som Klubbens Hotel og Ribe Sparekasse, og de tegnede sig for pæne aktieposter.³⁷

Børn af de jødiske trosbekendere kunne og skulle naturligvis ikke deltage i den offentlige skoles kristendomsundervisning. Regeringen havde derfor ved dekret bestemt, at alle jødiske børn skulle have religionsundervisning af en såkaldt kateket. Lovgivningen foreskrev, at ingen ukonfirmeret person kunne erhverve borgerskab eller indgå ægteskab. Ergo fandt man på en udvej.³⁸ Mange jødiske børn fik ikke den fornødne undervisning, da der ofte kun boede få i hver mindre by. Der skulle derfor ansættes en rejsende kateket, som skulle besøge de mindre samfund, heriblandt familierne i Ribe. De fire jødiske mænd i Ribe ønskede i 1837 ikke at bidrage til kate-

Skibbroen i Ribe. Foto 1860. Tachaus pakhus med bindingsværksgavlen og den påståede synagoge til venstre.

ketens rejse frem og tilbage til Randers og klagede til ministeriet (Danske Kancelli), men fik som svar, at Kancelliet ikke agtede deres klage.³⁹ De har nok måttet bide i det sure æble og betale. Vi kan ikke følge sagen længere. Den ene klager angives at have været H. Dessauer, hvis navn ikke kan genkendes, med mindre det er en skrivfejl for M. Dessauer.

Men vi kender navnene på et par af kateketerne. Johan Ernst Müller, som i forvejen var huslærer hos justitsråd Brun i Ribe var den første. Udnævnt 1837, hvor hans moralske vandel blev godkendt af biskop Hjort.⁴⁰ Senere var det en Lipman Berndt Bloch, som blev ansat som kateket i Fredericia, der

varetog undervisningen.⁴¹ Det er ikke muligt at følge, om der evt. har været senere undervisere, men i folketællingen 1845 optræder en skolelærer, cand. phil. Alex Dessauer, 43 år gammel. Han boede i en lejlighed i Stenbogade. Næppe nogen af de ripensiske skoler ville finde på at ansætte en cand. phil., og han fungerede i hvert fald ikke ved Ribe Katedralskole. Han kan have været ansat som privatlærer for byens jødiske børn, og måske holdt han tillige skole i privat regi for andre.

I øvrigt var det påbudt, at der skulle være en jøde i skolekommissionen i enhver dansk by, hvor der boede jøder.⁴² De indvandrede jøder havde ikke fra Tyskland været vant til,

at der var undervisningspligt for deres børn. De havde kunnet nøjes med den religiøse undervisning, der skulle til, for at de kunne stå bar mizva, altså en art konfirmation. Her i landet var skolepligt obligatorisk for begge køn.

Synagoge i Ribe?

Det hedder i en avisartikel fra 1938 vedrørende Tachaus ejendom, nuværende adresse Overdammen 9 og 11: »Som man vil erindre, er hele denne Fiskergadefløj en velbevaret rest af den gamle Købmandsgård, som i sin Tid tilhørte den ansete jødiske Storkøbmand Tachau, og som omfattede hele Komplekset fra Fiskergade rundt om Storegade (nu: Overdammen) og ned til Skibbroen. Købmand Carl Hansens Ejendom medregnet. Tachau ejede også Sparekassekasser Hansens Ejendom på Skibbroen, hvor han havde indrettet en Synagoge.«⁴³ (Skibbroen 3)

Det tidligste foto af bygningen viser en for Ribeforhold usædvanlig bygning med fladt tag og høje, buede vinduer. Dette kunne tyde på en bygning med et usædvanligt formål. På den anden side set, var det netop midt i 1800-tallet, at de to fabrikanter Giørtz, far og søn, samt den velhavende apoteker von Stöcken byggede hver sin villa i byen i stilarter, der var fremmede for egnen. Så i sig selv er bygningens form og udtryk ikke nogen indikation på en synagoge. Det var også midt i 1800-årene, at der blev bygget synagoger i flere danske provinsbyer, for eksempel i Ålborg i 1854. Det krævedes tilladelse at opføre en sådan, men man kan ikke finde spor af nogen ansøgning i kommunalbestyrelsernes arkiver.⁴⁴ Det såkaldte

Frihedsbrev, som jeg nævnte tidligere, indeholder en paragraf ni, hvori det hedder: »Bekjendere af den mosaiske Religion må ikke have nogen Synagoge, undtagen, hvor de dertil have erhvervet eller herefter erhverve speciel Kongelig Bevilling.«⁴⁵

En synagoge kan indrettes af hvem som helst. Det er ikke påbudt, at en synagoge skal indvies på nogen måde. Det eneste hellige i bygningen er torarullerne. En synagoge betyder slet og ret et forsamlingslokale. På jiddish »schul«, altså skole, hvor man læser og underviser i Moseloven.

Der skal 10 voksne jødiske mænd til, for at danne en minjan, uden hvilken det ikke er muligt at holde en synagoge-gudstjeneste.⁴⁶ Så stort antal har der kun lejlighedsvis været i Ribe.

Kan der da have været en sådan her i staden? Muligvis, men ikke beviseligt. En velhavende jøde, som manufakturhandler Tachau, kunne indlægge sig fortjeneste i trossamfundets øjne ved at indrette en synagoge, om end den sjældent har kunnet benyttes. Hvis han havde en fornemmelse af, at jødedommen i byen var ved at udvande, så kunne en synagoge være et signal om, at religionen blev taget alvorligt, og det kunne måske tiltrække flere bekendende jøder. Som det ses ovenfor, var der jo flere firmaer, og i hvert fald Tachau havde op til fire trosfæller ansat. Bygningen ud imod Skibbroen, som han lod opføre, blev brandforsikret; men i forsikringsbeskrivelsen er den anført som beboelsesejendom. Intet kunne forhindre familien i at have synagoge i dagligstuen og stille den til rådighed for trosfællerne, når der kunne samles en minjan. Der hørte ganske vist i forvejen en rum-

melig lejlighed til ejendomskomplekset med vinduer ud mod hovedgaden. Men dels har der vel været god brug for værelser til de ansatte, og dels var tidsånden ved at ændre sig, så at en udsigt mod Skibbroen og åen var at foretrække frem for mod gaden og synet af de spadserende i strøgtiden.

I Tachaus boopgørelse fra 1867 findes ingen hebræiske bøger nævnt, intet bogskab eller andet inventar, der kan tyde på tilstedeværelse af en synagoge. Der har næppe været nogen.

Litteratur

- Blüdnikow, Bent: *Immigranter*. København 1986
- Borchsenius, Poul: *Den lange Vandring*. København 1975
- Fra Ribe Amt. *Historisk Samsunds Årbøger*, div. årgange
- Friediger, M.: *Grundtræk af Jødedømmens Etik*. København 1938
- Joannes, Fernando: *Kort og godt om Jødedømmen*. Trykt i Italien, 1962
- Hirsch, H.L.: *Traditioner fra Fortiden*. Fredericia 1897
- Huset Drucker gennem 100 År*. København 1948
- Indbydelsesskrift til Afgangsprøven ved Ribe Katedralskole i Aaret 1902. Ribe 1902
- Indenfor murene. Jødisk liv i Danmark 1684-1984*. København 1984
- Katz, Per: *Jøderne i Danmark i det 17. århundrede*. København 1981
- Keller, Werner: *Spreidt blandt folkeslagene*. Bd. 1-3. København 1968
- Kromann, N.M.: *Fanøs Historie*. Esbjerg 1934
- Landmann, Salcia: *Jüdische Anekdoten und Sprichwörter*. München 1965
- Lausten, Martin Schwarz: *Frie Jøder?* København 2005
- Matthiesen, Hugo m. fl.: *Ribe Bys Historie 1660-1730*. 1929
- Margolinsky, Julius: *De jødiske Kirkegårde i danske Provinsbyer*. (dupl.) København 1957
- Margolinsky, Julius: *Jødiske dødsfald i Danmark 1693-1976*. København 1978
- Melchior, Marcus: *Tænkt og talt*. København 1967
- Mulvad, Søren: *Den rige Madam Rahr i Ribe*. 1 By, marsk og geest. 2003
- Ripenser-Bladet, September 1937
- Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark. København 1898
- Ribe Byhistoriske Arkiv, mappen »Jøder« (RBH)
- Ribe Stifts Tidende. (R.St.T.)
- Riis, Jakob A.: *Den gamle By*. Taarnborg 2007
- Rosenstand, Kaj Hyphoff: *Kronikker i Vestkysten*
- Schou, Jacob Henrik: *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger ...*, København 1818
- Smith, Otto, m.fl.: *Ribe Bys Historie 1730-1820*. København 1936
- Viberg: *Dansk præstehistorie*. Odense 1873
- Vi husker det gamle Ribe*. Sydvestjyske Museer 2010

Noter

- 1 Vdr. Artiklens titel, er den valgt efter anvisning i Melchior, pag. 167
- 2 Landmann, pag. 218
- 3 Borchsenius, pag. 227
- 4 Margolinsky, pag. 6
- 5 Schou, bd. XVII, pag. 109
- 6 Matthiesen, pag. 219ff.
- 7 Mosaisk troessamfund i Fredericias ministerialbøger
- 8 FRA 1928, pag. 86
- 9 Tak til Steen Felding Horsens for kopi af edens indførsel i Borgerskabsprotokollen
- 10 Ribe Bys Skøde- og Pantebøger
- 11 Kromann, bd. 3, pag. 248
- 12 Mulvad, pag. 38ff.
- 13 Viberg, bd. 2, pag. 602
- 14 S. & P. hhv. 16/9 1834 og 8/8 1837
- 15 Ribe Katedralskoles Indbydelsesskrift pag. 34
- 16 FRA 1913
- 17 FRA 1913, pag. 451 og Sk. & Pantebog 7/8 1832
- 18 Repertorium, pag. 224
- 19 Keller bd. 3, pag. 109
- 20 Repertorium, pag. 209
- 21 FRA 1919, pag. 191f.
- 22 Brevsamling i privateje
- 23 RBH
- 24 FRA 1915, pag. 19ff.
- 25 Josef Fischers arkiv i RA
- 26 RA. Josef Fischers arkiv
- 27 Drucker-bogen, pag. 7f.
- 28 RA. Josef Fischers arkiv
- 29 Drucker-bogen, pag. 9f.
- 30 Repertorium, pag. 222
- 31 Vi husker ... pag. 61
- 32 Sk. & Pantebog. 1816
- 33 FRA 1915, pag. 18ff.
- 34 FRA 1933, pag. 426 ff.
- 35 Friediger, pag. 63ff.
- 36 Riis, pag. 48
- 37 Ribe Byhistoriske Arkiv
- 38 Lausten, pag. 151ff.
- 39 Lausten, pag. 180f.
- 40 Lausten, pag. 76
- 41 Lausten, pag. 102
- 42 Lausten, pag. 68
- 43 R. St. T. 2. juni 1938
- 44 Indenfor murene, pag. 42 og 46
- 45 Schou, pag. 112
- 46 Joannes, pag. 93 og Blüdnikow, pag. 63

Søren Mulvad, f: 1948. Varming Vesterby 9, 6760 Ribe. mulvadvarming@gmail.com. Har tidligere udgivet en række artikler i »Fra Ribe Amt« samt flere publikationer, hovedsagelig af lokalhistorisk indhold. Desuden teaterstykker og bidrag til »Koldingbogen«, »Lokalhistorie fra Sydøstjylland« m. fl. st.

Nørholm – torp, fæstning og herregård

Af Dorthe Haahr Kristiansen og Peder Gammeltoft

Indledning

Omkring 25 km inde i landet ved Varde Å finder vi den gamle sydvestjyske herregård Nørholm. Den ligger ved den nordvestlige side af ådalen, hvor vandløbet flyder roligt af sted i retning af Ho Bugt og havet. Dalskrænten, der er særlig brat lige på dette sted, er bevokset med høj, tæt ege- og bøgeskov over en i alt 3 km lang strækning mellem landsbyerne Sig og Hodde. Bepantningen skyldes for en stor del ejere i 1800-tallet, og området vest for herregården med Nørholm Lund nær Linding Å var oprindeligt det eneste, som havde trævækst.¹ Nørholm ligger i vore dage godt pakket ind i træer, så udsynet til hovedhuset kommer først, når man drejer fra Varde-Grindsted landevej og bevæger sig ned mod ådalen.

Bygningsmassen, som står i vore dage, stammer fra nyere tid. Avlsgården er opført i 1954, mens de fredede hovedbygninger er fra ca. 1780 og skyldes en driftig ejer, A.C. Theilmann. De afløste et hovedhus med stenkælder fra første halvdel af 1600-tallet bygget af en tidligere ejer, Iver Vind. Fortsætter man ad Stokkebrovej i østlig retning og krydser Varde Å, når man frem til Nørholm Vandmølle. Bygningen er rejst engang i 1700-tallet og er for nogle år siden blevet gennemgribende istandsat.² Møllen

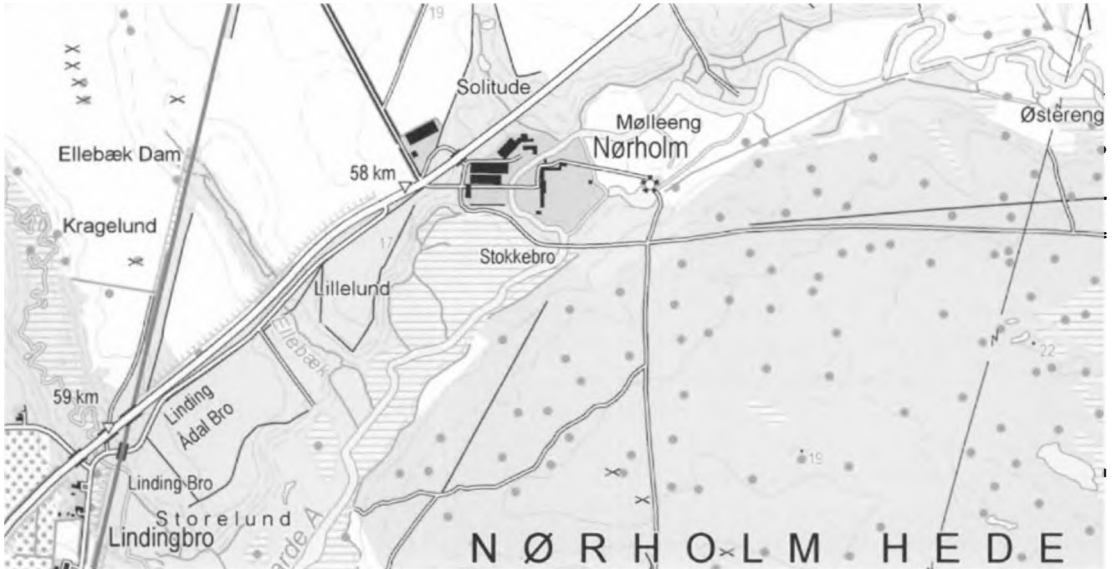
danner en smuk enhed med herregårds-komplekset i baggrunden et par hundrede meter borte.

Mod syd ligger Nørholm Hede, der blev fredet i 1913. Området er gradvist ved at springe i skov som led i et efterhånden mangeårigt studie af vegetationens udvikling, når mennesker undlader at gribe ind. Tidligere lå det gamle flyvesandsområde som et åbent hedelandskab. Den vestlige og nordvestlige del ud mod Varde Ådal har dog været under dyrkning i historisk tid og er dækket med højryggede agersystemer, der kan iagttages på luftfotografier.

Har man forud for sit besøg kastet et blik på et topografisk kort, vil man vide, at Nørholms hovedkompleks omflydes af Varde Å til alle sider, så åløbets forgreninger danner en holm i betydningen »ø«. Den er på 3,85 ha. Det er usikkert, hvor meget naturen har spillet ind, eller hvad der eventuelt kan være menneskeskabt, men der er ingen tvivl om, at særligt gunstige forhold på stedet har haft afgørende indflydelse på Nørholms placering, herunder også muligheden for at etablere en vandmølle.

Status på viden om Nørholm og perspektiver

Nørholms historie er lang, selv om det sta-

Nørholm (KMS top. kort).

dig står hen i det uvisse, hvornår godset helt præcist er blevet grundlagt. Der er for eksempel aldrig lavet arkæologiske undersøgelser på stedet, som evt. kunne kaste lys over herregårdsanlæggets struktur før senere tiders ombygninger – og måske give et fingerpeg om, hvor gammelt godset i grunden er.

Historieforskningen har stået alene med formidlingen af viden om Nørholm. Videnskabelige publikationer gennem 250 år baseret på skriftligt kildemateriale, som ligger bevaret i arkiverne, slår fast, at Nørholms oprindelse ligger tilbage i middelalderen, før år 1400.

Parallelt hermed har der siden 1600-tallet spøgt en såkaldt ahistorisk kilde til Nørholms oprindelse, et lokalt sagn, som flere gange fletter sig ind i de historiske

redegørelser. De metodisk velkolede historikere, Oluf Nielsen og H.K. Kristensen, anser imidlertid ikke den slags overleveringer for saglige og forkaster dem konsekvent. Kort fortalt drejer det sig om et flyttesagn, der tilskriver Nørholm en anden oprindelig placering forud for den nuværende.

Det skal fremgå af dette aktuelle bidrag til Nørholms ældste historie, at netop spørgsmålet om flytning alligevel kommer til at indtage en helt central rolle. Grundlaget er det samme kildemateriale som hidtil, men indholdet ansues fra en anderledes vinkel.

Historieforskningen

Den første egentlige historieskrivning om Nørholm sker i 1700-tallet med *Den Danske Atlas* af Erik Pontoppidan, et værk, der på mange måder var banebrydende og moder-

ne for sin tid. I den historiske del introduceredes viden fra skriftligt kildemateriale, som gør det klart, at Nørholm med sikkerhed eksisterer i 1406 og desuden har været befæstet: »*Castellum Nørreholm*«. Det erfares endvidere, at dronning Margrethe erhvervede sig ejendomsretten til den grund, som herregården står på, og at senere ejere fik problemer med netop dette forhold, noget som først løser sig ca. 120 år senere.³

Sydvestjyllands store historieskriver, arkivar Oluf Nielsen og en anden betydelig lokalhistorisk forfatter, H.K. Kristensen, tager Nørholms historie op med ca. 80 års mellemrum i hhv. i 1868 og 1944. Disse herrer får sat navn på den tidligst kendte ejer af Nørholm, Jon Jakobsen, som man hører om første gang i de bevarede skriftlige kilder i 1389, hvor han med titlen væbner, optrådte på Skast Herreds Ting.⁴ Man finder samme herre flere gange i løbet af 1300-tallets sene del og lige efter 1400 i sammenhænge, der understreger, at Jon Jakobsen er en betydningsfuld person tæt på kongehuset.⁵ Begge støtter i øvrigt tanken, at grundlæggeren kunne være et tidligere medlem af slægten, nemlig Jon Jakobsens far,⁶ Jakob Ebbesen.⁷ Slægten, der senere kendes som Lange, tilhørte i årtierne før 1400 Danmarks højadel. Det skal imidlertid understreges, at Jon Jakobsen ikke forbindes med Nørholm før end i året 1404, ganske kort tid efter hans død.⁸

Det skriftlige kildemateriale fra 1406, som kun berørtes flygtigt hos Erik Pontopidan, får en fyldig fremlæggelse og fortolkning. Det drejer sig om en række diplomer fra 1406, hvori et retsligt opgør skildres, der forløber hen over en sensommermåned – og det er dramatisk læsning.⁹

Vue mod broen over Nørholms voldgrav. Hovedbygningen ans mellem træerne.

Foto: D. H. Kristiansen.

Retssagen

I året 1406 var kronens retterting for anden gang på rundrejse i Jylland, hvor Danmarks øverste domstol med deltagelse af rigets mest magtfulde mænd traf retslige afgørelser på vegne af den unge Erik af Pommern. Den første lignende rejse lå tilbage i 1396 som en direkte udløber af dronning Margrethes forordning, der bl.a. sigtede mod at vinde de ejendomme tilbage, som var kommet på de forkerte hænder i løbet af det urolige 1300-tal. Hun fortsatte dermed den proces, som hendes far, kong Valdemar Atterdag havde sat i gang i sin regeringstid, hvor han kendes for 3 store kampanjer med formålet at hente gods hjem til kronen. Den jyske rundrejse blev imidlertid ikke tilende-

bragt i 1396, fordi opmærksomheden i stedet blev rettet mod andre dele af riget. I 1406 var rettertinget så tilbage i Jylland, og historikere er sikre på, at dronning Margrethe denne gang selv var med – modsat i 1396.¹⁰

I Varde tog retten imod fru Else Jensdatter (Rosenkrantz), enke efter ridder Jon Jakobsen, der var afgået ved døden to år tidligere. Sammen med sin ældste søn Niels måtte hun acceptere, at deres befæstede gård Nørholm med adelshus og forborg samt vandmølle var ulovligt opført på jord, som i realiteten tilhører kronen og kirken. En skærpende omstændighed var, at den »... *haffuer wareth swo lenge bygd*«. I konsekvens heraf krævede Margrethe Nørholm nedbrudt. Dronningen tillod dog nådigst fru Else og familien at blive boende på stedet.¹¹

Margrethe tog kort sagt, hvad hun hævdede, var hendes retmæssige ejendom, og strammer skruen yderligere ved at købe massivt op af jordejendom rundt om. Disse forehavender ordnede hun fra sin borg Lundenæs nær Skjern, og hun handler både med gejstlige institutioner og private jordbesiddere. Nørholm tvinges i knæ. Sagen er på mange måder ironisk, idet Jon Jakobsen selv, i kraft af at han var rigsråd, var med til at fuldbyrde kong Erik af Pommerns kroning. Samtidig lovede alle rigsråder, at de ville forholde sig til deres betroede slotte og len efter de vilkår, som kong Erik og dronning Margrethe havde fastsat.¹² Samtidig kan det næppe have undret kongemagten, at Nørholm eksisterede, hvorfor retssagen synes ekstra streng.

Endnu i 1522 havde man ikke købt selve

gårdens grund tilbage til trods for, at Kong Christian II i en årrække havde raslet utålmodigt med sablen over for Nørholm og truet med endegyldigt at tage jorden. Om sider, d. 23. november 1524, 118 år efter fradømmelsen, mageskiftede enkefru Karine og hendes to sønner Niels og Torkild fire gårde i Ånum og en i Skjern med kronen, så hovedgården omsider kommer til at stå på sin egen jord.¹³

Borgen Nørholm

Den borg, som kronen i 1406 dømte ulovlig, har efter beskrivelsen været et anseligt anlæg opført på to voldbanker. På den fjerneste har herskabets fornemme bolig, adels- huset stået beskyttet af en forborg på »Mellemvolden.« Det er måske den lille betegnelse »mellem-« i voldens navn, der får H. K. Kristensen til at udstyre Nørholm med et tredje separat bygningskompleks, selv om det ikke omtales direkte nogen steder, nemlig en ladegård.¹⁴ I så fald vil det være rimeligt at søge den et sted inde på det faste land. Oluf Nielsen derimod placerer den (ikke omtalte) ladegård på »Mellemvolden.«¹⁵ Begge synspunkter kan for så vidt imødekommes af den arkæologisk baserede borgforskning, men på et begrænset vidensgrundlag, fordi der simpelthen ikke er udgravet ret mange forborge eller »ladegårdsbanker,« som de også benævnes i faglitteraturen. Funktionerne, der har været knyttet til disse arealer synes at kunne variere alt efter de enkelte borges konkrete behov.

To flyttehistorier

Blandt de bidrag, der gennem tiden er givet

Udsnit af luftfoto ved Karlsgårde. Midt i billedet anes en lille cirkelformet aftegning: det er Knubholm voldsted, der i Kulturstyrelsens database Fund og Fortidsminder har nr. 190805-101. Det fremgår desuden, at borgen er anlagt på en slags »ø« skabt af et åslyng, der har fungeret som en ydre voldgrav.

(Moesgård Museum, Basic Cover 1954).

til Nørholms historie, støder man flere gange på den opfattelse, at godset ikke altid har ligget, hvor det ligger nu. Der er grundlæggende tale om to forskellige kildemæssige belæg, dels det historiske, skriftlige materiale samt den føromtalte ahistoriske kilde i form af et lokalt sagn.

Sidstnævnte optræder i en præsteindberetning til Peder Resens antikvarisk-topografiske *Atlas Danicus*. I 1687 skrev provst Christian Friis, sognepræst ved Torstrup kirke, at der engang for længe siden lå en herregård ved navn Knubholm i Torstrup Enge, men den måtte flytte, fordi der specielt ved høsttid var generende oversvømmelser »... og derefter kaldet Nørholm, som dend endnu kaldes.« På provst Friis' tid ses Knubholm som en høj omgivet af grave, og der var endnu ruiner efter en kælder.¹⁶ Dette folkesagn refereres i 1769 to steder i den historiske del af Erik Pontoppidans store statistisk-topografiske værk *Den Danske Atlas* (Ribe Amt), sikkert fordi redaktionen

var bekendt med det materiale, som Peder Resen tidligere havde indsamlet til sin Danmarksbeskrivelse.¹⁷

Sagnet kobles op på en interessant topografisk detalje, der er helt reel: Voldstedet Knubholm i Torstrup Enge.¹⁸ Det er i vore dage en velkendt arkæologisk lokalitet med beliggenhed i Varde Ådal ud for Karlsgårdeværket og er registreret som en middelalderlig borg. Det har været et anseligt bygningsværk med en cirkulær, indgravet voldbanke samt et bebygget areal ved siden af, en forborg. Stedet er arkæologisk undersøgt to gange, i 1936-37 samt i 1981. De sparsomme fund fra borgen, fortrinsvis keramisk materiale, sandsynliggør, at den har haft en funktionstid et sted i anden halvdel af 1300-tallet.¹⁹ Voldstedet er nu helt udjævnet og kan ikke mere erkendes. Både Oluf Nielsen og de arkæologer, som har undersøgt Knubholm, forbinder borgen med den nu nedlagte Karlsgårde i Øse Sogn og ser det samlede kompleks med

mølle og laksegård som en middelalderlig herregård.²⁰

Folkelige overleveringer regnedes per definition ikke som troværdige kilder, og Oluf Nielsen argumenterer da også konsekvent imod, at der skulle være noget som helst hold i flyttestorien. I stedet mener han, at ordlyden i et af diplomerne fra 1406, godtgør at Nørholm – efter borgens nedrivning – skulle flytte bort til en anden placering: Altså kort sagt hen til det sted, hvor den ligger i dag. Oluf Nielsen kommer dog ikke med et forslag til, hvor den nedrevne borg så kunne have ligget.²¹

Hos den senere historikerkollega, H. K. Kristensen hersker der ikke i tvivl om, at det Nørholm, vi kender i dag ligger på akkurat samme sted, som det Nørholm, der berettes om i 1406. Synspunktet er underforstået, men indholdet i diplomerne giver mange topografiske indikationer på, at det rent faktisk forholder sig således, og det har H. K. Kristensen naturligvis været bevidst om. Han erklærer sig i øvrigt helt enig med Oluf Nielsen i, at Knubholm og Nørholm umuligt kan være forbundne på den måde, som det kommer til udtryk i sagnet fra 1600-tallet.²²

Søren Nygård skriver i *Danske Slotte og Herregårde*, at borgen, som dømtes til nedrivning i 1406, har ligget et stykke fra det nuværende, ude i engen, hvor der for nogle menneskealdre siden var betydelige rester tilbage af voldstedet. Formuleringen begrundes ikke, men ordvalget peger klart på indholdet i folkesagnet fra præsteindberetningen.²³ Da han skriver om Nørholm i Øster Horne Herred i 1944 er H. K. Kristensen inde på, at Søren Nygård nok har misforstået den etablerede historie-

forsknings afstandtagen til overleveringen. *Danske Slotte og Herregårde* citeres under alle omstændigheder stadig for synspunktet, senest hos den digitale historieplatform, *Historisk Atlas*.²⁴

Flytning i nyt lys

Idéen om at Nørholm er flyttet som følge af 1406-retsagerne kan dog uden videre afvises. Kildetilgangen er i dag meget bedre end på både Oluf Nielsen og H.K. Kristensens tid, da værker som *Diplomatarium Danicum* har udgivet dokumenterne i fuld tekst. Og når vi kigger nærmere på processen mod Nørholm og indholdet af de tilhørende dokumenter, viser der sig at være meget stof, der kan bidrage med afgørende nyt til Nørholms historie.

Godt nok dømtes dronning Margrethe Nørholm til nedbrydning i et af dokumenterne,²⁵ men af ren nåde gav hun fru Else og hendes børn lov til at blive boende. Man kan sige, at der dispenseres fra nedrivningsdommen. Men vi kan faktisk med endnu større sikkerhed sige, at Nørholm ikke blev nedrevet i 1406 ved at kigge på de stednavne, der nævnes i opkøbet af jord omkring der, hvor Nørholm lå 1406. Ved at inddrage stednavnestoffet – både med hensyn til betydning og lokalisering – dukker der nye sammenhænge op, som trækker tråde i landskabet og forbinder lokaliteter med saglige argumenter.

I brevene fra august måned 1406 dukker der i forbindelse med dronningens jordhandler en lang række stednavne op, hvoraf nogle genfindes i landskabet ved Nørholm den dag i dag.

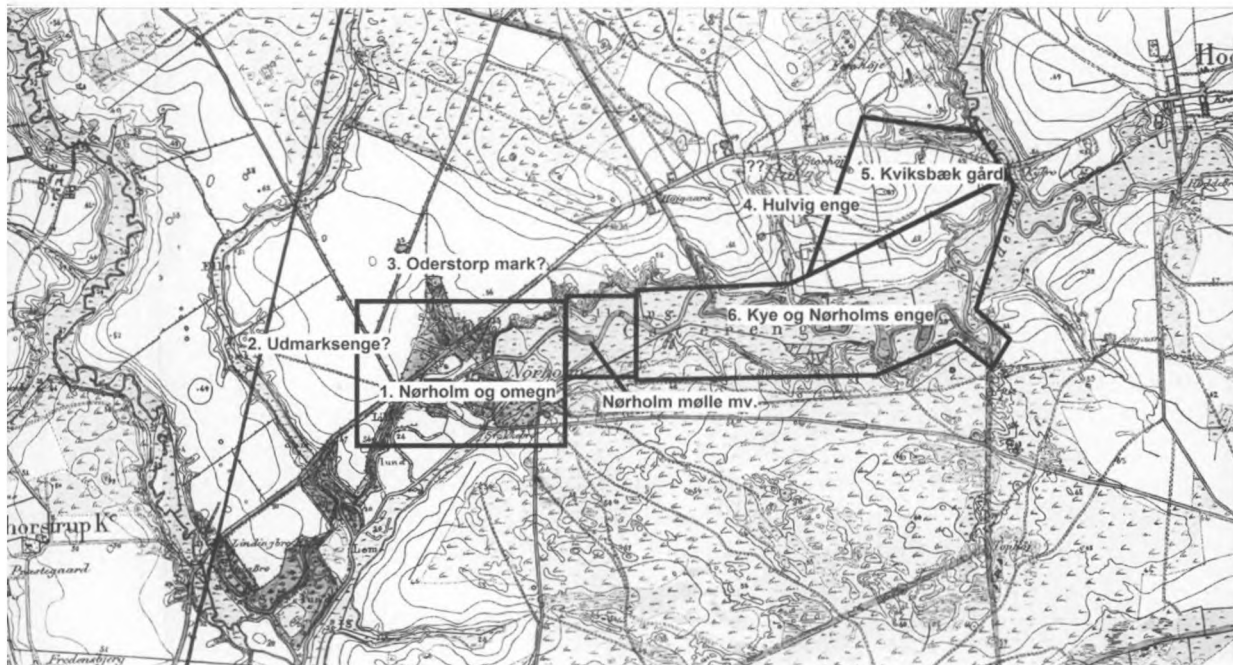
Andre stednavne i brevene er ukendte for

os, men takket være de øvrige, kendte lokaliteter, er det muligt at pusle de fleste navne på plads med en omtrentlig beliggenhed. Fire breve beskriver jordhandlerne ved Nørholm, de to første, fra 14. august 1406, fastsætter, at kronen har købt jorden omkring borgen, de to sidste breve (fra 20. august 1406) at sælgerne er indforståede med salget.²⁶ At vi kan lokalisere, hvor de ukendte steder må være placeret, skyldes bl.a., at de ejendomme, som handles, oftest remses op i en bestemt rækkefølge. Eksempelvis omtales det jord, kronen køber af Hodde Kirke og Domkapitlet i Ribe d. 14. august,²⁷ i en rækkefølge, der starter ved Nørholms volde og bevæger sig i en meduret cirkelbevægelse nord over for at slutte øst for ved Nørholms Vandmølle.

I dette brev omtales følgende stednavne og lokaliteter: voldterrænet og ved bebyggelsen foran Nørholm (*in uallo et suburbio Nørholm*), engene Udmarkseng (*Vimarkes æng*) Oderstorp mark (*in campo Oderstorp*) bebyggelsen Hulvig (*Hoddewik [sic!]*),²⁸ gården Kviksbæk (*curiam Quiksbek*), Kye (*Kifuæ*) samt Nørholm Mølle (*molendini Nørreholm*). De fleste stednavne er umiddelbart ukendte. Faktisk er det kun Hulvig der – ud over Nørholm med dens volde og mølle – der umiddelbart er genkendeligt. Hulvig er Hodde Sogns vestligste ejerlav og grænser ret op til Nørholms jorder. Hulvig mark har dog antagelig været ganske meget større, idet en ikke ubetydelig del af det nordøstlige af Nørholms mark på et matrikelkort fra 1819 kaldes Hulvig tægt (*Hvolvig Tægt*).²⁹ Men faktisk kan vi også lokalisere to andre lokaliteter. Kye er blevet identificeret som det oprindelige navn, **Kythe*, på vandløbet

Kybæk (hvis forled stadigvæk indeholder det oprindelige ånavn).³⁰ Dette vandløb danner skel mellem Hulvig og Hodde. Herudover synes bebyggelsen Kviksbæk, der antages at gå tilbage til et oprindeligt **Kylhuwiksbekk*, at have ligget ganske tæt på Kybæk,³¹ da bækkens oprindelige navn også synes at indgå som første element her. Da de navne, vi kan stedfæste, ligger tæt op af hinanden nordøst for Nørholm, må det antages, at de andre ukendte navngivne lokaliteter må være beliggende mellem Nørholm og Hulvig, altså nord for Nørreå. Der er altså tale om steder, der ligger op ad, hvor Nørholm er placeret i dag. Det taler klart imod en flytning.

Samme indtryk får man i det næste brev,³² hvor rækkefølgen nu er efter, hvem der sælger, i stedet for hvor det solgte ligger. Hér nævnes der blandt andet følgende steder: Hulvig mark mellem Nørholm Mølle og Kye (*in campo Holwich inter molendinum Norreholms et Kysæ*), Kviksbæk mark (*in campo Qwiksbeke*), tredjedelen af Oderstorp og Oderstorp fang (*tertiam partem Oderstorp Oderstorp fang*), jord mellem Bjælderbæk og helt til Nørre Å (*inter Biælderbæk usque Nørre aa*), en toft mellem Bjælderbæk og Nørre Å (*unum tofft inter Biælderbæk et Nørre aa*), ret nord for åen i Oderstorp mark (*ad partem borealem ampnis in campo Oderstorp*) og en toft i marken ved Nørre Å (*in campo Nørre aa unum fundum habitationis*). I dette brev bekræftes placeringen af Nørholm i forhold til det tidligere brevs steder. Hulvig mark ligger mellem Nørholms mølle og Kye; Oderstorp mark ligger nord for åen. Beskrivelsen af Oderstorps placering er interessant, idet den er helt parallel med,

Jordejendomme omkring Nørholm, som kronen køber af kirken i 1406, jf. DRB nr. 462.
(Kort og Matrikelstyrelsen, højkantkort fra 1800-tallet).

hvor man skulle forvente Oderstorp i forhold til det tidligere brev med uret oprensning. Så de steder, der ligger nord for Nørholm, ligger helt fast. Resten af jorden samt de tofter, der handles, ligger mellem vandløbene Bjælderbæk og Nørreå. Sidstnævnte er et lokalt navn for Varde Å, der, i kraft af at den ved Karlsgårde løber sammen med Holme Å, ses som den nordlige å. Hvilket vandløb Bjælderbæk referer til vides ikke, men der er næppe nogen tvivl om at det er beliggende i nærheden af Vesterbæk i Øse Sogn. Der er i så fald sikkert enten tale om det lille vandløb, der løber gennem

Vesterbæk, eller måske snarest den som omtales som Norrild på det føromtalt matrikelkort af 1819, og som er beliggende i Bjælderbæk er det samme som det jyske ord *bjaldre*, *bjaldre* 'gø arrigt; tale meget og højt',³³ så der må have været tale om en højlydt bæk. Norrild er sammensat af ordene *nord* og jysk *vild* 'kilde, kildevæld', og det kan jo netop være lyden fra et kraftigt kildevæld, der kan have foranlediget navnet. Uanset hvad, er der i hovedsagen tale om den jord syd for Nørholm, som i dag kendes som Nørholm Hede. Det er interessant at

*Jordejendomme omkring Nørholm, som kronen køber af forskellige ejere i 1406, jf. DRB nr. 463. Bemærk, at beliggenheden af Oderstorp nord for herregården træder tydeligt frem.
(Kort og Matrikelstyrelsen, højkantskort fra 1800-tallet).*

der nævnes en toft, altså en byggegrund, i området. Som nævnt ovenfor er der tydelige dyrkningsspor i heden, og der kan faktisk også anes spor efter en bygning. Måske er det disse spor efter denne toft i bebygget og beboet tilstand?

Det interessante ved disse to breve, er at de i hovedsagen beskriver det, der i dag er Nørholms nærmeste jordtilliggende, hvorfor al idé om en flytning som følge af 1406-processen kan afvises alene ved at studere stednavnene nævnt i disse to dokumenter. Bortset fra at de samme lokaliteter omtales godt hundrede år senere i retssager, hvor

1406 brevene indgår,³⁴ forsvinder størstedelen af de omtalte stednavne ind i glemsele. Denne omfattende navnedød skyldes med al sandsynlighed, at ejendommene Oderstorp og Kviksbæk blev nedlagt og al jord indlemmet i Nørholm og godsets daglige drift. Fænomenet med bebyggelser, der opluges af nærliggende herregårde og forsvinder, er velkendt både i og efter middelalderen.³⁵

Var Nørholm så flyttet tidligere?

Som nævnt tidligere, mente provst Christian Friis, sognepræst ved Torstrup kirke, i 1687 at vide at Nørholm oprindeligt var flyttet fra

Knubholm i Torstrup Enge til dens nuværende, mere favorable position. Blandt de historikere, der har beskæftiget sig med Nørholm, især Oluf Nielsen og H.K. Kristensen, er denne oplysning blevet affejet som det rene opspind, da de opfatter voldstedet Knubholm som tilknyttet Karlsgårde ret på den anden side af åen. Men er Christian Friis' fortælling blot en amnestuehistorie? Knubholm bliver nemlig også viklet ind i 1406-processen mod Nørholm.

Samme dag som dronningen har travlt med at købe jord ved Nørholm, sørgede Erik af Pommeren for at få stadfæstet sin ret til andet gods i området. Det drejer sig om bl.a. om gården Karlsgårde med vandmølle, laksegård og al tilliggende (*calsgarde locum molendini et laxegarden cum uniuersis suis attinentiis*).³⁶ Det viser sig, at Margrethes far Valdemar Atterdag faktisk erhvervede akkurat samme gård allerede i 1373, men at han umiddelbart i forlængelse heraf skødede Karlsgårde videre til en herre ved navn Brunk.³⁷ Karlsgårde er i vore dage et område navn i Øse Sogn, men navngav tidligere en jordeggen bondegård beliggende på østsiden af Varde Å tæt på tilløbet af Holme Å. Vandmøllen lå i øvrigt lige vest for ved Nørbæk, der i 1638-41 hedder Veffuelsbeck.³⁸ Nu er bæk og møllested opslugt af Karlsgårdeværkets stemmeværk og den bagved liggende sø.

Foruden ejendommen Karlsgårde sikrede kronen sig samtidig rettens ord for, at den ejer området Odersholm, som overraskende omtales som et voldsted: »på hvilken der engang stod en borg« (*Odershom super quo condam castrum stabat*).³⁹ Der kan kun være tale om det voldsted, som Christian

Friis beretter om i 1687. Oplysningerne i skødet giver os helt enkelt det middelalderlige navn på den oprindelige borg. Det er ikke Knubholm, som er et senere lokalt navn på egnen, sikkert med henvisning til den forhøjning, som voldbanken har dannet, en *knub*, en »knold, klump.«⁴⁰ Borgens navn var *Odersholm*!

Den opmærksomme læser vil observere at forleddet i voldstedets navn tilsyneladende er det samme som i den førømtalte, nu forsvundne Oderstorp. Men hvad betyder det? Forledssammenfaldet mellem to stednavne lokaliseret tæt op af hinanden er ejendommeligt. *Oder-* er ikke noget særligt almindeligt led i danske stednavne, så sammenfaldet kan næppe tolkes anderledes end ved en samhörighed. Men hvilken samhörighed kan der være tale om? Navnelokaliteterne ligger omkring fire km fra hinanden langs samme åløb og begge synes nært knyttet til borganlæg. Groft sagt kan der være tale om to muligheder:

1) Forleddet er et oprindeligt ånavn.

Det er nærliggende at antage at forleddet i Odersholm og Oderstorp er ét og samme stednavn. Men siden navnelokaliteterne åbenbart ligger hen ved fire km fra hinanden synes dette forhold usandsynligt, med mindre der skulle være tale om et tidligere navn for Varde Å. I alt fald ligger Odersholm ret op og ned ad Varde Å og Oderstorp omtales som liggende nord for åen. Der findes et gammel fællesnordisk ord **otra* 'slyngende sig som odder,' der menes at indgå i en del ånavne i hele Norden, heriblandt fem i Danmark.⁴¹ Det ville være nærliggende at tro at dette ord også kunne

være et oprindeligt navn på Varde Å, *Otra. Men da dette navn er et oprindeligt hunkønsord, burde der ikke forekomme et medialt -s-, som der gør i Odersholm og Oderstorp. Genitivs-s er alene den oprindelige genitivsform for hankøns- og intetkønsord (og -navne). Hvis der havde været tale om et oprindeligt ånavn, skulle vi have forventet former som *Odertorp/*Oderholm. Alle de danske eksempler på et sådant ånavn er i øvrigt alle uden medialt -s- når sammensat – så denne mulighed må derfor afvises som værende usandsynlig.⁴²

2) Forleddet er et personnavn.

Alternativt kan man forestille at forleddet kunne være et hankøns- eller intetkønsord. Af formelle muligheder synes der kun at være glde. *otær, m. 'odder,« som menes at indgå i utallige stednavne i Danmark (i de udgivne dele af Danmarks Stednavne over 50 gange). Dog er navne med medialt genitivs-s sjældne, i Danmarks Stednavne ses dette kun otte gange. I de fleste af disse antages det at der er tale om mands(til)navnet *Otær*, der i sig selv afledt af ordet *odder*.⁴³ Desværre er tilnavnet *Otær* kun svagt belagt,⁴⁴ og det samme er mandsnavnet *Otær*.⁴⁵ Men alligevel kan det ikke udelukkes, at forleddet i Odersholm og Oderstorp kan være dette personnavn. I så fald må man antage, at én og samme person har haft råderet over begge steder.

Hvem denne *Otær* måtte være, er ukendt. Det synes i alle fald ikke være en i nær slægt med Nørholms første kendte ejer, Jon Jakobsen, da hans far hed *Jakob* og bedstefar sandsynligvis hed *Ebbe*. Men at der er en relation mellem Nørholm og Odersholm,

synes uomtvisteligt. Ikke alene hænger de sproglige argumenter for koblingen Oderstorp-Odersholm-Nørholm sagligt sammen. Men en skriftlig kilde fra 1523 angiver, at Nørholms ejere – samtidig med, at de får skøde på deres vandmølle – synes at rejse et krav på Odersholm: »... og deriblandt melder om de Volde og Forborge at høre til Nørholm, som menes at have været en Skandse ved en Bondegaard, kaldet Carlsgaard.«⁴⁶

Der er faktisk også yderligere en association mellem Odersholm og Nørholm, nemlig i Nørholms navn. Navnet Nørholm er sammensat af tillægsordet *nørre* 'mere nordligt' og navneordet *holm* 'lille ø, højere liggende land omgivet af vand eller lavt, fugtigt terræn«. Navnet går på borgens relative beliggenhed set i forhold til en anden lokalitet, i dette tilfælde en mere nordlig placering. Stednavneforskningen kalder fænomenet for reciprokering, og det omfatter modsætningspar som gammel-ny, stor-lille, over-neder-mellem etc., men altså også kompasretninger. Nørholm betyder helt enkelt »den mere nordligt beliggende holm« og forudsætter tilstedeværelsen af en anden vigtig lokalitet syd for (evt. en anden 'holm', men ikke nødvendigvis). Spørgsmålet er blot, hvilken lokalitet skulle det være? Det kan ikke være sognebyen Thorstrup, da den ligger nordvest for Nørholm, ej heller Tistrup eller Hodde, der ligger hhv. ret nord og ret øst for Nørholm. Det eneste sted det giver mening at navngive Nørholm fra, er fra en lokalitet syd for den. Hvilken anden kan det være end Odersholm, da det er den eneste lokalitet syd for, der ikke ligger uden for herredet?

Der er derfor god sandsynlighed for at

grundlæggelsen af Nørholm sker på baggrund af en flytning fra Odersholm. Og hvor kunne man bedre foreslå en ny placering end ved Oderstorp, der må antages at have været ejet sammen med Odersholm? Ringen sluttes.

Som kuriosum kan der i øvrigt nævnes et senere eksempel på et reciprokt stednavn i relation til Nørholm. Det har ligeledes en retningsangivelse og blev dannet i 1636, da godsejer Iver Vind købte gården Abildhede 9,5 km øst for hovedgården. Gården skulle fungere som ladegård til Nørholm og fik naturligvis navnet Østerholm.

Historien i perspektiv

Hele denne sag rummer en række uafklarede forhold og bringer uundgåeligt nogle spørgsmål på banen:

Hvem står bag Oderstorp og Odersholm? Jf. den navnemæssige udredning kan det sandsynliggøres, at lokaliteterne knyttes sammen af en ukendt person ved navn Otær, men det må uden tvivl være en mand af betydning, der både kan grundlægge en torp og opføre en betydelig borg. De begivenheder, der fører Odersholm over til Jon Jakobsen eller måske til faderen, Jakob Ebbesen kender vi heller ikke.

Hvornår skulle alt dette være sket? Det tidsmæssige element i kæden af begivenheder er desværre svært gennemskueligt. Der kan argumenteres for en relativ kronologi, der hedder: -torp, borg, flytning, ny borg, men hverken opførelses- eller nedlæggelsestidspunkter kendes. Det nærmeste, man kan komme, er etableringen af nogle tidsmæssige rammer inden for hvilke, der må være hændt noget. Alt peger på 1300-tallet.

Kongemagtens opløsning og borgerkrig

Vi befinder os i den periode af dansk middelalder, hvor der bygges flest borge. Efter Valdemar Sejrs død i 1241 gik kongeriget Danmark gradvist i opløsning og kastedes ud i borgerkrig. Mellem 1332 og 1340 havde Danmark slet ingen regent. Mange års behov for finansiering af kongehusets fejlslagne magtpolitik gjorde, at landet blev pantsat til fremmede fyrster og magtfulde adelige, hvis høvedsmænd kunne sidde rundt omkring i de kongelige len og indkassere indtægterne herfra. Hele Fyn og Nørrejylland med undtagelse det område, der hørte til Skanderborg Slot, er alene kommet i grev Gerhardt den Stores (= Den Kullede Greve) besiddelse. Resten sad grev Johan med tilnavnet Den Milde på. En del af grevernes besiddelser er endvidere endt hos andre pantherrer, som dermed har fået deres helt egne interesser at varetage. For greverne handlede det om at få anerkendt og indsat en dansk regent, der kunne stå inde for kongehusets gæld og betale pantsummerne tilbage. Situationen er kompliceret, da junker Valdemar i 1340 efter indgåelsen af Lübecktraktaten kunne krones og tiltrådte sit hårde arbejde med at føre traktatens indhold ud i livet, nemlig indløse al kronens pantsatte ejendom eller alternativt tage den tilbage med magt.⁴⁷

1300-tallet bød på mange voldsomme begivenheder, der fik herremænd til at befæste sig samtidig med, at de forskellige panthavere jo også havde deres militære og administrative magtbaser. Historien om Odersholm og Nørholm foregik i det store kongelige len Varde Syssel, der består af herrederne Øster, Vester og Nørre Horne

Varde syssel med herreder i 1683 samt middelalderborgenes lokalisering langs Varde Å-systemet. (Efter herredskort 1682-83 ved Peder Dam, Københavns Universitet).

nord for Varde Å samt Skads, Gørding og Malt syd for.

Borge ved Varde Å

De vest- og sydvestlige dele af Jylland er ikke specielt tæt besat med borge sammenlignet med det øvrige Jylland samt øerne, hvor de visse steder i Østersørummet ligger ganske tæt.⁴⁸ I dette borgfattige, vestligt lokaliserede

de miljø falder Varde Ådalen i øjnene med fem voldsteder på stribet tværs igennem den centrale del af det store syssel. Alle kan stamme fra 1300-tallet, og de ligger i nær kontakt med ådalen, så vandstrømmen kan udnyttes direkte i voldgravene samtidig med, at den omgivende eng kan indgå som et ekstra element i borgens forsvar.⁴⁹

I syslets administrative knudepunkt,

Varde findes fogedborgen Vardehus, der har to faser og derfor har afsat sig to befæstede anlæg. En god km vest for byen ligger Elkærhøj. Øst for Varde finder vi så voldstedet Knubholm, som i middelalderen kaldes for Odersholm, og som sandsynligvis har sin efterfølger i det nord for beliggende Nørholm – dette i overensstemmelse med den nye viden, som bringes på banen i denne artikel. Der er endnu et muligt 1300-tals voldsted, som kan spille en rolle i forhold til Varde Å-gruppen, selv om det ligger 2,5 km nord for åløbet og Nørholm. Det hedder Yderik og er anlagt ved Linding Å. Hermed bringes antallet op på seks.

Det ældste Vardehus – type og prototype

Blandt disse voldsteder er det værd at se nærmere på det ældste Vardehus, fordi borgen kan være central i forståelsen af borgene ved Varde Å-systemet. Den har sandsynligvis været den første, som blev introduceret på egnen og deler desuden – trods forskelle i detaljerne – formelle ligheder med tre andre af Varde Ådals borge – måske endda have dannet forlæg for dem. Det drejer sig om Elkærhøj, Odersholm og Yderik.

Vardehus nr. 1 er af en type, som i borgforskningen bærer en international betegnelse, »motte«. Det kommer af latin »mota« i betydningen »høj«. Andre foretrækker at bruge et dansk ord, »tårnbanke«, som sigter til typens hovedelement: En firkantet eller rund voldbanke med et tårn, oftest af træ, beregnet til forsvar. Borgherren boede altså ikke her – det gjorde han på en tilhørende forborg eller måske hjemme på sin gård. Alternativt kan der være tale om rent militære anlæg.⁵⁰

Elkærhøj, der ligger i engen ved Hyllerslev tæt ved åen, kan på grund af sin isolerede placering bedst opfattes som et militærstrategisk anlæg, en fremskudt kontrol- og varslingspost for det ældste Vardehus.⁵¹ Borgbanken har haft et trætårn, hvis kælderliggende underdel blev gravet frem af en lodsejer i 1800-tallet.⁵²

Yderik er arkæologisk undersøgt. Det er af beskeden størrelse, men ganske rigtigt en »motte« med et tårn af træ, dog uden forborg. Den lille borg bar præg af at være hastigt opført uden den store kælen for detaljerne. Bygherren har sandsynligvis været en lokal herremand, bosat i Yderik eller Thorstrup, der har fået et pludseligt behov for en bastion – eller han har villet signalere til omverdenen, at han skam også havde sådan en.⁵³

Det beskedne Yderik står i skarp modsætning til Odersholm, der har været et yderst gennemført anlæg med alle de karakteristiske elementer, nemlig banken med et tårn samt en forborg. Funktionstiden er et sted i 1300-tallet at dømme ud fra de sparsomme fund, som blev udgravet i årene 1936-37. Der kan ikke argumenteres for en grundlæggelse i 1200-tallet, og samtidig falder den yngst mulige datering hos materialet ved 1300-tallets slutning.⁵⁴

Det ældste Vardehus – datering

Dette voldsted har potentiale til at være et gammelt anlæg og gå helt tilbage til 1200-tallet. Det skal understreges, at voldstedet ikke er dateret, så muligheden for, at borgen først kommer til i 1300-tallet, kan ikke udelukkes.⁵⁵

Argumenterne for en tidlig datering er

*Nørholms omegn med sogne i 1683. I Nørholms umiddelbare nærhed har det sandsynligvis set anderledes ud i middelalderen. Borgene er vist med stjerne.
(Efter sognekort 1682-83 ved Peder Dam, Københavns Universitet).*

både kulturelt og politisk betinget og udspringer af syslets specielle nordtyske forbindelse, der går langt tilbage i tid. Det hele begyndte i starten af 1200-tallet, længe før pantsættningerne af det danske kongedømme begyndte. Hertugdømmet Braunschweig-Lüneburg viser sig at have i hvert fald Varde Syssel – måske kun den nordlige del med Horne og Skast Herreder – som et særligt len, et arvelen, der kunne passere fra en generation til en anden. Historikere mener, at Valdemar Sejrs søster Helene har bragt det med som medgift i sit ægteskab med Hertug Wilhelm af Lüneburg i 1202.⁵⁶ Tyske stormænd og fyrster havde på det tidspunkt allerede lange traditioner for borgbyggeri, og en introduktion af en 1200-tals fæstning som sikring af den administrative base for hertugdømmets jyske besiddelse virker som en oplagt mulighed. Det er den gennemgående opfattelse i historieskrivningen om det ældste Vardehus,⁵⁷ men man må ikke glemme, at de efterfølgende ejere af lenet, mægtige holstenske grever i tiden mellem 1296 og 1340 har haft identiske interesser og derfor ikke kan udelukkes som bygherrer i en periode, hvor det danske kongedømme gik i opløsning og endte med at stå helt uden regent.⁵⁸

Dateringsramme for Vardehus nr. 2 – og den relative kronologi i forhold til nr. 1

Opførelsen af Vardehus nr. 2 skal desuden passes ind i tidsrammen som efterfølger. Voldbanken blev arkæologisk undersøgt i 1935,⁵⁹ og fund herfra godtgør, at denne borg var grundlagt i 1300-tallet, men uheldigvis med stort dateringsmæssigt spænd in den for århundredet.⁶⁰ Initiativet til opførelsen af denne borg kom uden tvivl fra en

af 1300-tallets panthavere, der ud over holstenere inkluderer den slesvigske hertugslægt og den indflydelsesrige Henneke Limbek, der er hovedsmand de sidste år inden, dronning Margrethe fik samlet midler til at indløse pantet på Varde Syssel i 1399.⁶¹

Trods uklarhederne i 1300-tallet findes der gode argumenter for, at der har stået en fæstning af motte-type i Varde senest i de første årtier af 1300-tallet. Den har i øvrigt haft det største tårn af træ hidtil dokumenteret på dansk grund opført af store mængder meget svært egetræ, et kostbart byggemateriale, som kun folk fra de allerhøjeste sociale lag i middelalderen har haft adgang til.⁶² Dens tilstedeværelse kan udmærket have indvirket på Vardeegnens borgbyggeri midt i det ellers voldstedsfattige Sydvestjylland.

Dateringsramme for Nørholm – og den relative kronologi i forhold til Odersholm

Nørholm er, som det er blevet nævnt tidligere, ikke undersøgt arkæologisk, så her er der ingen fund og andre iagttagelser at studere. Beskrivelsen af borgen, som kan læses i nogle af dokumenterne fra 1406, giver et indtryk af anlæggets struktur. Det står dog klart, at denne borg er anderledes end de øvrige, som er beskrevet i det foregående, på samme måde, som Vardehus nr. 2 opførtes i en anden skikkelse end sin forgænger.⁶³ Udformningen af Nørholms befæstning er desværre ikke nok i sig selv nok til at datere anlægget. Med sin fornemme herskabsbolig, adelshuset, bærer borgen imidlertid præg af ejerens selvbevidsthed og signalerer tilstedeværelsen af en vel konsolideret herremand.

Det tidligst mulige tidspunkt for Nør-

holms opførelse kan man udlede af det juridiske grundlag, som processen i Varde hvilede på:

Dronning Margrethes forordning af 1396, kapitel 4: »...Gods... hvad Slags det end er, som er kommet fra Kronen siden vor Herre Kong Valdemar vor Fader, hvis Sjæl Gud har, drog fra Danmark til Tyskland [i 1368], skal straks komme frit under Kronen igen«. ⁶⁴

Kronen satte altså en nedre grænse ved 1368 for sine krav om tilbagelevering af jord fra uretmæssige ejere. Det betyder, at Nørholm havde forbrudt sig efter dette år, såfremt rettertinget ellers fører sine anklager på et korrekt grundlag. Borgens tilstedeværelse afsløredes første gang i 1404, da familien efter Jon Jakobsens død lavede forlig med kirken i en trættesag – og var jo midtpunktet i 1406,⁶⁵ hvor den også siges »at have været bygget længe« – et faktum, der klart opfattes af retten som en forbrydelse på linje med gårdens ulovlige opførelse.⁶⁶ Hvad der egentlig menes med det flydende begreb »så længe«, er umuligt afgøre, men udtrykket må sigte til den tid, Nørholm har krænket kronens ejendom, og det kan teoretisk set have stået på i hele 32 år, når man regner fra 1368 til første omtale af godset i 1404. Et eller andet sted inden for denne tidsramme skal flytningen fra Odersholm ske, men når man samtidig må tilgodesee den del af det arkæologiske materiale fra Knubholm, der kan stamme fra den senere del af 1300-tallet, så bringes Jon Jakobsen i spil som initiativtager til grundlæggelsen af Nørholm.

Ser man Odersholm som en befæstning opført på baggrund af de etablerede borgtraditioner, der kommer til udtryk hos

Vardehus, panthaverens fogedborg, giver det god mening, at borgen øst for Varde opførtes i den første del af 1300-tallet af en middelalderlig borgbygger. Vi kan hverken identificere denne byggherre eller lave koblinger til samtidens politiske spil – endsige pege på præcist, hvornår den bygges. Det må have været en stormand med behov for militær befæstning af sine interesser. Han har i tilgift kunnet vifte med flaget fra sin ganske imponerende, vel beskyttede borg som en af de få i miles omkreds.

Afrunding

Indholdet af diplomerne fra Erik af Pommerns retterting føjer en brik til Nørholms middelalderhistorie. Der er god grund til at tro, at borgen forinden lå ved Karlsgårde under navnet Odersholm, og at dette navn desuden er forbundet med nu nedlagt landbebyggelse, Oderstorp nær det sted, hvor Nørholm kom til at ligge. Det er på omstridt jord, og den omstændighed får datidens samfund til at reagere og dermed skabe en historisk dokumentation, som heldigvis er bevaret for os 400 år senere.

Sideløbende med den videnskabelige udredning af hele denne historie har man så det mærkelige sagn, som blev indberettet til Peder Resen i 1687, og som ingen rigtige historikere har haft lyst til at give nogen vægt. Uanset hvilken troværdighed – eller mangel på samme – man i øvrigt vælger at tillægge folkelige overleveringer, så ender sagnet i dette tilfælde med at støtte den del, der vedrører Oderstorps flytning og den efterfølgende transformering til Nørholm.

Noter

- 1 I. K. Rosenørn: *Lidt om Nørholm og dens beboere 1790-1895*. Kbh. 1909.
- 2 J. P. Trap: *Danmark* bd. IX, 5. udg. Kbh. 1965, s. 830.
- 3 Erik Pontoppidan: *Den Danske Atlas* V. Kbh. 1769, s. 769-70.
- 4 *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis* 1. rk., 2. bd., 1351-1400. Kbh. 1896-1898, s. 332 (nr. 3695).
- 5 Arild Huitfeldt: *Danmarks Riges Krønike. Chronologica III*. Kbh. 1977, 90, 103, 135: Dagtingingen i Vordingborg 1392, forliget på Lindholm 1395, kongevalget i Kalmar 1397, hvor Jon Jakobsen er ridder jf. H. K. Kristensen: *Øster Horne Herred. Esbjerg* 1944, s. 105; *Nye Danske Magazin* 5. bd., 1. hft. Kbh. 1827, s. 7: Erik af Pommerns bekræftelse på Dronning Margrethes gaver til Kirker og Klostre i 1401.
- 6 Oluf Nielsen: *Kort Fremstilling af Nørholms Historie*. Kbh. 1868; H. K. Kristensen: *Øster Horne Herred. Esbjerg* 1944, s. 104 ff.
- 7 *Danmarks Adels Aarbog*. Kbh. 1901, s. 240; se også: <http://finnholbek.dk/genealogy/getperson.php?personID=121529&tree=2>.
- 8 Efter 18/5 1404: *Diplomatarium Danicum* 4. rk., bd. 9, nr. 376.
- 9 *Diplomatarium Danicum* 4. rk., bd. 10: nr. 462, 463, 469, 470, 560.
- 10 Henrik Lerdam: *Kongen og tinget: det senmiddelalderlige retsvæsen 1340-1448*. Kbh. 2001.
- 11 *Diplomatarium Danicum* 4. rk., bd. 10: nr. 560.
- 12 *Diplomatarium Danicum* 4. rk., bd. 6: nr. 344.
- 13 Suhms nye Samlinger i *Regesta Diplomatica Historie Danicæ* 1. rk., bd. 1:2. Kbh. 1847. Chr. II Registre: 28/2 1522; *Kong Frederik den Førstes danske Registranter*. Kr. Erslev og W. Møllerup (udg.). Kbh. 1879, s. 62-63: 23/11 1524.
- 14 H. K. Kristensen: *Øster Horne Herred. Esbjerg* 1944, s. 104.
- 15 O. Nielsen: *Kort Fremstilling af Nørholms Historie*. Kbh. 1868.
- 16 Oluf Nielsen: *Indberetninger til P. Resen 1687. Samlinger til jydsk historie og topografi* 1. rk., 10. bd. Aalborg 1884-1885, s. 4.
- 17 Erik Pontoppidan: *Den Danske Atlas* V. Kbh. 1769, s. 737.
- 18 Jfr. [http://historiskatlas.dk/Knubholm_\(2804\)](http://historiskatlas.dk/Knubholm_(2804)).
- 19 Ph.d. Jette Linæa, Moesgård Museum, har bestemt keramikmaterialet.
- 20 H. K. Kristensen: *Karlsgaard. Jyske Samlinger* 5. rk., 4. bd. Århus 1937-1938, s. 181-195; Hans Stiesdal: *Voldsteder ved Varde II. Mark og Montre* 1983, s. 23-31. Ølgod.
- 21 Oluf Nielsen: *Historiske Efterrøtninger om Skudst Herred*. Kbh. 1862, s. 163-165.
- 22 H. K. Kristensen: *Øster Horne Herred. Esbjerg* 1944, s. 104-105.
- 23 S. Nygård: *Nørholm. Danske Slotte og Herregårde* IV. C. Hassøe (red). Kbh. 1943-1945, s. 543.
- 24 [http://historiskatlas.dk/Nørholm_Gods_\(2782\)](http://historiskatlas.dk/Nørholm_Gods_(2782)).
- 25 *Diplomatarium Danicum* 4. rk., bd. 10: nr. 560.
- 26 *Diplomatarium Danicum* 4. rk., bd. 10: nr. 462, 463, 469 og 470.
- 27 *Diplomatarium Danicum* 4. rk., bd. 10: nr. 462.
- 28 Navnet skrives uden tvivl *Hodderwik* i *Diplomatarium Danicum* 4. rk., bd. 10: nr. 462, men det skyldes alene en sammenblanding med sognenavnet Hodde. I dokumentet, hvori salget accepteres ugen efter (*Diplomatarium Danicum* 4. rk., bd. 10: nr. 469), skrives navnet derimod *Holæwikk*.
- 29 http://arkiv.kms.dk/mpn/o2mapviewer.aspx?type=olk_oe kort&id=7404&mode=2&elav=1330451.
- 30 John Kousgård Sørensen, *Danske sø- og ånavne*, bd. 4. Kbh. 1981, s. 243-244.
- 31 John Kousgård Sørensen, *Danske sø- og ånavne*, bd. 4. Kbh. 1981, s. 230-231.
- 32 *Diplomatarium Danicum* 4. rk., bd. 10: nr. 463.
- 33 John Kousgård Sørensen, *Danske sø- og ånavne*, bd. 1. Kbh. 1968, s. 146-147.
- 34 *Adkomstregistreringen 1524*: 115.
- 35 Gunnar Olsen: *Hovedgård og Bondegård. Studier over stor-driftens udvikling i Danmark 1525-1774*. Kbh. (1957) 1975.
- 36 *Diplomatarium Danicum* 4. rk., bd. 10: nr. 464.
- 37 *Diplomatarium Danicum* 3. rk., bd. 9: nr. 298.
- 38 Frank Jørgensen, *Præsteindberetninger til Ole Worm*, bd. 1. Kbh. 1970, s. 237; se også John Kousgård Sørensen, *Danske sø- og ånavne*, bd. 7. Kbh. 1989, s. 38.
- 39 *Diplomatarium Danicum* 4. rk., bd. 10: nr. 462.
- 40 *Ordbog over det danske Språk*, bd. 10, Kbh. 1928, sp. 886-887.
- 41 Jf. John Kousgård Sørensen, *Danske sø- og ånavne*, bd. 5. Kbh. 1984, s. 199-204.
- 42 *Ibid.*
- 43 Se fx *Olderskær* i Borris Sogn i *Danmarks stednavne*, bd. 17.2.2. Kbh. 1984, s. 537 og *Oldersted* i Taulov sogn i *Danmarks stednavne*, bd. 8. Kbh. 1944, s. 128.
- 44 *Danmarks gamle Personnavne - II. Tilnavne*, udg. af

- Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby, Kbh. 1949-64, sp. 781.
- 45 *Danmarks gamle Personnavne – I. Fornavne*, udg. af Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby, Kbh. 1936-48, sp. 1054-1055.
- 46 *Adkomstregstræringen*, Adk 1523: 186.
- 47 Kai Hørby: *Cyldendal og Politikens Danmarkshistorie 1250-1400*. Olaf Olsen (red.). Kbh. 1989, s. 185 ff.
- 48 Der findes ikke et samlet oversigtskort over voldsteder og stående borge. Den kortlægning, som er lavet til borgpublikationer, bygger i høj grad på tematiske udvalg, således hos Rikke Agnete Olsen: *Voldsteder i Danmark. En vejviser*. Ebeltoft 1999. Her får man et indtryk af de forskelle, der er i intensiteten af borgbyggeriet mellem landsdelene.
- 49 *Visselbjerg* ved Alslev behandles ikke i denne sammenhæng, da voldstedet fremstår som en senmiddelalderlig herregårdsplads med symbolsk befæstning, og en eventuel 1300-tals borg kendes ikke. Af samme årsag heller ikke det forsvundne voldsted efter *Varde Ladegård*, hvis præcise beliggenhed ikke kendes. Gården var lensmandsresidens efter 1439.
- 50 Ingolf Ericsson: *Wehrbauten des Mittelalters in Skandinavien und in dem Gebiet südlich der Ostsee*. The Study of Medieval Archaeology. European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology. Lund 11-15. June 1990. Stockholm 1993; Rikke Agnete Olsen: *Voldsteder i Danmark. En vejviser*. Ebeltoft 1999.
- 51 Dorthe H. Kristiansen: *Middelalderlige voldsteder ved Varde Å*. Upubliceret speciale, Aarhus Universitet. 2004.
- 52 J. Olsen: Nogle bemærkninger angående det ældste Varde med Slot og Syssel. *Fra Ribe Amt* 1910, s. 91-116. Ølgod.
- 53 Dorthe H. Kristiansen: *Middelalderlige voldsteder ved Varde Å*. Upubliceret speciale, Aarhus Universitet. 2004.
- 54 H. K. Kristensen: *Karlsgaard. Fyske samlinger* 5. rk., 4. bd. 1937-38, s. 181-195; Hans Stiesdal: *Voldsteder ved Varde II. Mark og Montre* 1983, s. 23-31; Dorthe H. Kristiansen: *Middelalderlige voldsteder ved Varde Å*. Upubliceret speciale, Aarhus Universitet. 2004.
- 55 Dorthe H. Kristiansen: *Middelalderlige voldsteder ved Varde Å*. Upubliceret speciale, Aarhus Universitet 2004.
- 56 C. F. Reinhardt: Til Belysning af nogle Punkter i Valdemar Atterdags Historie. *Historisk Tidsskrift* 4 bd., 4. rk. Kbh. 1873 – 1874, s. 175-177.
- 57 Som for eksempel Carl Lindberg Nielsen: *Varde Bys Historie*. Varde 1942, s. 12 ff.
- 58 I perioden gik Varde fra Gerhardt den Blinde videre til sønnen Johan den Milde, der solgte til Gerhardt den Store.
- 59 Carl Lindberg Nielsen: *Hvor lå Vardehus? Fra Ribe Amt* 1936. Ølgod.
- 60 Keramikbestemmelse ved arkæolog, ph.d. Jette Linnaa, Moesgård Museum.
- 61 Dorthe H. Kristiansen: *Middelalderlige voldsteder ved Varde Å*. Upubliceret speciale, Aarhus Universitet 2004.
- 62 Dorthe H. Kristiansen: *Peder Landrups bjerg*. Skalk 2008:2. Højbjerg.
- 63 *Diplomatarium Danicum* 4. rk., bd. 10: nr. 560, 462, 469, 470.
- 64 *Den danske Rigsløvgivning indtil 1400*. Erik Kroman (udg.). 1971, nr. 35, s. 335-336.
- 65 Efter 18/5 1404: *Diplomatarium Danicum* 4. rk., bd. 9: nr. 376. Kilden er en kortfattet arkivregistratur fra 1476 med overskrift: »Nørholm«, så det må underforstås, at godset nævnes i teksten i det egentlige dokument, som ikke er bevaret.
- 66 *Diplomatarium Danicum* 4. rk., bd. 10: nr. 560.

Dorthe Haahr Kristiansen, Fridtjof Nansens Vej 93, 8200 Aarhus N. Cand. mag i middelalderarkæologi og forhistorisk arkæologi. Arkæolog ved Antikvarisk Afdeling, Moesgård Museum.

Peder Gammeltoft, født 1971. Trastvægen 5, 22731 Lund, Sverige. Lektor i Navneforskning ved Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet. Har tidligere udgivet artikler om navneforskning, gerne med et tværfagligt tilsnit samt digitaliseringen af stednavne og kilder til stednavne.

Et snit gennem Vejen Kommune

– hvad en 15 km lang søgegrøft mellem Vejen og Holsted afslørede

Af Janne Krøtel, Lars Grundvad & Martin Egelund Poulsen

Som følge af Danish Crowns etablering af et stort kreaturslagteri nord for Holsted skulle en ny vandledning nedgraves mellem Vejen Vestermark i øst og selve slagteriet i vest. Vejen Forsyning var ansvarlige for dette projekt. Som Museumsloven dikterer, skulle Museet på Sønderskov indledningsvist kon-

taktes, så det kunne afgøres, hvorvidt strækningen havde arkæologisk potentiale. Det viste sig hurtigt, at tracéet rummede vigtige fortidslevn, da vi blandt andet stødte på dele af omfattende bebyggelser fra jernalderen.

Siden E20 blev anlagt i starten af

1990'erne har det været proceduren, at Sønderskovs arkæologer skulle følge projekter af denne art. Således blev motorvejstracéet undersøgt indgående, og resultaterne fra disse udgravninger var af stor betydning for vor forståelse af oldtidens bosættelse og udnyttelse af landskabet. Motorvejsgravningernes resultater blev præsenteret i 1993-udgaven af nærværende årbog. Foruden motorvejstracéet har museet fulgt forskellige andre tracégravninger, hvoraf én eksempelvis påviste levn efter den middelalderlige landsby Estrup. De ovenfor nævnte tracégravninger var øst-vest orienterede, men i to tilfælde har museet også bevæget sig i nord-syd gående strækninger som følge af naturgasledningsnedgravningen. De arkæologiske undersøgelser fandt sted forud for selve anlægsarbejderne og leverede betragtelige spor efter nærmest samtlige perioder af Danmarkshistorien. En middelalderlig landsbytomt nordøst for Veerst var særligt velbevaret, og denne lokalitet bruges endnu som undervisningsmateriale ved studiet i middelalderarkæologi på Aarhus Universitet.

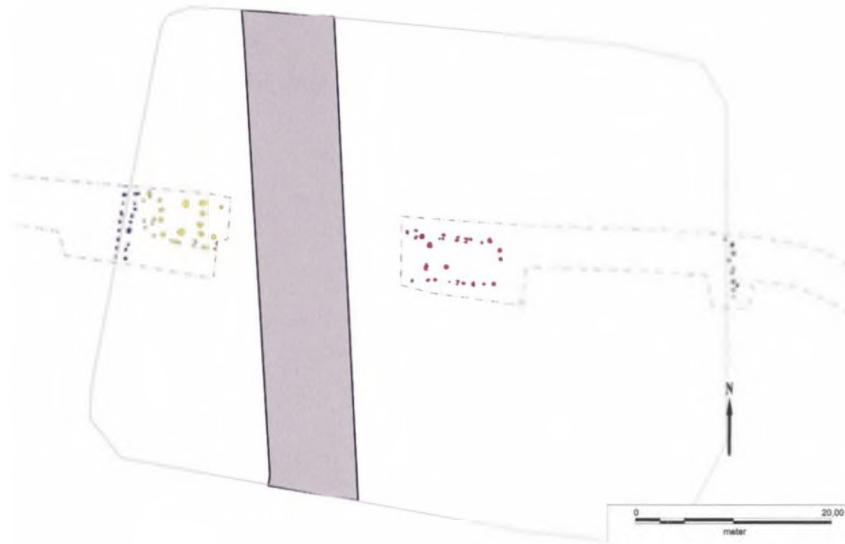
Mængden af arkæologiske lokaliteter er altså steget betragteligt, efter der blev mulighed for at udgrave og dokumentere fortidens levn før entreprenørmaskinernes altødelæggende arbejde. Vores forventninger til nærværende projekt var således store. Vandledningen skulle nedgraves tilnærmelsesvist parallelt med Esbjergmotorvejen, så der var herved et vist arkæologisk kendskab til strækningen. Flere steder var det derfor et mål at undersøge, hvor meget anlæggelsen af E20 havde skadet den arkæologi, vi kendte fra 1993-udgravningene. Dernæst

var det et naturligt mål at påvise nye, ukendte lokaliteter, som kunne supplere det arkæologiske kort over bopladser og bebyggelse i Vejen Kommune.

Den samlede strækning blev betragtet som én lang forundersøgelingsgrøft på fire meters bredde. En normal søgegrøft er kun 2-2,5 m bred. Den øgede grøftbredde var resultatet af logistiske hensyn, og arkæologisk set var det mere tilfredsstillende at åbne et bredere undersøgelsesareal.

Eftersom undersøgelsen blev betragtet som en søgegrøft, blev det i samarbejde med Vejen Forsyning og entreprenøren besluttet, at alle enkeltliggende konstruktioner og anlæg skulle udgraves løbende. Derimod skulle større bebyggelseskomplekser i form af tætte anlægskoncentrationer underbores. Ved at føre vandledningen under de arkæologiske spor, undgik de at blive ødelagt, og efterfølgende arkæologiske undersøgelser kunne derfor undgås. Det blev dog besluttet at udgrave enkelte stolpehuller og gruber ved hver lokalitet for at vurdere bevaringsgraden, og for at gøre daterende fund.

Undersøgelsen indledtes i felten i marts 2013 midt i en hestefold tilhørende Lille Skovgård. Denne var beliggende lige vest for et større areal tilhørende Solar, som blev udgravet i perioden 2008-2010. Disse meget omfattende undersøgelser havde påvist intens bebyggelse fra yngre jernalder. Der var forhåbninger om, at nærværende undersøgelse kunne afgrænse denne jernalderlandsby i sin vestlige udstrækning, hvilket til fulde blev indfriet. Ved første skovskrab i det let stenede og lerede undergrundssand, dukkede et hegnsforløb op. Hegnet var af

Plantegning over den velbevarede jernaldergård ved Lille Skovgård. Med grå tynd streg er gårdens sandsynlige gårdsareal markeret. Pink markerer én fase af hovedhuset, mens gul udgør en senere fase. Blå er gårdens afgrænsende hegn. Det store grå forløb er en moderne vej.

Grafik: Museet på Sønderkov.

en type, der havde været tagdækket – et såkaldt saddeltagshegn. Søgegrøften var placeret så heldigt, at hegnsforløbet dannede et knæk mod syd, og derved var en meget stor gårdsenhed fra Solarundersøgelsen afgrænset mod vest. Følgelig antog vi, at dette måtte være landsbyens endelige afgrænsning.

Imidlertid kunne der erkendes endnu én, meget velbevaret gård nøjagtigt under indkørselen fra Esbjergvej til Lille Skovgård. Gården hørte tilsyneladende til den yngste fase af gårde fra Solar-udgravningen. Er dette tilfældet, fremstår Solar-landsbyen som den mest omfangsrige i Vejen Kommune – og en af de største jernalderlandsbyer, som hidtil er udgravet i Danmark. Gården under indkørselen var som nævnt meget velbevaret, så det blev besluttet at udvide udgravningsfeltet en smule med

henblik på en bedre afgrænsning og forståelse. Det kunne herefter afgøres, at gården havde været tydeligt afgrænset af et stolpefunderet hegn, og at hovedhuset var ombygget ad flere omgange. Huset havde været af den treskibede type, som efterhånden er udgravet i flere tusinde eksemplere over hele landet. Det blev derfor besluttet ikke at udgrave hustomten, men i stedet underbore lokaliteten. Alle stolpehuller og affaldsgruber ligger således endnu beskyttet under hestefolden ved Lille Skovgård.

Turen fortsatte vestover med godt 400 m pr. dag. Dagene gennem lavningerne kunne blive lange, da disse gamle vådområder var tomme for fortidslevn. Her blev der i stedet rekognosceret på strækningens tilstødende markarealer. Hensigten var at finde afgrænsede flintforekomster – men helt atypisk lykkedes det ikke at finde sådanne ved den

Jernaldergården under indkørselen til Lille Skovgård ses her med de stolpehuller, der funderede gårdens hovedhus. Stolpehullerne ses som mørke cirkulære aftegninger i undergrunden.

Foto: Museet på Sønderkov.

samlede undersøgelse. Disse flintkoncentrationer er ellers hyppigt forekommende i kommunen, hvilket skyldes den stedvist sandede undergrund, som stenalderens og bronzealderens befolkninger foretrak at bosætte sig på.

Imidlertid skulle der kun gå to dage, før næste jernaldergård dukkede op. Langs Esbjergvej, mellem Lille Skovgård og Dortheasminde ved Vejen, kunne der påvises endnu en meget velbevaret jernaldergård. Der var sandsynligvis tale om en isoleret gårdsenhet, for lokaliteten var ekstremt velafgrænset ved et velfunderet stolpehegn. Ifølge hegnsforløbet havde gården strakt sig sydover, og op over et markant højedrag. Ud fra husenes gavlkonstruktioner kunne det bestemmes, at de fundne vidnesbyrd skulle dateres til germansk jernalder (ca. 400-750 e.Kr). En nærmere datering kunne

desværre ikke gives, da stolpehullerne og affaldsgruberne var fundtomme. Indtil nu var denne gård arkæologisk ukendt, og set i et regionalt perspektiv er det værdifuldt at finde disse enegårde, som har ligget i en vis afstand fra de egentlige landsbyer. Dog var de ikke fjernere placeret, end der var en visuel nærhed til den nærmeste landsby. Fra højedraget ved Dortheasminde var udsynet over Vejen Vestermark således endda meget markant.

Længere mod vest blev endnu en boplads fundet. Nu var vi oppe på højedraget, præcis øst for Dortheasmindes længer. Denne bebyggelse var dog betydeligt yngre end de tidligere fundne pladser. I et stolpehul blev der gjort fund af meget små stykker basaltlavasten fra Rhinegnene. Fundet daterede lokaliteten til sen vikingetid eller tidlig middelalder – dvs. perioden 950-1150 e.Kr.

Det fine, lille ringspænde som blev fundet ved Dortheasminde i 1993. Bemærk stregornamentikken og spændets irregulære cirkelform, som daterede genstanden til sen vikingetid eller tidlig middelalder. Foto: Museet på Sønderskov.

Antallet af stolpehuller og gruber var meget stort, og det var kun muligt at udskille ganske få konstruktioner. Interessant var fundet af en nedgravet hustomt; et såkaldt grubehus. Denne hustype knyttes normalt til forskellige håndværk såsom vævning, farvning af klæde etc. Desværre var det ikke muligt at udgrave grubehuset, da det strakte sig ud af søgegrøften.

Placeringen af denne lokalitet fra netop sen vikingetid eller tidlig middelalder var meget interessant på grund af et løsfund, der blev indleveret til Museet i 1993. Den lokale lodsejer på Dortheasminde havde dengang lappet huller i sin indkørsel. Han var usikker på, hvor fylden på hans jorder eksakt stammede fra. Men blandt gruset og stenene, der blev anvendt som opfyldningsmateriale, fandt han en genstand som

muset skulle se nærmere på. Han havde fundet et meget fint bevaret ringspænde i massivt sølv med forgyldte partier. Bevaringsgraden var så høj, at nålen endnu virkede efter hensigten. Typen kendes netop fra den periode, som hér blev påvist ved Dortheasminde. Det er herved lykkedes at knytte et fornemt løsfund sammen med den muldafrømmende bebyggelsesarkæologi.

Fra Dortheasminde fortsatte vi syd om Estrup Hovedgård. Håbet var at finde flere spor efter den middelalderlige landsby, som var kendt både arkæologisk og fra det historiske kortmateriale. Desværre fremkom der ikke arkæologiske levn af nogen art. Der kan være flere årsager til dette, men den mest plausible var nok desværre, at landbrugets tungere maskinelle drift har nedbrudt de arkæologiske levn. Netop middelalderens og renæssancens bygninger var typisk dårligere funderet end tidligere perioders konstruktioner, hvilket skyldtes, at mange af husvæggene ofte blev placeret på stensyld, som dermed ikke krævede dybe nedgravninger i undergrunden. Stenene i sylden er ofte de første levn, der bliver fjernet, når landbrugsmaskinerne vender pløjegjorden.

Øst for Brørup bliver E20 krydset, så her efter blev det resterende grøftforløb gravet nord for motorvejen. En længere strækning af udgravningen løb imidlertid så tæt på E20, at alt tydeligvis var totalt gennemgravet under vejetableeringsarbejdet for 20 år siden. Derfor kunne vi ikke knytte specifikke 1993-udgravninger til levn fundet ved nærværende undersøgelse – desværre; for perspektiverne heri kunne have været af stor relevans.

Den fine grønne perle, som blev fundet i mulden syd for Vester Gjerndrup ses hér lige efter den kom op af jorden. Perlen var højst sandsynligt importeret. Den blev muligvis lavet i det nuværende Frankrig eller i det nordlige Italien, men endte via varierende handelsnetværk på en lille gård nær Kongrøen.

Foto: Museet på Sønderskov.

Heldigvis knækkede grøftforløbet lidt mod nord, og grøften fortsatte syd om Vester Gjerndrup henover nærområdets højeste plateau. Som sædvanligt på højtliggende plateauer i Vejen Kommune myldrede stolpehullerne frem af undergrunden. Igen var der tale om en meget velbevaret plads. De forhistoriske aktiviteter var beskyttet af et meget tykt muldlag, som også havde reddet en del daterende genstandsfund. Mængden af stolpehuller var desværre igen så høj, at det var meget svært at udskille huse. Pladsen var dog tydeligt afgrænset ved omgivende stolpebyggede hegn og ud fra de dramatiske fald i landskabshøjden, som var særligt markante øst og nord om højdedraget. Mod øst faldt landskabet således drastisk ned mod Holsted Å, som var en vigtig kommunikationsåre i yngre jernalder og

vikingetid. Og disse perioder var netop velrepræsenteret hér syd for Vester Gjerndrup. Der må have været en livlig kontakt med den nyligt udgravede og samtidige lokalitet ved Holsted Rensningsanlæg.

Selv om husene voldte problemer tolkningsmæssigt, så bød lokaliteten som nævnt på spændende fund. Eksempelvis blev der i mulden, én meter fra søgegrøften, fundet en fin grøn glasperle. Den fremstod uden skår og glasset var af så god kvalitet, at man endnu kunne se igennem det doughnutformede smykke. Eftersom perlen blev fundet i mulden, kunne den ikke knyttes direkte til en bestemt nedgravning. Ud fra dens datering er det sandsynligt, at den oprindeligt blev båret af en person, som havde sin daglige gang på gården.

Et andet specielt fund var et helt lerkar,

som blev fundet i et affaldshul vest for jernaldergården. Ved første øjekast lignede nedgravningen en kistebegravelse, hvori karret i så fald skulle have været medgivet som gravgave. Anlægget blev udgravet med største forsigtighed, men det viste sig hurtigt, at der var tale om en simpel grube. Interessant var det imidlertid, at karret havde en karakter, som endnu er uden paralleller i Vejen Kommune. Mest af alt minde det om en træspand, som blot var fremstillet i letbrændt ler. Det havde således lige sider, som skrånede i rette forløb ud fra den plane karbund. Karret skal placeres i de sidste århundreder af tragtbægerkulturen (dvs. 3000-2800 f.Kr.) Således afspejler det tilstedeværelsen af den første bondekultur i Norden. Landbrugspionérernes huse har sandsynligvis ligget i nærheden, men i tracéet fandt vi som nævnt kun gruben med lerkarret, som muligvis har været ofret til højere magter. Hensættelser eller deponeringer af lerkar var en aktivitet, som Tragt-bægerkulturens bønder ofte benyttede sig af til kultiske og religiøse formål.

Endnu én lokalitet med bebyggelseslevn bør nævnes, om end den var af langt mindre skala end de tidligere beskrevne. Lige nordøst for Surhavegård, som ligger nord for E20-strækningen nordøst for Brørup, blev der fundet stolpehuller fra et isoleret hus, som sandsynligvis skal placeres i renæssancen. Huset var modsat hovedbestanddelen af langhusene orienteret nord-syd, hvilket besværliggjorde iagttagelsesforholdene betragteligt, eftersom det blot var muligt at undersøge et fire m bredt udsnit af huset.

Konstruktionsmæssigt var bygningen ganske ordinær, men placeringen var inte-

Det omtalte hele spandformede kar ses her under udgravning. Karret var kulet ned blandt en større mængde brændt husholdningsaffald.

Foto: Museet på Sønderskov.

ressant, da der kunne være tale om en for-gænger for den nuværende Surhavegård. Kun sjældent får arkæologer mulighed for at undersøge arealer så nært beliggende eksisterende gårde. Ved at undersøge hus-tomtten opstod muligheden for at udgrave ældre levn af en endnu fungerende drift. I lokalt perspektiv kunne det være interes-sant, hvis de arkæologiske data kunne rela-teres til arkivalske data – for nu må denne analyse dog henligge til et senere studie i lokaliteten.

Herved slutter gennemgangen af de ofte velbevarede levn, som blev påvist forud for anlæggelsen af vandledningen mellem Vejen og Nørre Holsted. Mange vigtige nye lokaliteter kunne sættes på kortet, og sær-ligt den yngre jernalders samfund blev påvist. Når nærværende resultater sættes i sammenhæng med de i forvejen kendte jernalderbebyggelser, begynder der at tegne sig et mønster af pladser, som var stærkt afhængige af ressourcerne og kommunika-tionsmulighederne, som de mange vandløb i Vejen Kommune kunne rumme. Et større studium i placeringen af disse landsbyer og enegårde kan på sigt være af største relevans for et bedre indblik i udnyttelsen af landska-bet i den yngre jernalder.

Janne Krøtel, født 1981, cand. mag. i middelal-der- og renæssancearkæologi, museumsinspektør ved Museet på Sønderkov.

Lars Grundvad, født 1983, cand. mag. i mid-delalder- og renæssancearkæologi, museumsin-spektør ved Museet på Sønderkov. Har skrevet en række artikler om bl.a. middelalderlig landbebyg-gelse.

Martin Egelund Poulsen, født 1975, mag. art. i forhistorisk arkæologi, museumsinspektør ved Museet på Sønderkov. Har skrevet en række artikler om bebyggelsen i sen bondestenalder og ældre bronzealder.

Byrådsvalget i Varde 1917

Af Ole Nørskov Nielsen

Bekendtgørelse.

Det bekendtgøres herved, at Lister over de valgberettigede til kommunale Valg for Tidsrummet fra 15. Februar 1917 til 14. Februar 1918 i Varde Købstad vil ligge til Eterøyn fra den 16. til den 31. da paa Raadhuset i Varde.

Klager over disse Valglister skal fremsættes inden den 10. Februar d. A. Det tilløjes, at Personer, der løvrigt oplyde Betingelserne for Valgret, er medtagne paa Listerne, uagtet de staa i Restance for sidste Kvarials Skat, men vil de paa-gældende blive udslettede, saafremt de ikke inden Valglisternes endelige Berigtigelse betale Restancen.

Varde Købstads Byraad, den 4. Januar 1917.

P. B. V.

Chr. Hattensen.

Varde Folkblad 6.1.1917.

Tirsdag d. 13/3 1917 skulle der afholdes valg til byrådet i Varde. Det siddende bystyre var blevet valgt i 1913, og dets mandat skulle derfor fornys.

Den kommunale valglov fra 1908 havde givet stemmeret til kvinder og tjenestefolk, så enhver person, der var fyldt 25 år havde ret til at stemme.

Valgretten var dog betinget af, at vælgeren havde haft ophold i kommunen i det indeværende og det foregående kommunale skatteår. Skatteåret gik fra d. 1/4 til den

31/3, og derfor medførte denne bestemmelse, at vælgeren skulle have boet i byen siden 1/4 1915.

Desuden krævedes det, at man ikke var for meget bagud med hensyn til skattebetaling. For at blive optaget på valglisten skulle skatten for oktober kvartal 1916 være indbetalt senest 10/2 1917. Havde manden ikke betalt sin skat, mistede konen også retten til at stemme.

Personer, der i de seneste fem år havde nydt fattighjælp og ikke havde tilbagebetalt eller fået eftergivet denne understøttelse, kunne heller ikke benytte deres stemmeret.

Kravet om at have boet i kommunen i indeværende og foregående skatteår ramte især tjenestefolk, mens andre, mindre bemidlede personer mistede stemmeretten på grund af de andre bestemmelser.

D. 6/1 lod byens borgmester, Chr. Hattensen en annonce indrykke i alle byen tre dagblade: Ribe Amtstidende, Varde Folkeblad og Varde Socialdemokrat. Heri bekendtgjorde han, at valglisterne ville være fremlagt på byens rådhus i tidsrummet 15/1-14/2. Klager over ikke at være på valglisterne skulle være indgivet senest 10/2.

Da de endelige valglistere forelå 15/2 var der 1717 stemmeberettigede. 186 vælgere var blevet slettet af listerne på grund af skatterestancer. Skønsmæssigt var der omkring

Chr. Hattensen, Vardes borgmester 1910-17.

Ole Lohse, medlem af Varde Byråd 1913-14.

2500¹ personer i byen på 25 år og derover, så mange havde mistet valgretten på grund af kravet om ophold i kommunen siden 1/4 1915, eller på grund af ikke tilbagebetalt fattighjælp. At ca. 500 personer mistede retten til at stemme på grund af disse krav, var ikke usandsynligt. I 1920 var over 10% af indbyggertallet på 5076 tjenestefolk, lærlinge, ugifte håndværkssvende, ditto handelsbetjente o.l. Altså mange, der kunne være kommet til byen inden for det sidste års tid. Forholdene har næppe været anderledes i 1917, da byens befolkningstal var stagnerende.

Lønningerne fulgte ikke med de store

prisstigninger, der var en konsekvens af 1. Verdenskrig, og netop i 1917 begyndte arbejdsløsheden at stige voldsomt, da Tyskland fra d. 1/2 indledte den uindskrænkede ubådskrig, der især ramte den danske import af brændsel og råstoffer, hvilket fik store konsekvenser for beskæftigelsen. Alt sammen faktorer, der kunne have været medvirkende til, at folk mistede stemmeretten, fordi de forsøgte at forbedre deres situation ved at flytte, eller de havde måttet ty til fattighjælp for at opretholde livet.

Det siddende byråd, der var blevet valgt i 1913, bestod af den kongeligt udnævnte

Jens P. Justesen foran sit værtshus Markedskroen, Nørregade 34, ca. 1910.

borgmester Chr. Hattensen, der havde sidet i embedet siden 1910. De 11 folkevalgte medlemmer af byens styrelse repræsenterede følgende partier:

Selv om partiet Højre i 1915 havde skiftet navn til Det konservative Folkeparti, så havde partifællerne i Varde beholdt betegnelsen Den konservative Vælgerforening, en betegnelse som gik tilbage til midten af 1880'erne, da de vardensiske højrefolk søgte at distancere sig fra det godsejerdominerede Højre, der havde regeringsmagten og regerede landet med finanslove, der ikke var vedtaget i Folketinget. Men i lokalpolitisk sammenhæng blev partiet af alle politiske modstandere altid kaldt for Højre for at minde vælgerne om, at disse mænd engang havde været tilhængere af Estups godsejerparti.

Den konservative Vælgerforening havde i 1913 fået valgt grosserer Jens Frederik Lassen, dyrlæge Jørgen Slivsgaard, buntma-

ger Adolph Nissen og boghandler Ole Lohse.

Lohse var i 1914 rejst fra byen for at blive forretningsfører for Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark.² Han var i byrådet blevet afløst af vognmand og avlsbruger Jørgen Pedersen.

Venstre var repræsenteret af sagførerne Jesper Oldager og Niels Jensen.

Snedkermester Jens Chr. Sørensen og gasværksarbejder Christian Nissen var Socialdemokratiets to medlemmer.

Værtshusholder Jens Peder Justesen og slagteriarbejder Carl S. Christensen var oprindelig en socialdemokratisk udbrydergruppe, der havde brudt med moderpartiet under valgkampen i 1913. Baggrunden for splittelsen var, at socialdemokratiet i Varde havde mange medlemmer, der var afholdsfolk. Justesen, der havde repræsenteret partiet i byrådet siden 1894, havde som indehaver af Markedskroen også kæmpet for værtshusholdernes interesser i byrådet, hver gang disse havde følt sig truet på brødet af forslag, som havde deres oprindelse i byens afholdsforeninger. I forbindelse med valgkampen til byrådet i 1913 var det kommet til et uopretteligt brud, da Justesen ikke ville afstå fra at pleje værtshusholdernes interesser. Skønt selve Thorvald Stauning, der var partisekretær, var kommet til Varde fra København og havde forsøgt at mægle mellem grupperne, så havde hans rejse været forgæves. Efter et års tid vendte C. S. Christensen dog tilbage til den socialdemokratiske gruppe, så partiet havde tre medlemmer i byrådet det meste af tiden 1913-17.

Skoleinspektør Valdemar Lassen var i 1913 blevet indvalgt i byrådet for Det radi-

kale Venstre. Men i 1916 havde han søgt og fået en bedre stilling i Odense og havde derfor forladt byen. Han var blevet erstattet af bog- og papirhandler Niels Kastoft.

Kun tre af de opstillede partier havde i 1917 en avis til at fremføre partiets synspunkter.

Byens største avis var Ribe Amtstidende/Varde Avis. Den havde i 1914 3-4000 abonnenter i byen og oplandet. Den var et af de bergske blade og repræsenterede partiet Venstres synspunkter.

Den konservative Vælgerforenings avis, Varde Posten, var i 1907 kommet i økonomiske vanskeligheder. En redaktør Jerne havde i et års tid forsøgt at forsætte med at udgive avisen. Men i 1908 blev avisen overtaget af et aktieselskab, der udgav avisen som Varde Folkeblad, der markedsførte Det radikale Venstres ideer. Det var en avis i fremgang med et oplag i 1917 på 2300 i Varde og omegn.

Socialdemokratiet havde siden 1909 udgivet en lokaludgave af esbjergavisen, Vestjyllands Socialdemokrat. Avisen udkom under navnet, Varde Socialdemokrat og havde i 1913 185 abonnenter i Varde by³.

To af de opstillede partier til byrådsvalget i 1917 havde således ingen avis. Det var Den konservative Vælgerforening og den tidligere socialdemokrat J. P. Justesen, der til dette valg opstillede på en selvstændig borgerliste.

Det havde næppe den store betydning ikke at have nogen partiavis. I en lille købstad som Varde med godt 4.500 indbyggere og et beskedent antal stemmeberettigede, var det nok mere personligheden og dennes erhverv, der havde betydning. Når vælger-

korpset kun var på 1717 personer, så var det heller ikke en umulig opgave for partierne at føre valgkamp ved at stemme dørklokker.

Partierne gjorde heller ikke meget brug af aviserne under valgkampen i vinteren 1917. Ikke siden byrådsvalget i 1909 havde der været ført en hård valgkamp i aviserne. Dengang havde diskussionerne drejet sig om kvindernes udnyttelse af deres nyvundne valgret og valgbarhed til byrådet. Socialdemokraterne ville have kommunen til at overtage byens private elektricitetsværk. Endvidere ønskede de en tiltrængt udvidelse af Borgerskolen og afskaffelse af de landsbyskoleagtige forhold som hyrdeklasser og halvdagsklasser. Den private real-skole skulle nedlægges og laves om til et alderdomshjem. Disse krav blev i større og mindre udstrækning støttet af Det radikale Venstre, mens Venstre og Den konservative Vælgerforening havde været imod. Men inden 1915 var det alt sammen blevet gennemført, selv om Venstre og Den konservative Vælgerforening havde haft flertal i hele perioden.

Det havde på den anden siden medført, at byens gæld var steget, og udgifterne til renter og afdrag slugte en stadig større del af indtægterne. I regnskabsåret 1909/10 var udgifterne til renter og afdrag 40.400 kr. ud af en samlet udgift på 291.274 kr. Disse udgiftsposter var i 1913/14 blevet mere end fordoblet til 85.868 kr. De samlede udgifter var da 414.979 kr. I regnskabsåret 1916/17 var renter/afdrag faldet til 69.400 kr., fordi nogle lån var blevet omlagt, så afdragene var mindre. De samlede udgifter var i dette regnskabsår 431.423 kr. Til gengæld var de sociale udgifter steget ganske kraftigt fra

godt og vel 50.000 kr. i 1913/14 til knap 67.000 kr. i 1916/17. I begge tal er refusioner fra staten og andre kommuner¹ fratrukket. Det var regeringens love om dyrtidstilskud til mindre bemidlede personer, der i denne sammenhæng krævede store udgifter fra byens side. Og ikke nok med at krigen ude i Europa medførte prisstigninger, men oveni kom udgifter til indkvartering af sikringsstyrkerne, som, når statens refusioner var trukket fra, både i 1914/15 og 1916/17 beløb sig til ca. 7.000 kr. Byrådet skulle derfor hele tiden have en stor kassebeholdning til sin rådighed, og kort efter valget måtte det nye byråd i sommeren 1917 ansøge indenrigsministeriet om lov til at optage et lån på 50.000 kr. med den begrundelse, at det var nødvendigt at styrke kassebeholdningen, fordi refusionen fra staten og de andre kommuner først kom et stykke tid efter, at Varde købstad havde afholdt udgifterne.

Der var derfor blandt politikerne i Varde en stiltiende enighed om, at der ikke var råd til ekstraordinære udgifter, hvilket var med til at lægge en dæmper på valgkampen, når partierne ikke kom med udgiftskrævende løfter. Ligesom på Christiansborg havde partierne i Varde lagt de udprægede særinteresser til side til fordel for at stå sammen om at løse de problemer, som krigens dyrtid og varemangel medførte for borgerne.

Tirsdag d. 2/1 1917 gjorde Varde Socialdemokrat sine læsere opmærksom på, at der skulle være valg til byrådet i marts måned. Avisen henledte opmærksomheden på, at hvis man mente sig berettiget til at stemme, så skulle man sørge for at sikre sig, at man var optaget på valglisten, når den om kort tid blev fremlagt på rådhuset. Avisen min-

Kvinden har Stemmeret,

og hun bør derfor støtte Manden i det organiserede Arbejde for det arbejdende Folks økonomiske og kulturelle Fremgang.

Det socialdemokratiske Arbejderparti har tidligere og mere end noget andet Parti virket for at give Kvinden politisk Ligestilling med Manden og vil i Fremtiden lægge sin Lod i Vægtstaaen for at drage Kvinden op af hendes økonomiske Afhængighed.

Derfor bør alle Arbejderkvinder og isørrigt alle friske Kvinder støtte det socialdemokratiske Parti.

Vis din Vilje til at støtte dette Parti ved at indmelde dig i den socialdemokratiske Vælgerorganisation og abonner paa vort Blad.

Opfordringen i Vestjyllands Socialdemokrat 3.1.1917.

dede i forlængelse heraf det socialdemokratiske vælgerkorps om, at skatten for oktober kvartal 1916 skulle være betalt inden 10/2 for at bevare stemmeretten.

Den følgende dag var der i samme avis en opfordring til kvinderne om at støtte mændene i det organisatoriske arbejde.

Avisen gjorde opmærksom på, at Socialdemokratiet var det parti, der mere end andre partier havde virket for kvindernes politiske ligestilling og økonomiske uafhængighed. Derfor skulle alle arbejderkvinder

der og andre frisindede kvinder melde sig ind i partiet.

På årets første to hverdage forsøgte Socialdemokratiet således at mobilisere vælgerne til byrådsvalget. Ved valget i 1913 havde partiet mistet to mandater. De skulle genvindes ved en tidlig mobilisering af vælgerkorpset. Indlægget fra 2/1 blev jævnlige gentaget frem til d. 9/2, og den følgende dags opfordring til kvinderne blev i forskellige variationer repeteret helt frem til valgdagen d. 13/3.

Det var helt klart, at Socialdemokratiet manglede nogle sager at føre valgkamp på. Men den politiske borgfred og byens økonomiske situation gjorde, at partiet nøjedes med denne generelle mobiliseringskampagne. Det kan i den sammenhæng undre, at partiet brugte så meget krudt på at fremhæve deres særlige forhold til kvinderne, når det ikke opstillede en kvinde til valget. Det var der heller ikke nogen af de andre partier, der gjorde, så netop på dette punkt kunne Socialdemokratiet have gjort en forskel. Hverken ved valget i 1909 eller 1913 havde partiet haft en kvinde på kandidatlisten. I 1909 havde partiet begrundet det med, at ingen arbejderkvinde havde ment at kunne få tid eller råd til at sidde i byrådet. I 1913 var spørgsmålet slet ikke blevet stillet.

Der havde siden det første byrådsvalg med kvindelig deltagelse ikke været nogen fordel ved at have kvinder opstillet. Venstre havde prøvet det i 1909, men mistede et mandat ved dette valg. Det radikale Venstre havde haft en kvinde blandt kandidaterne både i 1909 og 1913, men i 1909 fik partiet sit mandattal halveret, og i 1913 fik det kun ét mandat valgt ind i byrådet. På den anden

side var det en kendsgerning, at det parti, der var imod kvindelig valgret og valgbarhed, nemlig Den konservative Vælgerforening, havde klaret sig udmærket til begge valg, fået de fleste stemmer og blevet byrådets største parti. Det forklarer måske manglen på lyst blandt partierne til at opstille kvinder.

Det var heller ikke fordi kvinderne selv gjorde meget væsen af sig. I Ribe Amtstidende kunne man d. 3/3 læse, at Dansk Kvindesamfund havde holdt et ikke særligt velbesøgt møde på Højskolehjemmet, og en Birgitte Berg-Nielsen fra København havde opfordret kvinderne i Varde til i højere grad at engagere sig i politik. Måske var denne opfordring skyld i, at en Cecilie Høj fra Varde d. 5/3 i Varde Folkeblad opfordrede kvinderne til at stemme på en afholdsmand eller en ditto kvinde. Bortset fra disse to indlæg var der ikke nogen kvinder, der i aviserne tog til orde for en større kvindelig deltagelse i den lokale politik.

Cecilie Højs omtalte indlæg i Varde Folkeblad var den eneste gang, afholdssagen kom frem i denne valgkamp. Siden afholdsbevægelsen var kommet til byen i begyndelsen af 1880'erne, havde den haft fremgang, og fra 1890'erne havde næsten alle partier ved byrådsvalgene haft en afholdsmand på kandidatlisten, og et væsentlig indslag i valgkampen havde været en debat om, hvor mange værtshuse der skulle være i byen, og hvornår disse skulle lukke om aftenen.

Her i 1917 havde afholdsbevægelsen ikke samme opbakning som tidligere. Det var der flere årsager til. For det første havde Rigsdagens lovgivning taget vinden ud af sejlene på afholdsforeningerne. Loven af

IOGT-logen, Østervold 2, 1910.

10/5 1912 begrænsede steder med ret til udskænkning af stærke drikke til én beværtning pr. 350 indbyggere i købstæderne, så antallet skulle bringes ned, efterhånden som bevillingshaverne enten døde eller opgav deres bevilling. Manglen på brændsel til fremstilling af elektricitet og varme medførte indskrænkning af åbningstiderne for forretninger og værtshuse, især efter at tyskerne havde erklæret uindskrænket ubådskrig fra 1/2 1917. Fra den 6. marts blev det forbudt at anvende korn og kartofler til fremstilling af øl og spiritus. Alt sammen indgreb, der gjorde afholdsbevægelsens synspunkter overflødige.

En anden faktor, der hæmmede afholdsbevægelsens vækst, var opkomsten af Indre Mission og ungdomsbevægelserne KFUM og KFUK. Indre Mission bliver i dag ofte knyttet sammen med afholdssagen. Men at være missionsmand var ikke ensbetydende med at være afholdsmand.

Indre Missions enevældige leder fra 1861 til sin død i 1901, Vilhelm Beck havde i 1888 udtalt, at »Totalafholdssagen med dens tåbelige løfter er for mig en Uling – et Kvaksalveri af den vantro Verden, som ikke vil bruge den store Læge (læs Gud), der helbreder for alle Sygdomme.«⁵ Med disse ord mente Vilhelm Beck ikke, at det var forkert at være afholdsmand. Det var

bare ikke nok. Skulle man være en rigtig missionsmand, så var det ikke tilstrækkeligt at forsage spiritussen, men det krævede også en personlig omvendelse til et andet livssyn.

Indre Mission og dens ungdomsbevægelser havde netop i tiden 1900-20 deres store gennembrud i Varde. I en protokol fra 1918 stod der ganske vist, at Indre Mission i dette år havde 45 medlemmer, hvilket jo ikke var imponerende. Men dagbladenes annoncer fortæller noget andet, nemlig at der i næsten hver uge året rundt var et møde i byen arrangeret af enten Indre Mission eller dens ungdomsbevægelser, hvilket jo taler for, at der var grobund i byen for bevægelsens synspunkter.

Når Indre Mission også kunne tiltrække afholdsfolk, så kan det forklares med, at Indre Mission i modsætning til afholdsbevægelserne ikke bare stod for noget negativt, væk med spiritussen, men også kunne byde på noget positivt, nemlig et helstøbt livssyn.

At Indre Mission ikke forsøgte at opstille en særlig missionsliste til byrådsvalget havde nok sin årsag i Luthers skarpe skelnen mellem det verdslige og gejstlige regimente, og at man derfor ikke skulle blande religion og politik. Men det kunne også skyldes, at bevægelsen mente, at dens synspunkter blev varetaget i byrådet af Den konservative Vælgerforening. Dette finder støtte i den kendsgerning, at Ole Lohse i 1909 blev indvalgt i byrådet af en Indre Missions/Metodistliste, men i 1913 opstillede han og blev valgt på Den konservative Vælgerforenings liste. Til valget i 1913 havde Venstre også opstillet en missionsmand,

nemlig tømmerhandler Niels P. Nielsen. Men det havde ikke gavnet partiet, der fik indvalgt to ligesom i 1909.

Der var i Varde købstad ikke den store uenighed om kirkelige spørgsmål i 1917. Byen var domineret af Indre Mission, og den kirkelige uenighed gik derfor mellem byen og Varde Landsogn, hvor grundtvigianerne var i klart flertal. Varde Landsogn havde kirkeligt fællesskab med købstaden. Men denne strid fik ingen indflydelse på byrådsvalget.

Den politiske strid i byen opstod i forbindelse med fordelingen af midlerne til afhjælpning af de problemer, som prisstigningerne medførte for den mindre bemidlede del af byens befolkning. Dog var partierne i slutningen af januar og indtil midten af februar stadig enige om at holde borgfreden og løse problemerne i enighed.

D. 24/1 1917 mødtes Den kommunale Hjælpekasse⁶ og byrådet for at forhandle om, hvordan man skulle administrere den nye dyrtidslov af 28/12 1916?

Borgmester Hattensen meddelte, at der efter lovens § 1 kunne anvendes 15 kr. pr. indbygger, hvilket for Vardes vedkommende betød ca. 72.000 kr. i de 15 måneder, som loven varede.

Hvis kommunen derudover mente det nødvendigt at give mere støtte, kunne den i følge § 2 efter forhandling med indenrigsministeriet anvende yderligere midler til imødegåelse af de stigende priser. – Penge brugt efter § 1 blev refunderet med 2/3 af staten, mens støtte i følge § 2 kun blev refunderet med 1/3.

Der var på mødet enighed om at yde tilskud efter § 1. Men sagfører Oldager

Papirhandler Niels Karstoft, medlem af Varde Byråd 1917-29.

(Venstre) mente, at en større del af ydelserne skulle gives i naturalier, selv om det var nemmere at give kontant støtte. Medlem af Hjælpekassens bestyrelse, fattiggårdsbestyrer Kreilgaard (Soc.) var i og for sig ikke uenig, da en del familier ikke kunne forvalte de kontante tilskud fornuftigt. Men mente dog, at man indtil videre skulle forsætte med at yde hovedparten af støtten i kontante tilskud. Derved blev det, og mødet sluttede med, at borgmesteren takkede Hjælpekassen for dens udmærkede måde at administrere dyrtidshjælpen på.

En 14 dages tid senere kom sagen op på et byrådsmøde, hvor der forelå en indstilling fra kasse- og regnskabsudvalget. Som formand for dette udvalg fremlagde borg-

mester Hattensen udvalgets indstilling til byrådet. Den gik ud på, at der i de kommende 15 måneder blev stillet 62.000 kr. til rådighed for Hjælpekassen til understøttelser i henhold til dyrtidslovens § 1. Borgmesteren sagde, at der kun blev givet til ubemidlede. Man havde i udvalget overvejet, at bruge lovens § 2, der gav mulighed for at bruge penge på prisnedsættelser, der ville komme en bredere gruppe til gode. Men man var i udvalget meget tilbage for tanken, fordi kommunen selv skulle finansiere en større del, hvilket ville have medført en betydelig tillægsskat.

Den radikale repræsentant i byrådet, papirhandler Niels Kastoft, var ikke tilfreds, fordi der var mange mennesker, der trængte til hjælp, men ikke ville gå til Hjælpekassen og bede om støtte. Disse kunne hjælpes ved prisnedsættelser og dyrtidslovens § 2. Denne holdning fik støtte af den socialdemokratiske udbryder J.P. Justesen, ligesom også de tre socialdemokratiske medlemmer af byrådet støttede tanken. Venstremanden, sagfører Oldager ville nok hjælpe dårligt stillede mennesker, men sagde også, at der var grænser for, hvor store byrder man kunne pålægge byens skatteydere.

Det var i øvrigt på det samme byrådsmøde, at byrådet enstemmigt vedtog en henstilling til byens brugere af vandværksvand om ikke at lade hanerne løbe om natten, for at hanerne ikke skulle fryse i den hårde vinter. Vandforbruget var faktisk større om natten end om dagen, og det kostede for meget i strømforbrug, og olie til el-værkets dieselmotorer var der ikke for meget af p.g.a. krigen.

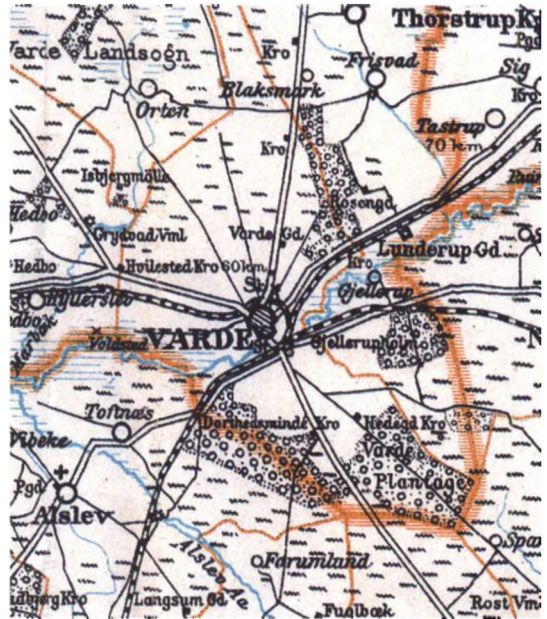
Af samme grund blev der sparet så meget på gadebelysningen, at byen næsten var

mørklagt om aftenen og om natten. Det fik venstrebladet Ribe Amtstidende til d. 15/2 at spørge om, hvorfor politikerne ikke bestemte, at lyset på isbanen i Frimurerhaven skulle spares væk til fordel for lys i nogle flere gadelygter, hvilket var mere samfundsnyttigt. – Det kan undre, at det ikke var den socialdemokratiske avis, der skrev dette. Der var næppe mange socialdemokrater, der løb på skøjter om aftenen. Vestjyllands Socialdemokrat klagede d. 19/2 over, at Håndværkerforeningens selskabelige Afdeling havde brugt mange gaslys i forbindelse med en fest. Problemet med lys på isbanen var øjensynligt ikke interessant for politikerne, for spørgsmålet blev slet ikke berørt i byrådet. Det var nok, fordi en anden og mere ideologisk præget debat kom til at optage sindene.

På grund af manglen på kul og koks til opvarmning af stuerne iværksatte kommunen en omfattende brændehugst i Sdr. Plantage, som Varde købstad ejede. Derved kunne man slå to fluer med et smæk, idet der både blev tilvejebragt brænde til borgerne og skaffet arbejde til de arbejdsløse, hvis antal voksede som følge af manglen på råstoffer.

Varde Socialdemokrat skrev 14/2 1917, at der blev solgt brænde fra Sdr. Plantage til kommunens indbyggere i Ridehuset på Ringkøbingvej. Avisen meddelte videre, at arbejdsløse kunne få arbejde med at skove brænde i plantagen til en timeløn på 55 øre⁷.

Byrådet lod også indrykke en annonce i bladene, der udbød arbejdet som akkordarbejde, der ville skaffe arbejde til arbejdsløse og billigt brændsel til borgerne.

Kort over Sdr. Plantage 1920.

D. 16/2 havde byrådsmedlem for Vestre, sagfører Oldager, et indlæg i både det radikale Varde Folkeblad og venstreavisen Ribe Amtstidende. Det drejede sig om, at 43 personer var mødt op til arbejde i Sdr. Plantage, men der fik de at vide, at arbejdet var akkordarbejde og ikke til en timeløn på 55 øre, som der havde stået i Varde Socialdemokrat. De 43 arbejdsløse var derfor gået hjem. Oldager skrev, at han ikke ville kommentere dette, men blot gøre byens borgere opmærksom på sagen. Han tilføjede, at hvis man ikke kunne tjene en dagløn ved akkordarbejdet i plantagen, så kunne man få det manglende beløb ved Hjælpekassen.

D. 17/2 skrev Varde Folkeblad, at der i dag havde meldt sig fem arbejdsløse til skov-

arbejde i plantagen. Kun én af de fem, havde været blandt de 43, der var gået hjem for et par dage siden. Den radikale avis roste i øvrigt sagfører Oldager for dennes artikel i gårsdagens avis. Avisen kunne om arbejdet i plantagen oplyse, at plantagens daglige leder, plantør Rømhild havde sagt til Varde Folkeblad, at han havde en snes mand i arbejde, og de dygtigste tjente 7-8 kr. om dagen ved akkordarbejde.

Vestjyllands Socialdemokrat svarede igen med, at påpege, at arbejdet sidste år havde været udbudt til 55 øre i timen. Denne løn havde de 43 forlangt eller i det mindste en akkord, hvor denne timeløn var sikret, så man ikke skulle ligge Hjælpekassen til byrde.

Venstreavisen, Ribe Amtstidende fulgte ikke sagen op efter Oldagers indlæg i Varde Folkeblad. Det kan undre, da avisen normalt angreb Socialdemokratiet for at ville øge det offentliges omkostninger.

Sagen kom frem igen efter en uges tid, da både Varde Folkeblad og Ribe Amtstidende d. 23/2 skrev om arbejdet i plantagen.

Varde Folkeblad kunne berette, at de arbejdsløse d. 22/2 havde haft et møde med byrådets skovudvalg og der frafaldet kravet om de 55 øre i timen. De ville gøre arbejdet for 10 kr. pr. favn.

Her havde udvalget tilbudt at give 6-7 kr. pr. favn samt en krone ekstra pr. favn, når der blev hugget mindst tre favne pr. uge. Udvalget stod dog ikke fast på kravet om, at der skulle hugges mindst tre favne om ugen for at få den ekstra krone. Denne ville blive udbetalt hver uge uden hensyn til mængden. Dette ville arbejderne ikke gå ind på.

Avisen skrev endvidere, at den havde erfaret, at Arbejdsmændenes Arbejdsløsheds-

kasse ikke længere kunne få dyrtidstillægget refunderet af Hjælpekassen, men kun direkte fra byrådet, der ville have en debat i byrådet om, der fortsat skulle udbetales dyrtidstillæg til arbejdsløshedsunderstøttelsen, hvis man ikke ville arbejde i Sdr. Plantage.

Sagen kom for byrådet på et ekstraordinært møde 26/2. Der var kun det ene punkt på dagsordenen. Debatten om problemet blev ret kort. Chr. Nissen (Soc.) havde ikke mødt nogle, der tjente 42-48 kr. om ugen og beskyldte plantør Rømhild for at fikle med tallene. Både borgmesteren, det radikale medlem samt Justesen, Venstre og Den konservative Vælgerforening i alt ni stemte for, at de, der ikke ville arbejde i plantagen, skulle fratages dyrtidstillægget. Slakteriarbejder C.S. Christensen foreslog, at skovudvalget genoptog forhandlingerne med Arbejdsmændenes Fagforening. For dette forslag stemte kun tre nemlig Christensen selv og de to øvrige socialdemokrater.

Varde Socialdemokrat havde et indlæg 27/2 om brødfordyrerne i byrådet. Byrådsmedlemmerne for Højre og Venstre repræsenterede folk, der tjente tykt på dyrtiden. Der var kun én løsning på dette problem, nemlig at styrke Socialdemokratiet i byrådet.

Varde Socialdemokrat angreb d. 1/3 Det radikale Venstre for at have samarbejdet »med den øvrige Reaktion« om en karrig udmøntning af dyrtidsloven. I den følgende dags udgave blev Venstre angrebet for at påstå, at dyrtidslovens gennemførelse var ved at ende med, at »vi drukner i Humanisme«. Den konservative Vælgerforening blev beskyldt for at have kaldt de arbejdsløse for at være »Det offentliges Driverter«.

Derfor skulle arbejderne ved det kommende byrådsvalg ikke sætte deres kryds ved en borgerlig liste, men stemme på Socialdemokratiet.

Den følgende dag havde Varde Socialdemokrat et udfald mod antisocialisterne, der kun var ude på at sværte de arbejdsløse til. Disse antisocialister kunne kun bekæmpes ved at sætte kryds ved Socialdemokratiets liste A. Lørdag d. 3/3 var der i avisen et opråb om, at alle partiets agitatorer skulle møde ved Vestbanehotellet søndag d. 4/3 kl. 15. Nu skulle der stemmes dørklokker!

På byrådets ordinære møde d. 6/3 forelå der et nyt cirkulære fra indenrigsministeriet om, at arbejdsløshedskasserne kunne udbetale et større dyrtidstillæg. Oldager foreslog at give dem, der ville arbejde i plantagen det øgede dyrtidstillæg plus en krone ekstra, så ville det blive mere fordelagtigt at arbejde i skoven. Dette forslag blev vedtaget med de samme ni stemmer, som på mødet d. 26/2 havde vedtaget, at de, der ikke ville arbejde i plantagen, skulle fratages dyrtidstillæget. De tre socialdemokrater stemte imod, fordi de arbejdsløse således fik et ringere tillæg end dem, der arbejdede i plantagen.

På samme byrådsmøde foreslog Oldager (Venstre) også at nedsætte den direkte understøttelse og give en større del som tilskud til at sænke fødevarerpriserne. Den radikale Kastoft støttede Oldagers forslag. Socialdemokraterne ville godt være med til, at man sænkede priserne på nødvendige varer og anvendte dyrtidslovens § 2. Men ønskede dog ikke, at der blev skåret ned på den direkte støtte. Borgmesteren foreslog, at man på dette sidste møde for det siddende byråd overlod de nye byråd at træffe

Børstenbinder S. P. Dyhr, medlem af Varde Byråd 1917-29.

afgørelse herom. Hvilket blev vedtaget enstemmigt. Man kan sige, at det afgående byråds sidste møde en uge før valget blev afsluttet med borgfred.

Mens politikerne i byrådet skændtes om dyrtidsportioner og deres fordeling, så havde partierne fået opstillet deres kandidatlistor til byrådsvalget. Der blev ikke stemt på personer, men kun på partier. Kandidatens placering på partilisten var derfor afgørende for, om han ville blive valgt.

Socialdemokratiet var det første parti, der kom med en liste. Den 25/2 havde partiet holdt et prøvevalg i Håndværkerforeningens store sal.

Det var bemærkelsesværdigt, at partifor-

manden børstenbinder S.P. Dyhr efter dette prøvevalg skulle ned på en tredjeplads, selv om han også her havde gode muligheder for at blive valgt. Forklaringen var nok, at de to første på listen slagteriarbejder C.S. Christensen nr. et og fattiggårdsbestyrer S. Kreilgaard nr. to ved valget i 1913 var brudt ud af partiet sammen med Justesen. Ved at stille dem øverst kunne partiet fortælle vælgere, at problemerne fra 1913 nu var overstået, desuden kunne partiet på den måde vinde vælgere tilbage fra Justesen. Dette kunne blive aktuelt, for ifølge Varde Folkeblad 27/2 gik der rygter i byen om, at Justesen ville genopstille.

Nr. fire på listen var maskinmester på svineslagteriet, C.M. Christensen, der var kommet til byen fra Assens for seks år siden og hurtigt havde vist sig at være en dygtig organisator for partiet.

Det er også værd at lægge mærke til, at partiet havde to selvstændige mestre med på listen. Ifølge avisen havde begge i deres svendetid været aktive inden for arbejderbevægelsen, og nr. fem, murermester J. P. Nielsen var bestyrelsesmedlem af håndværkersvendenes sygekasse. Guldsmed P. Hansen nr. seks havde været medlem af partiets lokalbestyrelse og var nu medlem af Håndværkerforeningens repræsentantskab og formand for Håndværkerforeningens sygekasse. Med disse to på listen forsøgte socialdemokraterne at få fat i byens mindre håndværkere, der ellers plejede at stemme på Den konservative Vælgerforening.

Men ellers var der ingen overraskelser på den socialdemokratiske liste. Alle de opstillede havde gjort karriere enten i fagbevægelsen eller i partiet. Med lokomotivfører N.

M. Madsen som den syvende og sidste på listen prøvede partiet at få stemmer fra de mange, der var beskæftiget ved DSB og Varde-Nr. Nebelbanen.

Det næste parti, som var klar med en kandidatliste var Den konservative Vælgerforening. Det skete d. 28/2. Ifølge alle tre aviser havde partiet holdt prøvevalg på hotel Dania d. 27/2. Listens tre første var kendte personer fra byens erhvervsliv, og havde alle haft sæde i byrådet siden 1909. Nr. et grosserer J. F. Lassen var formand for sygehusbestyrelsen og medlem af bestyrelsen for klubben Enigheden, en forening for byens spidser. Han var ikke medlem af Handelsstandsforeningens bestyrelse, for her sad hans svoger, grosserer Harald Nielsen på formandsposten, og de to var ikke gode venner.

Buntmager Adolph Nissen, der var nr. to, havde indtil for nylig været leder af Håndværkerforeningen. Dyr læge Slivsgård på tredjepladsen havde gode kontakter til byens mange avlsbrugere, så det var et stærkt hold, som Den konservative Vælgerforening stillede med på de tre førstepladser. Hvis valget gik, som det plejede, skulle partiet nok være sikker på at få i hvert fald tre medlemmer af det nye byråd. Manden på fjerdepladsen, træhandler Kr. Rasmussen var missionsmand, og han skulle lige som Ole Lohse ved sidste byrådsvalg tiltrække stemmer fra den kirkelige højrefløj. Hvis vælgerforeningen fik et godt valg, var han ikke uden chancer for at komme i byrådet.

De tre sidste havde selv ved et godt valg næppe chance for at blive valgt. Men det var kendte folk i byen. På femtepladsen kom Jens Nielsen, der ejede Hotel Dania på

Storegade 19. Det var ikke bare et hotel, men også en kendt restaurant, hvor Den konservative Vælgerforening holdt møder.

Købmand Chr. Lyngbye var en lille købmand på sjettepladsen. Han var med for at vise, at partiet ikke blot interesserede sig for den store handel, men også ville tage vare på den lille købmands interesser.

Den sidste på listen, kreaturhandler Chr. Lamp var nok mest kendt som handelsmand, men hans far var slagtermester og havde haft en forretning i Nørregade. Alt i alt kan man om Den konservative Vælgerforenings kandidater sige, at de ikke blot repræsenterede de mere velstående inden for handel og håndværk, men også viste, at småkårsfolk her kunne få varetaget deres interesser.

Det radikale Venstre havde deres kandidatliste klar efter et prøvevalg d. 1/3 i Håndværkerforeningen. Partiet opstillede som det eneste af de større partier kun fire personer. Partiet kunne næppe forvente at få flere end to indvalgt i det nye byråd. Der sad kun én radikal i det afgående byråd.

Det var bog- og papirhandler Niels Kastoft, der var kommet ind i byrådet, da skoleinspektør Valdemar Lassen i 1916 havde forladt Varde til fordel for en stilling i Odense. Kastoft havde sin boghandel i det centrale Varde (Vestergade 18). I det siddende byråd havde han i de vanskelige tider været formand for gasværksudvalget og været talsmand for socialt afbalancerede løsninger, når der skulle spares på gassen. Varde Folkeblad sparede ikke på en rosende omtale af hans byrådsarbejde, så der var blandt de radikale ingen tvivl om, at han var den rigtige mand på førstepladsen på partiets kandidatliste.

Nr. to var skolelærer Chr. Nielsen. Der er næppe tvivl om, at Det radikale Venstre med denne person prøvede at få stemmer blandt byens skolelærere, hvis populære leder den radikale skoleinspektør Valdemar Lassen havde været.

Den tredje mand på den radikale liste var kredslæge Mads Jacobsen. Han var kendt i den ganske by og kunne nok trække stemmer til den radikale liste.

Som den sidste stod skomagervend Ingvard Christensen. Ved at opstille ham prøvede Det radikale Venstre at hente stemmer blandt de faglærte arbejdere, der normalt stemte på Socialdemokratiet eller Den konservative Vælgerforening.

Venstre var det sidste af de store partier, der offentliggjorde sin kandidatliste. Det skete d. 6/3.

På de to første pladser havde partiet sagførerne Jesper Oldager og Niels Jensen. De var også partiets repræsentanter i det afgående byråd, hvor især Oldager havde markeret sig med skarpe indlæg i perioden. Men også Niels Jensen havde gjort sig bemærket som formand for elektricitetsudvalget især i forbindelse med kommunens køb i 1913 af el-værket fra firmaet Frichs Efterfølgere i Århus.

Begge havde solide sagførerforretninger og var således liberale repræsentanter for byens mere velhavende grupper.

En overraskelse på tredjepladsen var tømmerhandler Niels P. Nielsen, der var missionsmand. Han havde ved sidste valg været opstillet på en sjetteplads, men var nu rykket tre pladser frem. Man kan godt have Venstre mistænkt for at vente med opstillingen af deres kandidatliste, for at se hvem de

andre partier opstillede. Da Den konservative Vælgerforening opstillede en person fra missionen på en fjerdeplads, så skulle Venstre også have opstillet en sådan på en endnu bedre plads med gode muligheder for at blive valgt, for at de konservative ikke skulle få alle stemmerne fra den voksende gruppe af missionsfolk i byen.

Som den fjerde kom avlsbruger S.P. Sørensen. Varde var aldrig blevet industrialiseret, så byen havde en stor gruppe avlsbrugere, der stadig voksede, fordi de store hedestrækninger under byens markjorder blev opdyrket. Venstre i Varde var også et parti, der ligesom moderpartiet tog udstrakte hensyn til landbrugets interesser.

Nr. fem på listen var malermester C. Mecklenborg. Han var en kendt håndværker og medlem af Håndværkerforeningens bestyrelse. Med ham prøvede Venstre at få fat i de bedre stillede håndværkere, der plejede at stemme på Den konservative Vælgerforening.

Den sidste på Venstres liste var gymnastiklærer ved Borgerskolen, Poul Jørgensen. Han var uddannet snedker og var blevet ansat ved borgerskolen som sløjdlærer 1887, men blev efterhånden skolens eneste gymnastiklærer. Han var meget aktiv inden for byens foreningsliv især skytteforeningen, hvor han udførte et stort stykke arbejde i gymnastikafdelingen. Det var en mand, som havde mange kontakter, og som nok kunne trække stemmer til Venstres liste.

Rygtet, som Varde Folkeblad d. 27/2 bragte til torvs, talte sandt. Den sidste liste, der blev indleveret 9/3, som var sidste dag for anmeldelse af lister til byrådsvalget, kom fra den forhenværende socialdemokrat,

værtshusholder J.P. Justesen. Han var ved byrådsvalget i 1913 blevet valgt ind på selvstændig liste, som det var lykkedes at få to medlemmer valgt ind i byrådet, nemlig Justesen selv og slagteriarbejder C.S. Christensen, der dog senere brød med Justesen, da det lykkedes denne som en af de få værthusholdere at få lov til at holde sit værtshus, Markedskroen, åbent til kl. 24, mens alle andre skulle lukke kl. 23.

Denne gang kneb det mere for Justesen at få opstillet en liste. På et møde på Hotel Dania i slutningen af februar måned havde mødedeltagerne ikke kunnet blive enige om noget som helst.

Men på et møde på Justesens eget værtshus, Markedskroen d. 8/3 var der blevet opstillet en »Borgerliste« med fire kandidater. Justesen selv som nr. et, og på de næste pladser kom købmand Carl Toft, avlsbruger Eskild Eskildsen og snedker Søren Simonsen.

Men det må have været et problematisk møde, for lørdag d. 10/3 var der et inserat i alle byens tre aviser underskrevet af Toft, Eskildsen og Simonsen. Heri bekendtgjorde de, at de ikke havde haft del i listens tilblivelse og derfor ikke ønskede valg.

Hvad der er foregået på mødet vides ikke, men listen skulle være underskrevet af fem stillere. Desværre er de oprindelige lister ikke bevaret i kommunens arkiv. Men man må gå ud fra, at ingen på mødet har villet stille op sammen med Justesen, og at Justesen derfor var blevet enige med de fem stillere om at lave en liste med fire navne, for ikke at fremstå som eneste mand på listen uden tilhængere. Justesen har måske været i tidnød, da listen skulle afleveres på

borgmesterkontoret d. 9/3 og har derfor ikke nået at spørge de tre mænd, om de ville med på hans liste?

Samme aften, som Justesen holdt sit møde på Markedskroen, havde Venstre og Den konservative Vælgerforening holdt et møde for at opstille en fælles kandidatliste til byrådsvalget. Både Ribe Amtstidende og Varde Folkeblad omtalte mødet, der mislykkedes, fordi de to partier ikke kunne blive enige om kandidaternes rækkefølge på listen.

Den radikale avis, Varde Folkeblad gjorde i udgaven lørdag d. 10/3 sine læsere opmærksomme på, at det kunne se ud som om Varde bys interesser ved dette valg skulle gøres til en strid mellem en socialistisk og en konservativ fraktion. For at undgå dette, skulle vælgerne sætte deres kryds ved den radikale liste C. Avisen minder også læserne om, at de ikke på valgdagen tirsdag d. 13/3 skulle lade sig friste af andre partiers tilbud om at blive kørt til og fra valgstedet.

På selve valgdagen skrev Varde Folkeblad, at læserne ikke skulle tage et opråb fra Højre om, at »I dag gælder det. Fædrelandet er i Fare« alvorligt. Avisen beklagede, at dette og lignende opråb var blevet fremlagt hos beværtere og forretningsfolk, der var medlem af det afgående byråd, fordi det gav et forket billede af disse personers indflydelse og holdninger.

Sammen med byens andre to aviser meddelte Varde Folkeblad på selve valgdagen, at der var kommet en meddelelse fra ligningskommissionen om, at skatteprocenten i Varde i det kommende skatteår, der begyndte d. 1. april, kunne sættes ned fra 6% til 5,5%.

Der var borgerligt flertal i ligningskommissionen, og der kan næppe være tvivl om, at det var helt bevist, at denne nyhed blev offentliggjort på selve valgdagen. Oplysning om det kommende skatteårs skatteprocent plejede først at komme i slutningen af marts måned.

Det kan undre, at Varde Socialdemokrat ikke gør opmærksom på, at dette var borgerlig valgpropaganda, og det næppe ville holde i længden. Der skulle ikke de store profetiske evner til at forudse, at udgifterne til dyrtidsforanstaltninger m.v. ville fortsætte med at vokse, og det derfor blev nødvendigt at hæve skatterne igen, hvilket også skete det følgende år. Men avisen nøjedes med på valgdagen at minde læserne om, at flertallet i det afgående byråd havde udbetalt ret små dyrtidspenge, derfor: »Fæld Dom over dette Sultesystem ved at sætte Kryds ved Liste A«.

Ifølge den socialdemokratiske avis havde partiet også rebet sejlene i de sidste dage før valget.

Fredag d. 9/3 opfordredes alle, der kunne, til at møde op samme aften på Vestbanehotellet for at deltage i dannelsen af et stort agitationskorps.

Lørdag d. 10/3 havde avisen en stort anlagt forsideartikel, der indtrængende opfordrede kvinderne til at afgive deres stemme og »som en ægte Arbejderkvinde gøre sin Pligt!«. At undlade at stemme eller stemme på Venstre eller Højre ville være det samme som at fraskrive sig sikring mod ulykke, sygdom og alderdom. Socialdemokraterne vidste godt, at kvinder var sværere at lokke til stemmelokalerne end mænd.

Venstreavisen, Ribe Amtstidende angreb

først og fremmest Det radikale Venstre og Justesens Borgerliste. Den 3/3 skosede avisen Det radikale Venstre, fordi partiet til sit prøvevalg d. 1/3 havde udsendt invitationer til Højremænd. Avisen mindede de radikale om, at de i sin tid (1905) havde forladt Venstre, fordi de mente, at partiet var blevet for højreorienteret.

Men Venstre følte sig nok mere truet af Justesens borgerlige liste. Dagen før valget, mandag d. 12/3 var der i Ribe Amtstidende to hårde angreb på Justesens liste. En person, som kaldte sig »en ny Vælger« beskyldte Justesens liste for at være en splittelsesliste. Justesen havde ved valget i 1913 splittet Socialdemokratiet. Nu ville han splitte de borgerlige partier. Det burde ikke ske, og derfor skulle man sætte sit kryds ved liste E, som var Venstres liste.

Samme dag angreb sagfører Oldager i avisen Justesen for som værtshusholder at have overtrådt lukketiderne og holdt nattesæde. Der havde tit været ballade ved hans værtshus, hvor grædende koner stod på gaden og ventede på, at manden skulle komme ud »med blot en lille Rest af Ugelønnen«. Desuden havde han ved at samarbejde med Højre i byrådet opnået, at hans værtshus først skulle lukke kl. 24.

Justesens anciennitet som byrådsmedlem (siden 1894) havde medført, at han, når borgmesteren var bortrejst, var blevet konstitueret som borgmester. I sin egenskab af borgmester var han under et besøg i Esbjerg kommet i klammeri med politiet og var blevet sat i arresten. Derfor håbede Oldager, at for »Varde Bys Navn, Anstændighed og Ære«, så var der kun få i byen, som ville give ham deres stemmer.

Sagfører J. Oldager fotograferet i sommerdress ved Varde Banegård ca. 1910.

Selv om datidens politiske sprog var grovere end i dag, så var det også ud fra datidens normer grovfilen, som Oldager her brugte. Undertegnede, der har været igennem alle politiprotokoller fra 1870 til 1920 har ikke fundet, at Justesen optrådte oftere end andre værtshusholdere i overtrædelse af lukketiden. Ej heller er det fremgået af politiprotokollerne, at der var megen spektakel eller mange slagsmål i hans lokaler, og den med de grædende koner, har Oldager hentet fra afholdsbevægelsernes kampagner mod det store antal værtshuse i byen.

Selv om det ikke har stået i aviserne, så kan Oldagers henvisning til Justesens uheldige optræden i Esbjerg godt være sand. Oldager vidste som sagfører udmærket, at hvis han beskyldte en politisk modstander for noget, der var strid med sandheden, så ville der blive anlagt injuriersag. Selv om sagen ikke kunne nå at komme for retten inden valget, så kunne Oldager ikke have interesse i senere at få en sådan tabersag på halsen. Der blev heller ikke anlagt sag! Oldagers angreb på Justesen havde kun det formål at tilsvine en politisk modstander. At Oldager greb til sådanne metoder kan kun forklares med, at Venstre virkelig følte sig truet af Justesens liste.

Selv om der på valgdagen tirsdag d. 13/3

var faldet så meget sne, at toget fra Skjern mod Esbjerg ikke kom længere end til Varde, så blev valgdeltagelsen stor. Af de 1717 valgberettigede stemte 1365, en stemmeprocent på 79,5ⁿ. Den var dog lavere end i 1913, da den var på 84,7. Af 853 stemmeberettigede mænd stemte 724=84,9%. Hos kvinderne var der 864 med stemmeret. Her stemte 641=74,1%.

I valglokalerne var der ophængt partilister med navnene på alle partiernes kandidater. Men vælgerne fik udleveret en stemmeseddel, hvor kun partiernes listebogstaver var anført.

Valgets resultat blev: Liste A Socialdemokratiet fik 390 stemmer. Den konservative Vælgerforening med liste B fik 264. Der var 186, som stemte på Det radikale Venstres liste C. Justesens liste D fik 102 stemmer, mens partiet Venstres liste E fik de fleste stemmer nemlig 418. Disse stemmetal skulle nu divideres med 1, 2, 3, 4 og de 11 største kvotienter fik mandater.

I nedenstående skema er alle kvotienter, der gav mandat skrevet med fed skrift. Tallet i parentes angiver hvilket kandidatnummer, der blev valgt på den pågældende kvotient.

I den første række er de enkelte partilisters stemmetal angivet og divideret med 1.

Listebetegnelse og stemmetal	A 390(2)	B 264(3)	C 186(6)	D 102(11)	E 418(1)
Divisor 2	195 (5)	132 (8)	93	56	209 (4)
Divisor 3	130 (9)	88	62	34	137⅓(7)
Divisor 4	97½	66	46¼	25½	104½ (10)

Det nye byråds medlemmer i den rækkefølge i hvilken de blev valgt:

- Sagfører Jesper Oldager (Venstre)
Slagteriarbejder Christian S. Christensen
(Sociademokratiet)
Grosserer Jens F. Lasson (Den konservative
vælgerforening)
Sagfører Niels Jensen (Venstre)
Fattiggårdsbestyrer Søren Kreilgaard
(Socialdemokratiet)
Bog- og papirhandler Niels Kastoft (Det
radikale Venstre)
Tømmerhandler Niels P. Nielsen (Venstre)
Dyrlæge Jørgen Slivsgaard (Den konserva-
tive Vælgerforening)
Børstenbinder Søren P. Dyhr
(Socialdemokratiet)
Avlsbruger Søren P. Sørensen (Venstre)
Værtshusholder Jens P. Justesen
(Borgerliste)

Niels Jensen. Vardes borgmester 1917-1937.

Valgets sejrherre var Venstre, der fordoblede sit mandattal i det nye byråd. Partiets avis, Ribe Amtstidende skrev dagen efter valget, at Venstres sejr skyldtes partiets kandidatliste. Avisen kommenterede ikke de andre partiers valgresultater, men skrev dog at Højres (Den konservative Vælgerforenings) nederlag var selvforskyldt.

Byens to andre aviser Varde Socialdemokrat og det radikale Varde Folkeblad, var ikke uenige i disse betragtninger. Begge var enige om, at Venstre sejr skyldtes, at Indre Mission havde flyttet stemmerne fra Den konservative Vælgerforening til Venstre. Varde Folkeblad mente dog også, at Venstres sejr skyldtes, at det virkelig var lykkedes Venstre ved dette valg at få mobiliseret

byens avlsbrugere til at møde op i stemmelokalerne. Begge aviser glædede sig over deres respektive partiers stemmefremgang i forhold til byrådsvalget i 1913.

Socialdemokratiet havde næsten fordoblet sit stemmetal. 390 stemmer mod 205 i 1913. Partiet havde også vundet et ekstra mandat, idet Chr. S. Christensen i 1913 blev valgt ind på Justesens liste og først i løbet af byrådsperioden vendte tilbage til Socialdemokratiet. Vestjylland Socialdemokrat fremhævede også, at partiet kun havde behøvet 20 stemmer mere, så havde det vundet fire pladsen i det nye byråd.

Også den radikale avis glædede sig over partiets fremgang fra 141 til 186 stemmer, og skrev i forlængelse heraf, at partiet kun

havde behøvet 17 stemmer mere for at have fået en plads mere i det nye byråd.

Valget fik imidlertid et efterspil, der kunne have medført, at Den konservative Vælgerforening med lidt mere held havde fået borgmesterposten.

Retsreformen om at skille den udøvende og den dømmende magt, var blevet vedtaget på Rigsdagen i 1916 og skulle træde i kraft d. 1/10 1919.

Borgmester, politimester og dommer Chr. Hattensen var kongeligt udnævnt og havde siddet i embedet siden 1910. Han havde nu fået et andet embede i Korsør og var rejst fra byen ultimo april.

Ifølge Lov om ændringer i Købstædernes styrelse fra 1/3 1917 kunne byrådet i Varde ligesom byrådet i andre købstæder i en lignende situation pege på en blandt de valgte medlemmer. Denne ville så senere få en kongelig udnævnelse til at være byens borgmester.

Den 19. juni 1917 valgte byrådet på et lukket møde sagfører Niels Jensen til ny borgmester. Men de 11 medlemmer måtte igen to afstemninger og en lodtrækning, før valget blev afgjort. Da sagfører Oldager ikke ville være borgmesterkandidat, valgte Venstre at opstille sagfører Niels Jensen til borgmesterposten. Hans modkandidat blev Den konservative Vælgerforenings grosserer Jens F. Lasson. Afstemningen var skriftlig, og efter første omgang var resultatet fem stemmer på Niels Jensen og ligeledes fem stemmer på Jens Lasson. Én stemmeseddel var blank. En ny runde gav samme resultat, og den derpå følgende lodtrækning blev vundet af Niels Jensen.

Den radikale avis, Varde Folkeblad skrev

Stemmesedlerne med de ti navne.

i sin udgave 20/6, at det uafgjorte resultat var fremkommet ved, at den radikale Niels Kastoft sammen med de fire venstremænd havde stemt på Niels Jensen. To socialdemokrater og Justesen havde sammen med de to konservative stemt på grosserer Lasson, mens manden, der i begge tilfælde havde stemt blankt, var socialdemokraten fattiggårdsbestyrer Søren Kreilgaard. Avisen skrev, at den havde disse oplysninger fra absolut pålidelig kilde.

Venstreavisen Ribe Amtstidende skrev i sin udgave 20/6 næsten det samme. Avisen var sikker på, at Kastoft havde stemt på Niels Jensen, men mente at enten Justesen eller en af de tre socialdemokrater havde stemt blankt.

Varde Socialdemokrat berettede om valg-handlingen, men skrev ikke noget om, hvem der havde stemt på hvem. Det kunne måske bekræfte de andre avisers fremstilling af forløbet. Det ville ikke være rart for Varde Socialdemokrat at skrive om, at gode socialdemokrater ved borgmestervalget havde stemt på en person, der i partisproget blev kaldt en højremand.

Da Niels Jensen 10/7 blev kongeligt udnævnt borgmester, var han på én gang Vardes første folkevalgte borgmester og den sidste kongeligt udnævnte på posten. I forlængelse af udnævnelsen trådte han formelt ud af de valgte politikeres række.

I hans sted kom malermester Mecklenborg ind, og Venstre sad nu på fem af byrådets tolv pladser. 1918 forlod Niels P. Nielsen byrådsarbejdet og blev afløst af gymnastiklærer Poul Jørgensen. 1919 mistede J. P. Justesen både lysten til at være i byen og i byrådet. Han solgte sit værtshus og købte i stedet et husmandbrug ude i Blaksmark. Han blev i byrådet afløst af avlsbruger Eskild Eskildsen, der, selv om han havde stået på Justesens liste, blev anset for at være venstremand. Dermed sad Venstre på halvdelen af pladserne i byrådet. I perioden 1917-21 havde byrådet i Varde 12 medlemmer, først med valget i 1921 blev medlems-tallet sat ned til 11. Det antal holdt sig til 1963, da Varde Landsogn blev lagt sammen med Varde Købstadskommune, og byrådet i

Grosserer J.F. Lasson, fotograferet med sin ældste datter.

den forbindelse blev udvidet med to personer.

Med Niels Jensens udnævnelse til borgmester, var det nødvendigt med en ny person til at overtage politimester- og dommerembedet til retsreformens ikrafttræden 1919. Som politimester og dommer blev i 1917 udnævnt Christian Kiørbye, der så i 1919 blev afløst af Osvald Petersen som politimester, mens Frederik Müller overtog dommerembedet.

Med loven fra 1/3 1917 skulle byer, der

valgte en borgmester, selv aflønne denne fra det nye finansårs begyndelse 1. april 1919. 1. april dette år vedtog byrådet, at Niels Jensen skulle aflønnes med et beløb på 4000 kr. årligt. Her fulgte byrådet de retningslinier, som købstadsforeningen havde udsendt 26/3 1919 om, at borgmesterens løn i en by med fra 3000 til 8000 indbyggere skulle have en løn på 4000 kr. Niels Jensens løn var ca. 5000 kr. mindre end forgængerens i embedet, men Hattensen havde som nævnt også været indehaver af tre embeder.

Den konservative Vælgerforening fik et plaster på såret, idet grosserer Lasson blev valgt til viceborgmester, dog uden løn.

Litteraturliste

- P. Friis: *Varde Håndværkerforening 1866-1966*. Udgivet af Varde Håndværkerforening 1966.
 Sidsel Eriksen: *Vækkelse og Afholdsbevægelse*. I tidsskriftet *Scandia* bd. 2 1988 s. 251-295.
 Hans Christian Johansen: *Danmarks Økonomiske statistik 1814-1980*. *Gyldendals Danmarkshistorie 1984*, bd. 9 s. 291.
 Ole Nørskov Nielsen: *Byrådsvalget i Varde 12/3 1909*. Lokalhistoriske Meddelelser nr. 1 2009.
 Ole Nørskov Nielsen: *Byrådsvalget i Varde 1913*. Lokalhistoriske Meddelelser nr. 2 1997.
 Jette Søllinge & Niels Thomsen: *De danske aviser 1634-1989* bd. 2 1989.

Kilder

- Aviserne Ribe Amtstidende, Varde Folkeblad og Varde Socialdemokrat Årgang 1917. Varde Lokalhistoriske Arkiv CD med folketællinger i en database. Varde Lokalhistoriske Arkiv.
 Forhandlingsprotokoller for Kirkelig forening for Indre Mission i Varde og Varde KFUM 1918-34. Varde Lokalhistoriske Arkiv.
 Lovtidende 1916, 1917, 1919. Varde Lokalhistoriske Arkiv.
 Varde Byråds Journalsager 1917, 1918, 1919. Kommunens Arkiv på Det gamle Rådhus.

Noter

- 1 Ifølge folketællingen 1911 var der 2327 personer i byen på 25 år og derover. Ifølge en kommunal mandtalsliste 1920 var der dette år 2717 mennesker, der opfyldte aldersbetingelserne for valgdeltagelse.
- 2 Ole Lohse var allerede begyndt at drive forlagsvirksomhed i Varde. Da han kom til København i 1914 startede han Indre Missions forlagsvirksomhed, der efter stiftelsen blev kaldt Lohses Forlag.
- 3 Tallene for avisernes abonnenter er fra Jette Søllinge & Niels Thomsen: *De danske aviser 1634-1989*. 1989 bd. 2 s. 592ff.
- 4 Staten refunderede fra 1/3 til 2/3 af udgifterne til dyrtidsforanstaltninger og alderdomsunderstøttelse. Andre kommuner skulle refunderere den fulde pris for personer, der boede i Varde købstad, men som var forsørgelsesberettiget i disse kommuner.
- 5 Citatet er fra Sidsel Eriksen m.fl: *Vækkelse og Afholdsbevægelse*. I tidsskriftet *Scandia* bd. 2 s. 251-295 1988. Sidsel Eriksen argumenterer her overbevisende for, at Indre Missions stærke forankring i Luthers lære, medvirkede til at afholdsbevægelserne ikke fik samme styrke i Danmark som i Sverige.
- 6 Den kommunale Hjælpekasse havde i 1907 afløst Den frie Fattigkasse, der var en institution, som ydede støtte til værdigt trængende personer uden at disse mistede deres stemmeret. Hjælpekassen fik ligesom Den frie Fattigkasse midlerne fra frivillige bidrag fra privatpersoner og virksomheder samt fra kommunen. Kommunen inddrog Hjælpekassen i administrationen af dyrtidsforanstaltningerne, dels fordi Hjælpekassens bestyrelse vidste, hvor der var brug for understøttelse, dels fordi den kommunale administration var for lille til selv at klare det omfattede merarbejde, som gennemførelsen af dyrtidslovgivningen medførte.
- 7 55 øre var ingen dårlig timeløn i Varde. I følge den officielle statistik var den gennemsnitlige timeløn i 1917 for ufaglærte mandlige arbejdere 59 øre. Se Hans Chr. Johansen: *Danmarks Økonomiske statistik 1814-1980*. *Gyldendals Danmarkshistorie* bd. 9 s. 291.
- 8 I dag er valgdeltagelsen ved kommunalvalgene omkring 70%. I Varde var den i 2009 66,2% og i 2013 73,4.

Ole Nørskov Nielsen, født 1944. Cand. mag. i historie og kristendomskundskab 1975. 1975-2007 ansat ved Varde Gymnasium. Siden 1990 formand for Varde Lokalhistoriske Forening.

Svend Aage Hanssen

– læge, organisator og socialmediciner i Esbjerg og Ribe Amt

Af Aja Høy-Nielsen

Dr. Hanssen (1889-1982) favnede bredt. Han var overlæge på Sct. Joseph Hospital i Esbjerg i 50 år, og sideløbende påtog han sig i alle årene opgaver af kollegial og samfundsmæssig betydning. I 28 år var han formand for Ribe Amts Lægekredsforening, og højt oppe i årene varetog han formandskabet for Landsforeningen til Kræftens Bekæmpelse lokalt. Den sociale dimension i hans virke førte i 1939 til bestyrelsesarbejde i den nyoprettede Mødrehjælp for Ribe og Ringkøbing Amter. I besættelsestidens sidste år 1944-45 trådte han ind i Frit Danmark og Frihedsfondens Esbjergafdeling, hvor han var aktiv i 25 år. Hans sidste store opgave var arbejdet med oprettelse af Esbjerg Kollektivhus og hans formandskab i 11 år frem til 1974. I en alder af 84 år takkede Hanssen af og gik på pension. Det blev til 50 år med mange forskellige og lange arbejdsdage, hvor også familien var en betydningsfuld medspiller.

En læge kommer til byen

Den 1. marts 1921 tiltrådte Svend Aage Hanssen stillingen som overlæge på Sct. Joseph Hospital. Han var 32 år og veluddannet med i alt syv års ansættelser på Odense Sygehus, Juelsminde Kysthospital (tuberkulose), Københavns Amtssygehus, Københavns Kommunehospital (turnus inkl. psy-

Svend Aage Hanssen fra hans først år i Esbjerg. (EBA 53848-070-542).

kiatri), reservelæge i hæren og de seneste fire år som 1. reservelæge på Kolding Sygehus. Den tids provinssygehuse havde alle epidemiske, kirurgiske og i mindre omfang medicinske patienter. Foruden hovedbeskæftigelsen som overlæge var han også privatpraktiserende læge i nogle år. Hanssen

var gift med Ellen Mariane, f. Mørch (1889-1974), og sammen havde de fire børn. De to yngste led af Downs syndrom (mongolisme). I årene 1929 til 1967 boede familien i Havnegade 35, bygget af distriktslæge Bruun (1848-1898), hvor ESA-lægerne i dag har klinik. Om sommeren tilbragte familien ferierne i Sønderho. Hanssens hustru var virksom i lokalsamfundet. Således var hun sammen med fru Alwine Lorenzen (1894-1984), gift med overlæge Lorenzen (1892-1971), Spangsbjerg Sanatorium, aktiv i Nationalforeningens tilsynsråd for Kystsanatoriet i Hjerting i mere end 30 år. Tragisk nok led også Lorentzens to børn af Downs Syndrom. Familien Hanssen var meget privat og havde kun kontakt med familien og nogle ganske få, gode venner. Når Hanssen skulle slippe af fra sine mange betroede poster, så han hen til andejagten i september måned i Marbæk Plantage.

Sct. Joseph Hospital 1921-1961

Hospitalet var ejet af Sankt Joseph Søstrenes orden og blev ledet og drevet af de katolske søstre. Det var dem, der antog Hanssen efter anbefaling og forud godkendelse af Indenrigsministeriet. Det skulle vise sig at være et godt valg for hospitalet, patienterne og det omgivende samfund. Hanssen kom til et veldrevet hospital fra 1904 med 64 senge. Stedet modtog patienter henvist fra Esbjerg Kommunes Sygehus, sygekassepatienter fra sognene uden for Esbjerg samt private patienter. 15-20 søstre udgjorde det faste personale, og de påtog sig alle opgaver i sygeplejen, køkkenet og vaskeriet. Desuden stod de for rengøringen og pasning af haven. De blev hjulpet af nogle få lokale

unge piger, en arbejdsmand og broder Markus, der både var sygepasser og portør i årene 1922-1952. Foruden overlægen var der ansat en reservelæge for et år ad gangen, senere blev staben af yngre læger udvidet til tre. Gennem alle årene havde Hanssen et usædvanligt godt samarbejde med søstrene og især de fire forstanderinder. I de første seks år var det søster Ursula Lehmacher (1863-1933), der havde flere års erfaringer fra Spangsbjerg Sanatorium og et solidt kendskab til byen og egnen. I Hanssens sidste år ledede søster Victoria Elfering hospitalet. Forstanderinderne var veluddannede både sygeplejemæssigt og administrativt. For Hanssen betød det, at han kunne forhandle direkte med forstanderinden om indkøb af inventar og operationsudstyr, ændringer af forplejningen, studierejser samt normering af læger, senere også af sygeplejersker. Hans øvrige kollegaer i amtet havde det ikke helt så nemt, hvor både et sygehusudvalg og et by- og/eller amtsråd skulle høres med de politiske og lokale interesser, der skulle varetages.

De katolske søstre var de første i landet til at lade speciallæger få private konsultationer og senge på deres hospitaler. I Esbjerg blev det øjenlæge A. Kiilerich (f. 1871) i 1918 og i 1931 fulgte ørelæge Frederik S. Nielsen (1869-1973). I 1938 blev en større udvidelse af hospitalet gennemført med nybyggeri af en fleretages fløj mod Jyllandsgade, og sengeantallet steg fra 64 til 129. Efter krigen gjaldt det renovering af den ældste del af hospitalet, især operationsstuer, badeforhold, køkken og vaskeri. Efterhånden steg antallet af indlagte patienter fra de første år. Søstrene oplyste, at der i

Overlæge Hanssen sammen med søstre Liboria, Blanka, Plucide, Hedvig fra 1943-1952. (EBA B 25481).

1927 var indlagt 582 patienter og i 1955 var antallet steget til 3.843. Få år senere udgjorde indlæggelserne 2.720, idet de færre indlæggelser var konverteret til ambulante behandlinger, der alene for kirurgisk afdeling udgjorde 632 patienter.

Fra Hanssens virke vil jeg omtale to områder, som ikke er så kendte. Med indførelsen af Svangerskabsloven af 1937 var det muligt for kvinder at søge om afbrydelse af svangerskabet på medicinsk indikation. På et katolsk hospital burde et indgreb som provokeret abort ikke kunne finde sted, og de katolske søstre måtte afstå fra det af religiøse grunde. Men abortindgreb fandt alli-

gevel sted, bl.a. blev kvinder med alvorlig tuberkulose overflyttet fra Spangsbjerg Sanatorium. Hvordan Hanssen taklede sagen, er lidt af en gåde. Der er ingen tvivl om, at det har været umådeligt svært for de to operations søstre at medvirke til at tage det ufødte barns liv.

Under besættelsen var Sct. Joseph Hospital det sygehus i byen, der modtog flest tyske soldater. Det drejede sig om soldater, som ikke umiddelbart kunne behandles på det tyske lazaret i Esbjerg. Var overlægen tysksindet? På ingen måde. I dag ved vi, at Hanssen støttede modstandsbevægelsen ved at indlægge frihedskæmpere, der skulle

»under jorden.« Også en engelsk flyver fandt vej til Hanssens hospital. Polakker og franskmænd, der var tvangsudskrevet til tysk militærtjeneste, sås også indlagt med bevidst forlænget liggetid. Den katolske kirkes biskop Suhr (1896-1997) pålagde alle ordensfolk at tale dansk og opføre sig som sådan. Forstanderinde, søster Hedvig overholdt påbudet strengt, da stort alle søstre kom fra Tyskland. En enkelt søster måtte flyttes, da hun plejede en soldat fra sin hjemegn og ikke kunne lade være at yde lidt ekstra forplejning.

Om Hanssen fortælles det, at han var meget punktlig, mødte tidligt hver dag, og hen under aften tilså han de dårligste patienter. To dage om ugen var faste operationsdage, men med akut modtagelse forekom der også operationer på andre dage, om aftenen og natten. Hans kontor var beskedent, og han flyttede det gerne, hvis det var hensigtsmæssigt for stedet. Han hilste på alle og virkede ganske usnobbet, han var venlig, men privat. Han brød sig ikke om avisinterviews, men kunne ikke undgå det helt. Det blev til en lille omtale i Dagbladet Vestkysten i februar 1954 i anledning af hans 65 års fødselsdag. Journalisten skrev bl.a.: »Hans arbejdsevne er enorm, og skønt han er optaget fra tidlig morgen til sen aften, og meget ofte bliver kaldt ud om natten, har han dog altid tid til at tale med sine patienter«. Fem år senere, ved de 70 år, blev der skrevet, at han kendte hver eneste patient fra indlæggelse til udskrivelse, og Hanssen supplerede: »Vi har for få overlæger og for store afdelinger. Flere overlæger og mindre afdelinger vil fremme kontakten mellem læge og patient og give lægen flere

avancementmuligheder. En overlæge skulle ikke have flere end 2.500-3.000 patienter om året.« Den sidste del af hans udtalelse var måske møntet på de store sygehusplaner, som kommunerne og Ribe Amt var ved at planlægge.

To år senere, 72 år gammel, ophørte Hanssen som overlæge på Sct. Joseph Hospital. I den anledning skrev søstre bl.a.: »Vi skylder ham megen tak for hans dygtige og opofrende indsats gennem så mange år. Overlæge Hanssen har altid stået på søstrenes side og været os en uvurderlig hjælp.« I forbindelse med Sct. Joseph Hospitals 50 års jubilæum blev Hanssen udnævnt til Ridder af Dannebrog.

Ribe Amts Lægekredsförening 1922-1966, formand 1936-1962

Hanssen blev ved sin ansættelse på Sct. Joseph Hospital medlem af Ribe Amts Lægekredsförening, som kutyme var for alle nye læger i amtet. Med sin underskrift tilkendegav han, at han ville »fremme lægestandens interesser og opretholde et godt kollegialt forhold.« Ligeså måtte han ikke tilbyde billigere lægehjælp end svarende til stedets gældende takster. Allerede efter et år som menigt medlem blev Hanssen indvalgt i kredsföreningens bestyrelse i november 1922. Det varede ikke længe, før han skulle forholde sig til problemer blandt læger og mellem læger og sygekasser. Det kunne handle om køb og salg af praksis, hvor sælger og køber ikke var enige om, hvad salget bestod af. Det kunne også være en sygekasselæge, der kaldte sig børnelæge på brevpapiret og dermed blev søgt af børnefamilier – en ulige konkurrence. Centralt

i lægeforeningen var det vedtaget, at ingen speciallæger måtte have sygekassepraksis. Endelig var der sygekasser med mange fattige medlemmer, som prøvede at få en afbetalingsordning med de læger, de havde overenskomst med eller nedsættelse af honoraret uden om kredsforeningen. Fjerntliggende og små sygekasser og sognekommuner f.eks. på øerne forsøgte igen og igen at finde en læge, som de uden om kredsforeningen kunne skrive kontrakt med. Ofte viste det sig, at den tidligere læge stadig havde honorar til gode. Ældre læger klagede gentagne gange over, at nye og yngre læger »tog« deres patienter. I slutningen af 1930'erne var næsten alle småtrakasserierne ordnet og de store linier forhandlet på plads. Ved de to årlige møder i lægekredsforeningen blev der indledt med fagligt foredrag om f.eks. nye undersøgelsesformer og behandlinger. Foredragene udviklede sig til Fortsættelses Kursus for Praktiserende Læger og Overlæger i amtet.

Ved novembermødet 1936 blev Hansen valgt til kredsforeningens formand. Foreningen talte nu 74 medlemmer, heraf var de ni overlæger og de resterende 65 praktiserende læger, embedslæger og skolelæger. Et generationsskifte blandt sygehusenes overlæger var i gang, og samtidigt var der et ønske om specialisering på sygehusene. De små sygehusenes forsøg på tildeling af specialer var fra starten urealistiske. Ikke desto mindre søgte først Ribe Sygehus og derefter Brørup Sygehus om oprettelse af et tuberkulosehospital og dermed tildelingen af den eftertrængte, nye amtslige tuberkulosestation. Dog var alle lægerne enige om, at der skulle oprettes en selvstændig medicinsk

afdeling ledet af en speciallæge samt adgang til et centrallaboratorium. Men på hvilket sygehus skulle afdelingen placeres? Overlægerne var dybt splittede og advokerede forudsigeligt for deres eget sygehus sammen med de lokale kommunale og amtslige politikere. Der blev kæmpet med næb og klør, og kønt var det ikke. Efter flere mellemspill greb medicindirektør Frandsen (1891-1968) ind og opfordrede nu Ribe Amtsråd og Esbjerg Kommune til at få sygehusforholdene bragt i orden ved at lade Esbjerg Kommunes Sygehus overgå til et centralsygehus med amtsfunktion. Og sådan blev det. Den medicinske afdeling blev oprettet på Esbjerg Sygehus i november 1939 med ansættelse af overlæge A. Guldager (1903-1965). Tre år senere fulgte en selvstændig røntgenafdeling, og et laboratorium kom til. Dermed var vejen banet for et centralsygehus i Esbjerg i 1959.

Egentligt kan man godt forstå den lægelige og politiske patriotisme uden for Esbjerg. For man frygtede, at selv om Esbjerg Sygehus var amtets største, og dermed det naturlige valg til et centralsygehus, kunne det betyde en »udsultning« af amtets sygehuse, eventuelt nedlæggelse. Den frygt blev en realitet, men først hen i 1990'erne.

Krigen i Europa og den efterfølgende besættelse af Danmark betød nye problemer for lægerne. På det praktiske plan var det Handelsministeriet benzinordning fra 1939, hvor benzinen blev rationeret. Det betød, at lægerne i tyndt befolkede områder med store afstande og dårlige veje, havde svært ved at bestride deres praksisarbejde. Kredsforeningen indstillede enkelte læger til ekstra benzin. Alle amtets læger

blev i 1939 indkaldt af Statens Civile Luftværn til 10 timers undervisning, »Luftværnskurset«, om evakuering, giftgasser, kemiske krigsmidler m.v. Det stedlige luftværn forlangte fra sommeren 1941, at overlæger skulle meddele, hvem der var deres vikarer ved fravær og ferier.

Adskillige af kredsforeningens læger deltog aktivt i modstandsarbejdet. En række læger måtte gå under jorden, og andre blev arresteret. Læge Carstensen (1897-1944) blev clearing-myrdet en aften på sygebesøg, mens lægerne Erik Larsen (1891-1944) og Nordentoft (1896-1944) døde i tyske lejre. Kredsforeningens medlemmer besluttede enstemmigt den 3.12.1944, at »Hvor en kollega på grund af de for tiden herskende forhold er ude af stand til at passe sin praksis, besørges denne af de nærmeste kollegaer, således at al indtægt undtagen kørselsindtægten tilfalder den fraværende læge.« Det var et smukt og solidarisk træk af kollegerne. Der udsendtes også regler om, at tyske flygtninge skulle behandles af tyske læger, så længe landet var besat. I juni 1945 diskuterede medlemmerne visse lægers forhold under krigen. Der var enighed om, at to overlægers forhold skulle undersøges, men om den tredje var bestyrelsen ikke enig med flertallet af medlemmerne. Alle tre overlæger, Svenningsen (1897-1962), S.F. Nielsen (1896-1973) og Lorenzen (1892-1972) blev efterfølgende frikendt.

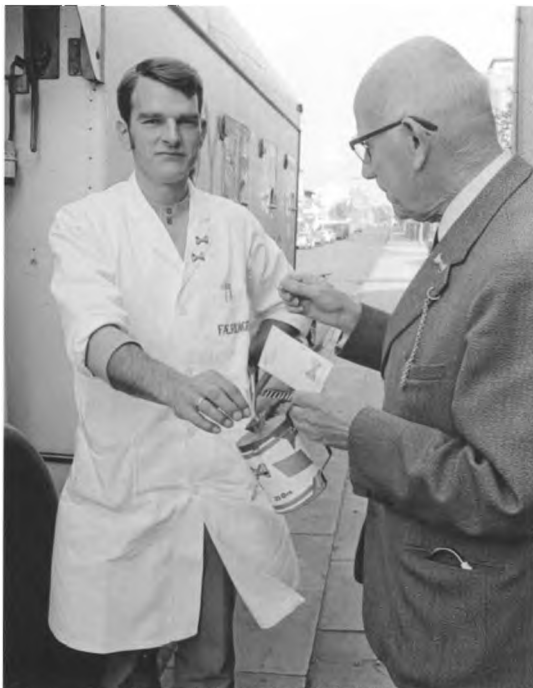
I de næste 20 år var fornyelsen af overenskomsterne med sygekasserne et tilbagevendende problem. På den ene side ville lægerne helst undvære en overenskomst med sygekasserne, på den anden side var det også en lettelse, når et kompromisforslag

blev forhandlet på plads. Nye sygehusplaner med sygehusudvidelser og specialiseringer var i spil. De praktiserende læger ønskede lettere adgang til ambulante undersøgelser, og det skete også – i behersket tempo. I 1959 blev der oprettet et fælles sygehusråd i amtet og overlægeråd med repræsentation af kredsbestyrelsen. Da overlæge Guldager på et møde samme år fremførte, »at fremtiden tilhører de store sygehuse, og at forsvare de små sygehuse er ikke længere realistisk,« faldt det ikke i god jord.

På det ordinære medlemsmøde den 29.11.1961 tog næstformanden ordet og sagde, at Hanssen »har i år været formand for kredsforeningen i 25 år. Trods megen anden travlhed har han haft vilje og interesse til at lede forandringen gemmen de mange år på forbilledvis måde«. Herefter takkede Hanssen med en lille historisk oversigt over udviklingen for lægearbejdet i de forgangne år og sluttede med at ønske alt godt for fremtiden i Ribe Amts Lægekredsforening og Den danske Lægeforening. Ved Hanssen ophør som formand i 1964 blev han udnævnt til æresmedlem. Arbejdet var dog ikke slut, da han i en overgangsperiode frem til 1966 fortsatte som næstformand. Ved Hanssen tiltrædelse i 1922 havde foreningen 64 medlemmer, og i de efterfølgende 44 år med de store udvidelser på sundhedsområdet voksede antallet til 134 læger.

Landsforeningen Kræftens Bekæmpelse 1928-1973

Hanssen mødte mange patienter med kræft. Behandlingsmulighederne var dengang meget beskedne og sygdomsforløbene lang-

Den 82-årige dr. Hanssen sælger Kræftens Bekæmpelses sløjfe i 1971. (EBA B 5968).

varige og smertefulde. Hans beslutning om at arbejde for sagen førte til et engagement i 45 år. Foreningens historie begyndte i 1904-1905, hvor Den danske Lægeforening dannede en Cankerkomité, der havde til formål at bekæmpe kræft. Nogle år senere i 1912 blev Radiumfondet oprettet med det formål at skaffe midler til radiumstationer, hvor kræftpatienter kunne blive behandlet. I 1928 blev de to foreninger sammenlagt til Landsforeningen til Kræftens Bekæmpelse. Foreningens vigtigste opgave blev »at behandle og helbrede patienter« ...»støtte den eksperimentelle og kliniske kræftforskning« og »spredde kundskab om kræftsyg-

dommens væsen og behandling« samt støtte »nødlidende kræftpatienter.« En opgave, som Hanssen påtog sig som formand for lokalafdelingen Kræftens Bekæmpelse i Esbjerg. I Dagbladet Vestkysten den 13.9. 1960 ses fru Hanssen sammen med flere damer forberede salget af foreningens røde sløjfe. Hverken den lokale afdeling eller landsforeningen centralt har desværre kunnet være behjælpelig med oplysninger om foreningen og formandens arbejde i Esbjerg.

Mødrehjælpen i Ribe og Ringkøbing Amter 1939-1962

Overlægen påtog sig endnu en stor opgave inden for det socialmedicinske område. I 1939 blev loven om Mødrehjælp vedtaget, og dermed blev Mødrehjælpen en del af det offentlige system og henlagt til amternes ansvarsområde. Den 17. august 1939 konstituerede Mødrehjælpens bestyrelse sig med Stiftamtmand U. Friis (1890-1959), Ribe som formand og Sv. Aa. Hanssen med flere. Mødrehjælpens opgave var af social og juridisk art som hjælp i faderskabssager, ved plejeanbringelse, adoption, ophold på svangrehjem, udlæg af underholdningsbidrag og uddeling af børnetøj og anden hjælp. Det medicinske område omfattede indstilling til svangerskabsafbrydelse.

Esbjerg Kommune stillede lokaler til rådighed i Danmarksgade 42, hvor åbningstiden daglig var kl. 12-14 og om lørdagen kl. 12-13. Ud over en daglig leder af Mødrehjælpen blev også overlæge Svenningen fra Centralsygehuset tilknyttet med en ugentlig konsultation. Mødrehjælpen fik også konsultation i Ringkøbing og fra 1948 i amternes større byer. Bestyrelsen arbejdede i 1940

Østerklev. Mødrehjælpens svangrehjem, som det fremstod ved købet i 1947. (EBA 03088-194).

for afholdelse af kurser i spædbørnspleje og husholdning for mødre. Fra 1942 var opmærksomheden rettet mod de ugifte, gravide kvinder, som havde brug for ophold på et svangrehjem. Bestyrelsen besøgte flere muligheder og valgte Østerklev i Hjerding i juni 1947 formedlet 75.000 kr. Hjemmet blev taget i brug september samme år. I 1949 blev der også tilknyttet en jordemoder til hjemmet. I de efterfølgende år handlede møderne overvejende om budgetter, ansættelser og fornyelse af inventar.

En tilbagevendende problemstilling var svangerskabsafbrydelse af sociale grunde. I den forbindelse fik man en psykiatrisk overlæge tilknyttet fra 1956. Emner som sexual-

hygiejne og antikonception var også opgaver, bestyrelsen beskæftigede sig med. Overlæge Hanssen udtrådte af bestyrelsen i maj 1962 ved sin pensionering fra Sct. Joseph Hospital.

Frit Danmarks lokalafdeling 1944-1945 og Frihedsfonden Esbjerg afdeling 1945-1970
20.000 tilhørere var mødt op på Esbjerg Stadion den 8. maj 1945 for at fejre Danmarks befrielse. Her holdt Hansen sin berømte tale, som af modstandsmanden og bylederen Frants Gertsen (1919-2000) blev rost som den stærkeste og vigtigste tale, han havde hørt i majdagene. Hanssen indledte med:

Overløge Hanssen taler ved folkemødet den 8. maj 1945. (EBA 60043-008-586).

»Landsmænd! Atter gryer dagen over Danmark takket være de allieredes vældige sejr og vores beskedne indsats. Efter de fem års tætte mørke, der var sænket over vor gerning og vore sind, et mørke, som glimtvis blev brudt af vores modstandsgruppers heltegerninger, kan frihedens velsignede sol atter skinne over vort gamle fædreland. Med lyset og friheden kommer også arbejdet, arbejdet på at genopbygge, hvad krigstiden brændte og ødelagde, arbejdet på at gøre Danmark bedre, rigere, skønnere, ikke blot som det var før krigen, men ny og endnu bedre, hvor vi kommer endnu nærmere

til vor gamle ledetråd, at få har for meget og færre for lidt, hvor vi stiler efter de demokratiske nationers store mål, frihed for frygt og frihed for nød, hvor hver den, der kan og vil arbejde, kan tjene i sit daglige brød, ånden frit folde sig ud og nationen gå frem i sundhed og kraft.«

Det var stærke og patriotiske ord i smuk samklang med tidens kontekst. Men Hanssen forfaldt ikke til overdreven patos eller helgenkåring af den danske indsats, som han selv havde bidraget til – »de allieredes vældige sejr og vores beskedne indsats«. Retorisk er talen båret af en stærk og lys klangtone for nuet og fremtiden. I talen fortsætter Hanssen med at brede de store linier ud for de kommende opgaver, så danskerne igen kan se hinanden i øjnene.

Frit Danmark komitéen i Esbjerg etablerede sig i sommeren 1942 af mænd med forskellige politiske holdninger, men med det fælles mål at yde modstand mod den tyske besættelse.

Hanssen fortalte senere, 1962, at hans rolle i modstandsarbejdet var meget beskedent. Fremhævede, at det var tilfældigt, han kom ind i lokalkomiteen på opfordring af læge Carstensen. Han motiv til at deltage i det illegale arbejde skyldtes, at han følte sig forpligtet, da han på ingen måde nærrede sympati for tyskerne. Det er nok rigtigt, at Hanssen udadtil var meget usynlig, men folkene i det lokale modstandsarbejde vidste, at de kunne regne med overnatning i Hanssen hjem eller indlæggelse på Sct. Joseph Hospital om nødvendigt. Den 28. april 1945 om morgenen kl. 6.30 blev Hanssen arresteret, men løsladt samme dag kl. 17. Forstanderinde, søster Hedvig havde

straks henvendt sig til Gestapo og fremført, at de ikke kunne undvære deres overlæge, og i øvrigt lå der tyske soldater på hospitalet, som skulle behandles. Det hjalp.

Den 4. maj om aftenen, hvor byens borgere festede, mødtes lokalkomiteén for at tilrettelægge de næste dages arbejde med retsopgøret og festligholdelse af befrielsen. Et opråb til befolkningen blev udsendt, hvor man opfordrede alle til at udvise ro og besindighed.... »Ingen vil blive unødigt krænket, og enhver vil blive behandlet nøje efter Lov og Dom.« Dagen efter folkemødet, den 9. maj, blev britiske militærfolk modtaget på rådhuset, hvor de hilste på borgmesteren, byrådet og repræsentanter for modstandsbevægelsen heriblandt Hanssen. Under Danmarks Frihedsråd blev Frihedsfonden oprettet rundt om i landet og afløste Frit Danmark. I Esbjerg skete det den 31. maj 1945 med en bestyrelse på 19 medlemmer, alle ulønnet og med Hanssen som formand.

Frihedsfondens formål var at hjælpe enker og børn efter faldne frihedskæmpere og dem, der blev invalideret under modstandskampen eller efter ophold i tyske fængsler og kz-lejre. De økonomiske midler kom bl.a. fra salg af den lille silkesløjfe, ved indsamlinger og ved arrangementer afholdt på befrielsesdagene den 4. og 5. maj de efterfølgende år. Hjælpen kunne være i form af tilskud og lån til at komme i gang med en uddannelse eller en lille forretning. Det nød 12 personer godt af. Men der var også hjælp til enkers børns uddannelse, sanatorieophold og rekreation samt konfirmationshjælp og julehjælp.

Den 4. og 5. maj i 1946 og 1947 blev befri-

elsen fejret over hele landet. Her i Esbjerg med folkemøde og taler på torvet, blomsternedlægning på de faldnes grave, formationsflyvning over Esbjerg af amerikanske bombefly; sirenerne blæste alarm, og kapitulationsbudskabet blev gengivet over højttalere på Torvet og derefter fulgte afblæsning. Sidst på aftenen og til kl. 2 om natten var der asfaltbal i Kongensgade.

I årene efter 1947 var der faldende interesse for de store arrangementer, og fejringen fortsatte mere beskedent undtagen i 10-året for befrielsen, som blev festligholdt med stafetløb gennem landet, nedkastning af små faldskærme med opgaver til ungdommen og visning af filmen »Der kom en dag« i landets biografer. Frihedsfonden havde efter besættelsen modtaget mange henvendelser om opstilling af mindsten og monumenter, men besluttede i stedet en landsindsamling i 1947 til Kong Christian X's Mindegave. Gaven skulle udmøntes i oprettelse af 4. Maj Kollegier rundt om i landet til gavn for unge under uddannelse. Den lokale Frihedsfond påtog sig opgaven og skaffede nogle af de nødvendige midler til kollegiet i Esbjerg, der modtog de første unge i 1950. Kollegiets bestyrelse var repræsenteret af Frihedsfondens medlemmer med landsrettsagsfører H. H. Rambusch (1894-1970) som formand og med bl.a. Hanssen som medlem.

Frihedsfondens bestyrelse centralt ønskede i 1954 at hædre enkerne med en julegave i form af en porcelænskål med et billede af 4. Maj Kollegiet i København. Hanssen, der personligt kendte enkerne her i området, fremførte pragmatisk, at »måske er der en enkelt eller to, der ønsker sig en frugtskål,

men for de fleste – tror jeg – at nyttige gaver er mere kærkommen.« Samtidigt oplyste han, at enkerne fik et gavekort på 25 kr. til en slagter, og til hvert barn blev der givet et gavekort på 35 kr. til beklædning. 12 år senere i 1966 spurgte Hanssen, hvor længe Frihedsfonden skulle bestå, og hertil svarende man centralt fra – lidt endnu, dog ikke længere end til 1970.

Esbjerg Kollektivhus 1963-1974

Hanssens pensionering fra Sct. Joseph Hospital nærmede sig, og det var oplagt at se på forholdene for ældre pensionister i Esbjerg. Byen havde et stort, gammeldags alderdomshjem Ved Skoven fra 1929 og et hjem for kronisk syge. Hanssen tog i 1960 kontakt til den landsdækkende forening Kollektivhuse, en boligform for ældre og enlige, hvorefter han indledte det forberedende arbejde. Den 29. april 1963 blev den selvejende institution Esbjerg Kollektivhus stiftet på borgmesterens kontor. Tilstede var borgmester Høyer-Nielsen (1899-1964), Hanssen, bankdirektør G. Ulrich, arkitekt Flagsted Rasmussen (f. 1923), civilingeniør Henningsen og højesteretssagfører Hvidt (1897-1986). Til mødet forelå en finansieringsplan klar, og der blev enighed om at få bygget et Kollektivhus med en plejeafdeling. Flagsted Rasmussen tegnede huset i ti etager med vestvendte altaner og to elevatorer. Lejlighederne var på 1-4 værelser med bad og tekøkken. Plejehjemmet var i en etage og rummede 24 værelser. I fællesarealerne var der køkken, restaurant og opholdsrum til fælles aktiviteter, der kunne reserveres af lejerne til festlige sammenkomster. Foruden kontor var der også to gæsteværelser. For at

Hanssens Ex Libris. Privat foto.

komme i betragtning til en lejlighed skulle den kommende lejer købe partialobligationer. Gennem Hanssens formandskab for Ribe Amts Lægekredsforening sikrede han sig ved medlemmernes opbakning, at Den danske Lægeforening i 1965 købte obligationer til to lejligheder og derved sørgede for ældre lægers adgang til en bolig i huset. Lejerne måtte kun have børn over 14 år. Kollektivhuset havde et beboerråd, der varetog lejernes interesser i forhold til bestyrelsen. En beboerforening tog sig af det mere sociale og selskabelige. Udlejningen begyndte i januar 1967. I begyndelsen gik det lidt trægt. Hanssen og hustru flyttede ind i april 1967. Senere kom der venteliste til lejlighederne.

Plejehjemmet var allerede taget i brug året før den 1. marts 1966 og blev omtalt som landets mest moderne plejehjem. Det var også Esbjerg første plejehjem. I 1972, hvor alderdomshjemmene ændrede status til plejehjem, skulle de have tilknyttet en tilsynsførende læge. Hanssen påtog sig opgaven med et ugentligt tilsyn med patienterne på plejeafdelingen. Ved hans udtrædelse af bestyrelsen to år senere, 85 år gammel, indstillede Ribe Amts Lægekredsforening prak-

tiserende læge Harry Ibsen (1916-2010) som tilsynsførende læge. Driften af plejeafdelingen overgik senere til Esbjerg Kommune. Gennem årene var der ikke megen udskiftning i bestyrelsen, dog blev borgmester Høyer-Nielsen afløst af borgmester Henning Rasmussen (1926-1997). En post han varetog med stor interesse. Hanssen overgav formandsposten til advokat Sv. Kock i 1973 og udtrådte af bestyrelsen året efter.

Hanssens sidste år

Ved sin afsked fra Sct. Joseph Hospital var Hanssen ikke helt færdig med at virke som læge. I fire år til 1966, 77 år gammel, vikarierede han på Centralsygehusets røntgenafdeling i den såkaldte gennemlysning. Det siges, at han undertiden undersøgte patienterne, hvis han var i tvivl om, hvorvidt en gennemlysning var den rigtige undersøgelse. Ved sin flytning fra villaen i Havnegade forærede han Centralsygehuset sin store og omfattende bogsamling af medicinhistoriske bøger. Uvist af hvilken grund henlå bøgerne på et utæt loftværrelse udsat for vind og vejr. Her fandt jeg samlingen efter syv års ophold i disse miserable omgivelser. 20-30 bøger blev reddet, heriblandt klenodier som: Henry-Francois Le Dran. *Traité des opérations de chirurgie*. Bruxelles 1745 og K. Sprengel. *Geschichte der wichtigsten chirurgischen Operationen*. Halle 1805. Bøgerne er overdraget Dansk Sygeplejehistorisk Museum ved Kolding.

85 år gammel i 1974 fratrådte Hanssen sin sidste bestyrelsespost og blev fuldtids-pensionist. Samme år døde hans hustru efter 57 års ægteskab. Med bopæl i »sit eget« kollektivhus havde han adgang til husets

mange tilbud i fællesarealerne og mulighed for den daglige middagsmad i restauranten. Ved sygdom kunne han tilkalde hjælp fra stedets plejeafdeling. Her boede han sine sidste år. Den 3. august 1982 sov han stille ind, 93 år gammel. Hans død og bisættelse blev først meddelt i avisen tre dage senere, helt i Hanssens ånd.

Overlæge Svend Aage Hanssen var i sjælden grad en mand af kald og stand.

Kilder

LA

PX-7B3-9 Ribe Amt Lægekredsförening. Forhandlingsprotokoller 1920-1947.
Soc-032-1990-1 Mødrehjælpen for Ribe Amt. Forhandlingsprotokol 1932-1962.

EBA

Æ 14. Vejledning for Læger vedr. afbrydelse af Svangerskabet. Udarbejdet af Det Lægevidenskabelige Fakultet ved Københavns Universitets nedsatte udvalg. 1940.
Overlæge Hanssens arkiv om Frihedsfonden, Esbjerg afdeling.
Sct. Joseph Hospital. En historisk oversigt samlet af søster Gertrud Hunke.
Ribe Amts Lægekredsförening. Forhandlingsprotokol 1947-1970.
Ribe Amts Lægekredsförening. Jn. 1989/20 nr. 8, 9, 14, og 16.

Historisk Samling fra Besættelsestiden

Nr. 50. Rigsarkivet. Aage Trommer. Samlinger til Region II's historie. Kopier.
Nr. 60. Personarkiver. Frants G. Jensen. Kasse 20 og 21.

Esbjerg Kollektivhus.

Bestyrelsesprotokol 1963
www.cancer.dk

Aviser

Esbjergbladet, den 5. maj 1945.
Dagbladet Vestkysten, den 25.2. og 1.9.1954, 26.2.1959, 9.8.1982.
Dagbladet Vestkysten 1960 og 1971.

Bøger

Gertsen, Frants. *Åh, det var så lidt*. Esbjerg 1995.

Høy-Nielsen, Aja. *Sygeplejersker i en provins*. Dansk Sygeplejeråd 1999.

Langkilde, Hans Erling. *Kollektivhuset – en boligforms udvikling i dansk arkitektur*. København 1970.

Olesen, Niels Wium: *Glædestimer og frimandskår. Befrielsesommeren i Esbjerg*. Fra Ribe Amt 1995.

Schönemann, Ingvar. *Min krig*. Esbjerg 1995.

Tak til

Ellen Christensen, beboer i Esbjerg Kollektivhus

Erna Knudsen, tidl. afdelingssygeplejerske

Esther Sander, tidl. jordemoder

Inge Madsen, administrator. Kollektivhuset, Esbjerg

Knud Østergaard Petersen, tidl. overlæge. Centralsygehuset

Svend Najbjerg, tidl. Vicevært. Kollektivhuset

Willy Dahl, tidl. portør. St. Joseph Hospital

Willy Rygaard, statsautoriseret revisor

Aja Høy-Nielsen, født 1944. Chefsygeplejerske Spangsbjerg Hospital og skoleleder for Social- og Sundhedsskolen i Esbjerg. Har skrevet bøgerne: Sygeplejersker i en provins, 1999. Emil Cold 1865-1953, læge i Esbjerg, 2005 samt Tuberkulose som folkesygdom, 2011. Har skrevet biografier til Dansk Kvindebiografisk Leksikon samt en række lokalhistoriske artikler.

Havnegade 69, 2 sal. 6700 Esbjerg.

E-mail: ajahoy@hotmail.com

2 1/3 kalv og 2 lam – sko til degnen og 1 tønde øl til deling – hvad 400 år gamle kirkeregnskaber fortæller

Af Mogens Jensen

Der klages med en vis ret fra mange menighedsråd over, at kirkeregnskaberne i vore dage er blevet så komplicerede, at almindelige mennesker ikke kan finde ud af at føre dem, måske knapt forstå dem. Det er nødvendigt med regnskabsuddannede folk til det. Hvordan så det ud for 400 år siden?

Denne artikel vil se på seks års regnskaber fra Grindsted Sogn i årene 1614-20. De blev sammen med regnskaber fra hele landet indkaldt af Chr. IV's Danske Kancelli i marts 1620. Sammen med 26 andre sogne i den nordlige del af Koldinghus Len hørte Grindsted til Jelling Syssel, hvis sysselprovst omhyggeligt lod sognenes regnskabsbøger afskrive og indsende samme efterår.¹

Sysselprovstierne var et levn fra middelalderens kirkelige inddeling, som levede videre i visse dele af landet til slutningen af 1600-tallet.² Indtil reformationen var sysselprovsten udnævnt af og tilhørte det pågældende stifts domkapitel. Efter reformationen udnævnte kongen provsten, der var regnskabsprovst for sysselprovstiets sogne og tilsynsførende med provstiets kirker.

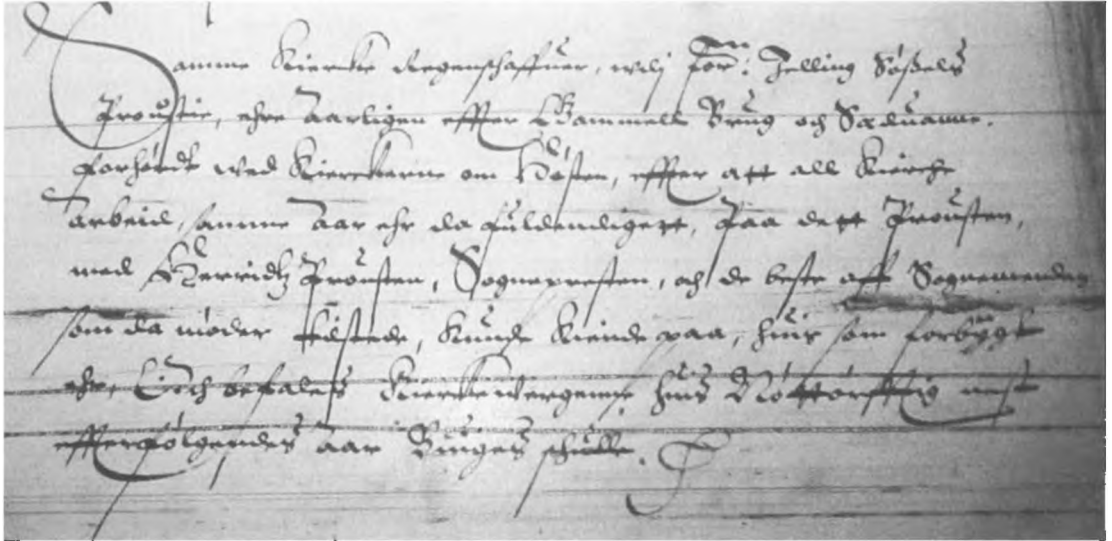
De bevarede regnskaber er revisionseksemplarer, dvs. sammendrag af kirkeværgernes løbende regnskabsregistre, udfærdiget i forbindelse med regnskabsprovstens revisionsbesøg. De er derfor summariske,

men giver alligevel et indblik i livet omkring sognets kirke.

Af faste indtægtsposter er der primært korntiende og kvægtiende. Grindsted Kirke ejede ikke derudover jord, som kunne give indtægter. Af faste udgiftsposter er der bidrag til regnskabsprovst, herredsprovst, sognepræst og degn. Desuden bispepenge og udgifter til vin, brød og kirkelys. Dertil en række afvekslende poster, der dækker udgifter til anskaffelser og reparationsarbejder ved kirken.

Der fandtes ingen »kirkekasse«, og der er ingen årligstatusopgørelse. Mellemværendet mellem kirke og kirkeværger reguleredes ved, at et overskud på kirkens regnskab det ene år blev ført som indtægt det næste. Et underskud og dermed udlæg af kirkeværgerne blev ført som udgift det følgende år. Kirkeværgerne fik ikke eventuelle udlæg forrentede, hvorimod en beholdning i hvert fald teoretisk set skulle forrentes med 5%. Det ses dog ikke at være tilfældet for det overskud, der blev overført fra 1614, det eneste år med overskud på Grindsted Kirkes regnskab inden for perioden. Det var da også kun på godt 4 Daler, så renten ville have beløbet sig til knapt 1 Mark, og fra 1615 var der et solidt underskud.

I revisionsmødet deltog ud over regn-

«Forord» til kirkeregnskaberne fra Jelling Syssel 1614-20:
 Samme Kierke Regenschaffuer, udj forn: Jelling Sössels
 Proustie, ehre Aarligen effter Gammell Brug och Sæduanne
 forhørdt wed Kierkerne om Høsten, effter att all Kierche
 Arbeid, samme Aar ehr da fuldendigett, paa dett Prousten
 med Herridtz Prousten, Sognepresten, och de beste aff Sognemenden
 som da møder tilstede, kunde kiende paa, huis som forbyggt
 ehr, Och befales Kierkevergerne huis nøttøffstig næst
 effterfølgendes Aar Biuges schulle.

skabsprovst og kirkeværger også herredsprovsten, som havde det kirkelige tilsyn med sognet. Desuden sognepræsten og sikkert degnen, og mon ikke også den lokale korntiendefæster var mødt op? Bemærkninger i revisionspåtegningen tyder på det.

Regnskaberne er ført i slettedaler. Der skulle 4 Mark til 1 Daler, 16 Skilling til 1 Mark. Enkelte steder bruges også møntbetegnelse album, som er 1/3 Skilling.

Sognet var vidstrakt, men tyndt befolket. En opgørelse over tiendepligtige 30 år sene-

re viser, at der da var godt et halvt hundrede husstande fordelt på 19 lokaliteter, mange med mere end en mils vej til kirken.³ Trods fremmede hæres hærgen i flere omgange i den mellemliggende tid har befolkningen nok været nogenlunde den samme og bosat på samme vis på regnskaberens tid.

PERSONER

Kirkeværger

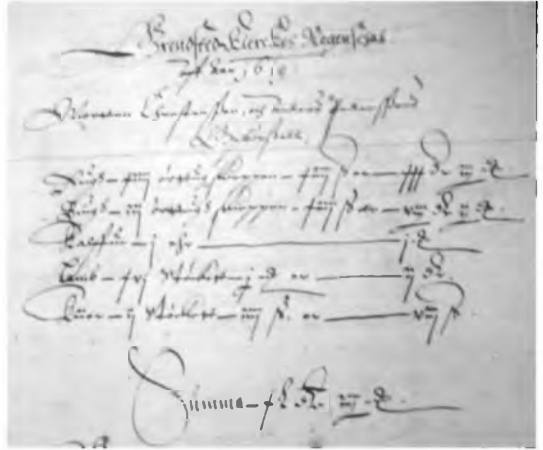
Middelalderens kirkeværger var to lægmænd valgt af og blandt de bedste mænd i

sognet. De havde opsyn med bl.a. kirkebygning og inventar og førte kontrol med kirkeens midler. Dette embede blev videreført efter reformationen.⁴ Dog ikke altid med to lægmænd som kirkeværger. Kun i 13 af de 27 sogne i Jelling Syssel var det tilfældet, i de øvrige enten én sognemand, i et enkelt sogn sognepræsten, i ét sogn sysselprovsten selv og ellers den adelige korntiendefæster.⁵

Kirkeværger i Grindsted i årene fra 1614-20 var Morten Christensen i Sønderby og Anders Pedersen i Horsbøl. Regnskabspåtegningen i 1620 viser dog, at Morten Christensen var afgået ved døden inden for dette regnskabsår, idet det er hans enke, Maren Mortens og hans søn Hans, der aflægger regnskabet. Han havde ved sin død en gæld til kirken på 2 1/2 Mark og 3 Skilling, mens kirken skyldte hans kollega som kirkeværge 16 Daler og en Skilling. Udlæg og tilgodehavende på mellemregningen med kirken var altså ikke uden videre ligeligt fordelt på kirkeværgerne. Anders Pedersen kunne synes at være den mest formuende af de to, siden han havde råd til dette udlæg.

Morten Christensen beboede en af to gårde i Sønderby, som er omtalt i listen over tiendeydere i 1651, nok den gård, som da var beboet af Rasmus Mortensen, som efter navnet at dømme kunne være en søn. Anders Pedersens gård lå et par kilometers vej længere vestpå, den eneste gård i Horsbøl på nævnte liste. I 1651 var den beboet af Christen Andersen, også i det tilfælde vel en søn. Begge kirkeværger boede altså syd for Grindsted Å, mens kirken lå nord for åen.

Sikkert nok er en af de to tiltrådt som kirkeværge ved begyndelsen af de behandlede regnskabsår og har afløst Niels Christen-

Grindsted kirkes indtægter 1619.

sen fra Dall, der må have haft underskud på sin mellemregning med kirken. Det er den sandsynligste forklaring på en indtægtspost på 4 Daler og 2 Skilling i regnskabet for 1614 med teksten: »Niels Christensen i Dall hafuer betaltt aff sin Gield.«

Kirkeværgerne var centrale personer, når det drejede sig om kirkens økonomi og vedligehold. Sjællands første lutherske biskop Peder Palladius skriver om dem med ord, der også havde gyldighed 80 år senere: »De hedder kirkeværger, fordi de skal værge, forsvare kirken og tage sig af den, sørge for, at den får, hvad den skal have. De skal også opkræve det, man skylder den, og i det hele taget ordne Kirkens forhold sådan, at den kristne Almue til hver en tid uhindret kan høre Guds ord herinde.«⁶ Til dækning af deres arbejde havde de kirketienden til rådighed. Slog den ikke til på grund af større reparationsarbejder eller anskaffelser det enkelte år, måtte de som nævnt selv lægge ud, indtil kirken kunne betale tilba-

ge. Blev der overskud, havde de midler til rådighed, indtil kirken behøvede dem.

Man kan betragte kirkeværgerne som en slags mellemmand mellem sysselprovsten, som de skulle stå til regnskab for deres forvaltning, og sognet, hvis interesser omkring kirken, de skulle varetage. På samme tid var de provstens forlængede arm i sognet og sognets talsmænd op i det kirkelige system i alle forhold vedrørende kirkebygningen og dens økonomi. Det må have været en forudsætning for at varetage arbejdet som kirkeværge, at man kunne klare regning og skrivning til husbehov, så man kunne føre det nødvendige register over kirkens indtægter og udgifter. Der var da også på denne tid læse- og skrivefærdige bønder i langt de fleste sogne.⁷

Udpegningen/valget af kirkeværger foregik sandsynligvis i forbindelse med det årlige regnskabsmøde med sysselprovsten⁸ og i hvert fald med provstens billigelse. Der var næppe den store rift om stillingen, som kunne medføre både en ret stor og ulønnet arbejdsbyrde og betydelige økonomiske udlæg, hvilket også Grindsted Kirkes regnskaber viser.

Der kunne dog formentlig også være en mindre indtægt forbundet med hvervet i forbindelse med de forskellige bygningsarbejder. Det var sikkert kirkeværgerne, der havde de forskellige håndværkere indkvarteret og på kost og dermed også dem, der indkasserede kostpengene på 10 Skilling pr. mand pr. dag, som optræder ved alle håndværkerbesøg, og muligvis også dem, der først og fremmest stillede vogne til rådighed, når håndværkere eller materialer skulle transporteres, og derfor fik den nævnte

vognleje, som gennem alle årene var på 1/2 Mark for en mils vej med læs på. Og som nævnt kunne der også være tale om kortere eller længere 'lån' af kirkens midler i år med overskud.

Regnskabsprovst

Fra 1606 var købmand og borgmester i Vejle, Clement Sørensen (1573-1646) i 38 år kongeligt udnævnt sysselprovst for Jelling Syssel, det mindste og fattigste syssel i Ribe Stift, som på den tid strakte sig hele vejen tværs over Jylland.

Clement Sørensen, der var adeligt gift og i sin ungdom havde studeret i udlandet, hørte både kulturelt og økonomisk til byens overklasse. Således var han en af de største øksneeksportører i Jylland. Alene i 1616/17 eksporterede han 656 dyr. Han var Vejles næststørste skatteyder med en ydelse på 100 Rigsdaler i 1617, og i 1622 stod han med et bidrag på 100 Rigsdaler nummer et på listen over borgere, der investerede i et jysk salthandelskompagni. 1635-41 fungerede han ved siden af sin stilling som borgmester og sysselprovst som laugmand i Tønsberg Len i Sydnorge. I den lille bogsamling, han efterlod sig ved sin død, var da også en norsk lovbog sammen med bl.a. en svensk bibel og en tysk postil.⁹

Hvert efterår gennemrejste han som en slags »overkirkeværge«¹⁰ sit provsti sammen med sin skriver, så kirkeværgernes regnskaber kunne blive revideret, og nødvendige arbejder på og ved kirkerne kunne blive aftalt. Tidspunktet svinger fra år til år med 28. august og 22. oktober som yderpunkter for revisionsbesøgene i Grindsted. Regnskabsåret gik fra det ene års besøg af prov-

Grindsted Kirke 1916 – i det ydre meget lig kirken 300 år tidligere. (Foto i Grindsted Kirkes arkiv).

sten til det næste års besøg og kunne altså have varierende længde.

Til dækning af sine udgifter fik regnskabsprovsten i 1614 af Grindsted Sogn 2 Daler, 1 Mark og 4 Skilling, de efterfølgende år forhøjet med 12 Skilling til 2½ Daler. Man kan med nogen ret kalde hans hverv »et 'ben' med udsigt til ekstra indtægter.«¹¹ Men sammenlignet med hans virksomhed som købmand og øksneeksportør var »benet« på et par slettedaler pr. kirke nok pænt, f.eks. målt på herredsprovstens 'honorar' på en Mark, men dog forholdsvis magert. Og de mange dage på rejse rundt til kirkerne om efteråret kan ikke uden videre have virket tillokkende. I 1614 blev det således til i alt 17 dage rundt i provstiet mellem 28. august og 12. december. Nogle af dem var sammenhængende og derfor med overnatning undervejs. Den 28. august var han således i Randbøl. Den følgende dag gjaldt det Grene, Grindsted og Sdr. Omme. Den 30. august var han i Brande, den 31. i Ø. Nykirke, den

1. september i Givskud og den 2. september i Uldum og Vindelev.

I alt indbragte arbejdet som sysselprovst ham i 1614 57 Daler, 1 Mark og 4 Skilling i regnskabspenge og desuden indtægterne af Bredsten Kirke, som var tillagt embedet som sysselprovst. Hvor store disse indtægter var, kan ikke afgøres, da regnskaberne ikke er med i arkivmaterialet.

Det er ikke ganske klart, om provsten, der stod til ansvar for kirkebygningens tilstand over for Kronen, i lighed med nutidens provster havde myndighed til at 'synsudsætte' de arbejder, der skulle udføres ved kirken. Sysselprovsten for Jelling Syssel gjorde det imidlertid. Han skriver i indledningen til de seks års kirkeregnskaber, at regnskaberne »høres årligen efter gammel brug og sædvane ved kirkerne om høsten, efter at al kirkearbejde samme år er fuldendiget, på det provsten med herredsprovsten, sognepræsten og de bedste af sognemændene, som da møder tilstede, kunne kende på,

hvis (hvad) som forbyggt er, og befales kirkeværgerne, hvis nødtørftigt næste efterfølgende år bygges skulle.«¹² Dahlerup konkluderer da også: »Formentlig har Forholdet, om ikke altid i Praxis, saa i hvert Fald ideelt set været saaledes, at alle væsentlige Anliggender (Hovedreparationer, større Nyan-skaffelser etc.) paa Forhånd diskuteredes i Forbindelse med Visitationerne, hvorefter Provsten under de paafølgende Regnskabsrevisioner kontrollerede Iværksættelsen.«¹³

Det lyder både rimeligt og fornuftigt. Dels oparbejdede provsten gennem årene en erfaring på bygningsområdet gennem sit virke, dels kunne det vel tænkes, at kirkeværgerne, som naturligvis helst undgik, at deres udlæg på kirkens vegne blev for stort, søgte at udskyde økonomisk krævende arbejder længst muligt, så de måtte have pålæg om at udføre dem.

I forbindelse med større arbejder har provsten formentlig også været med til at forhandle med håndværkere og tilrettelægge arbejdets udførelse på den økonomisk set mest fordelagtige måde, bl.a. ved at samle en række arbejder af samme art inden for provstiet og tilrettelægge en rejserute for de omrejsende håndværkere, der skulle udføre arbejdet.

Herredsprovst

Herredsprovst over de to små herreder, Jerlev og Slaugs, med kun fire sogne i hvert var siden 1594 sognepræst Søren Poulsen (1561-1640) i Egtved-Ødsted pastorat. Det var dermed ham, der førte det gejstlige tilsyn med Grindsted Sogn. Ud over sin deltagelse i revisionsmødet var han derfor en gang om året på visitats i sognet, hvilket

passer med, at der hvert år bogføres 2 Mark »til provsten« svarende til den af Peder Palladius anførte takst: »Når han har udført sin tjeneste her hos jer, skal kirkeværgerne give ham 1 Mark af kirkekassen og så meget mad, drikke og foder til hestene, som han, hans køresvend og heste har brug for en stunds tid eller to hos kirkeværgerne.«¹⁴

Søren Poulsen var en veluddannet teolog med studier på universiteterne i både København og Leipzig, og også en stærk og handlekraftig mand. I disse 'ulvetider' kan man bemærke sig, at han i sine yngre år engang skulle have dræbt en ulv uden andre våben end en sten og en vognekæp. Efter eget udsagn på et nu forsvundet epitafium søgte han at være en retfærdig og rimelig embedsmand: »Herren med Legem og Sjæl og min Tro mine pligter at yde, ingen at træde for nær, derpå min stræben gik ud.«¹⁵ Det kan meget vel have været ved hans mellemkomst, at Grindsted Kirke i 1613 fik sin nye klokke støbt hos stadsstøberen i Lübeck. Få år efter hans tiltrædelse som præst i Egtved fik kirken dér i 1595 en klokke fra samme by.

Sognepræst

Indtil 1641 var Grindsted Sogn anneksogn til Hejnsvig Sogn, hvor sognepræsten derfor boede. Fra ca. 1599-1620 var Niels Sørensen indehaver af embedet. I 1610 førte han en klagesag over »nogle Bønder wdi Riisbøll och ellers der wdi Sognit boendis,« som understod sig i at søge en anden kirke end Hejnsvig og derved snød ham for hans retmæssige offer ved de kirkelige højtider og handlinger. En næppe usædvanlig sag på den tid; men kongen pålagde lensmanden

*Grindsted Kirkes sen-middelalderlige indgangsportal.
(Foto i Grindsted Kirkes arkiv).*

på Koldinghus at undersøge sagen og sørge for, at lov og ret skete fyldest. Han var også – igen ikke usædvanligt på den tid – indblandet i en sag om en påstået heks, Marie Eskesdatter, som siden blev anklaget for at have forvoldt hans pludselige død i 1620 ved trolddom. »Han saaed paa en Stuoll och war hadstelig hedenkallit.« Hun blev dog frikendt ved landstinget året efter.¹⁶

Der figurerer årligt et ikke nærmere defineret bidrag på 1 Daler til sognepresten. Desuden fik han hvert år et beløb svarende til to ørter rug til vin og brød og desuden i 1619 1 Daler til anskaffelse af en ny alterbog.

Degn

Degnen underviste ungdommen i den kristne børnelærdom, var kirkesanger, holdt

kirken ren og kirkegården ryddelig, og forestod klokkeringningen. Det sidste dog af naturlige grunde kun, hvis han boede i nærheden af kirken, hvad sjældent var tilfældet i anneksogne som Grindsted. Her måtte i givet fald en af sognemændene træde til.¹⁷ Det vides ikke, om der på denne tid boede en degn i Grindsted; men da kirkens regnskaber ikke viser nogen form for aflønning af en særlig ringer, kan det have været tilfældet. Ellers har kirkeværgerne formentlig enten personligt eller ved en af deres tjenestefolk måttet påtage sig den opgave. At der er blevet ringet, ses af, at der i 1617 er brugt 9 Skilling på en ny klokkestreng.

Selve aflønningen af degnen var kirkens regnskab uvedkommende. Han fik sin lille del af tiende og offer (»når det regner på præsten, drypper det (kun) på degnen«) og

måtte ellers klare sig på anden vis. Men regnskaberne rummer hvert år et mindre bidrag til degnen. I 1614 er der således bevilget ham 2 Mark for lysestøbning og til sko. Bevillingen til sko begrundes ikke, men har nok haft en eller anden forbindelse til lysestøbningen. Herom senere. Det følgende år bevilges 1 Mark uden nærmere forklaring. I 1615 er der to poster på hver 1 Mark, den ene for at »gøre lys«. Det følgende år igen to poster, men nu på 1/2 og 1 Mark, hvoraf den sidste er for lysestøbning. I 1618 og 1619 er der uden beskrivelse 1 1/2 Mark til degnen. Da der hvert år er indkøbt voks til lysestøbning, er i hvert fald en del af de uspecificerede poster formentlig gået til dækning af arbejdet med støbning, som synes at have været degnens ansvar og privilegium. Resten kan tænkes at have været et bidrag for hjælp med regnskaberne, som senest fra 1640'erne blev pålagt sognepræsterne, der fik 1 Mark »for regnskaberne at skrive«. ¹⁸

Tiendefæster

Titelbladet til regnskaberne for Grindsted Sogn fortæller, at ærlig og velbyrdig mand Bendix Norby til Urup har kirkens tiende i fæste. Han har på tidspunktet for regnskaberne været en ret ung mand, sikkert født i slutningen af 1580-erne. Han blev tidligt faderløs, da hans far, Peder Norby, blev henrettet i 1595 for drab på en af sine tjenere. 15 år senere led hans morbror og værge, Christoffer Rosenkrantz, samme skæbne på grund af groft bedrageri. ¹⁹ Omkring denne tid har Bendix Norby overtaget Urup herregård som sin arv og sikkert samtidig arvet korntienden for Grindsted Kirke.

Var hans ungdom turbulent, blev hans

alderdom det ikke mindre. Allerede i årene 1627-28 udplyndrede Marskal Wallenstein Jylland som en udløber af Christian IV's indblanding i 30-årskrigen. Igen i 1644-45 var der fjender i Jylland. Denne gang den svenske general Torstensson. Og sidst, men ikke mindst kostede svenskekrigene i 1657-59 ham dyrt i penge og efterlod ham med en totalt ødelagt ejendom. Indimellem opnåede han i 1642 at blive landsforvist af kongen for mened i en retssag mod en af hans standsfæller. Det kostede ham 2000 Daler at få lov at vende hjem efter tre år i det fremmede. Hans dødsår kendes ikke; men hans jordiske rester findes i den nu tilmurrede gravkælder under Grindsted Kirkes sakristi. ²⁰

Sognemændene havde forret til at fæste korntienden; men i Jelling Syssel var det kun tilfældet i ca. 1/4 af sognene, bl.a. i nabosognet Grene, hvor kirkeværgerne samtidig var tiendefæstere.

Fæstekontrakten skulle fornyes med års mellemrum. Det skete for Grindsted Sogn i 1616, hvor Bendix Norby betalte 50 Daler i indfæste for den kommende periode.

INDTÆGTER

Tiende

Kirkens økonomi var i middelalderen baseret på tiende, principielt set en tiendedel af alt, hvad der blev avlet på markerne, tillagt i stalden og fisket i havet. Den blev delt op i tre dele: en trediedel til kirkens drift og vedligehold, en trediedel til præsten og en trediedel til biskoppen, hvis andel efter reformationen tilfaldt kongen. Det er den trediedel af tienden, der tilfaldt kirken, det drejer sig om her.

Prædikestolen, som Bendix Norby bestodte i 1626.
(Foto forfatteren).

Korntiende

Fra 1572 begyndte kronen at bortfæste kirkens korntiende, der var langt den vigtigste indtægtskilde i kirkens regnskaber, på kontrakter til tiendefæstere. Der blev af myndighederne angivet en bestemt mængde som fæsteren skulle afregne med en kapitelstakst, fastsat af stiftet hvert år i februar-marts.²¹ De normalt, der blev fastsat i 1572 holdt sig uændret i de følgende århundreder. I løbet af 1600-tallet blev tallene dog nedsat i det krigs- og sandflugtshærgede Slaugs Herred, og dermed også i Grindsted Sogn.²²

For Grindsted Sogns vedkommende var

mængden sat til 14 ørtug rug á 10 skæpper og 3 ørtug byg á 12 skæpper. Der dyrkedes altså ikke havre i sognet. Kapitelstaksten svigede i de seks regnskabsår mellem 12 og 16 Skilling pr. skæppe rug, 10 og 14 Skilling pr. skæppe byg. Kirken var dermed sikret en nogenlunde fast indtægt, mens tiendefæsteren bar risikoen ved mindre avl eller lavere afsætningspriser og fik gevinsten ved større avl eller højere afsætningspriser. Generelt var kapitelstaksten dog sat i underkanten af markedspriserne, så der var en gevinst at hente.²³ Den samlede årlige korntiende svigede mellem 31 Daler, 3 Mark og 8 Skilling og 41 Daler og 3 Mark, men lå de fleste år et sted ca. midt imellem.

Kvægtiende

Var korntienden således nogenlunde sikker at budgettere med, så det lidt anderledes ud med kvægtienden, som muligvis kun deltes mellem præst og kirke,²⁴ selv om det anførte antal kalve i 1614 (2 1/3) taler for en deling i trediedele.²⁵

Der bogføres mellem en og tre kalve á 1 Mark hvert år, 12-20 lam á ½ Mark og to til fire kid á 4 Skilling. Der har åbenbart ikke været 'tiendet' af smågrise i sognet og ej heller af fæl, kyllinger, gæslinger og ællinger, skønt der i princippet skulle 'tiendes' af al dyreproduktion. I praksis var det, som det ses, anderledes.²⁶ De manglende smågrise og fæl kan ikke tages som udtryk for, at der ikke var heste og svin i sognet. Regnskaberne viser, at blytækkeren fik ister, flommefedt af gris, til sit arbejde. Og der var op til seks heste for vognen, når der skulle hentes tømmer til klokkehuset. Der anføres da også både heste og svin i opgørelserne over tab

under besættelserne i 1600-tallet.²⁷ Den samlede kvægtiende havde udsving fra 2 Daler og 8 Skilling til 3 Daler og 1 Mark, men lå de fleste år på godt 2 Daler. Selv om kvægtienden således kunne være svingende, var den samtidig kun en lille del af den samlede indtægt og betød derfor ikke så meget i det samlede budget.

Kvægtienden blev først afløst af en fast pengeydelse for hvert stykke tillagt kvæg ved Kvægtiendeforordningen af 7. april 1740. Men der kan næppe være tvivl om, at den i hvert fald delvist har været kapitaliseret i praksis langt tidligere. Det taler den helt faste pris, kalve, lam og kid bogføres til gennem alle årene, for. Havde kirkeværgerne skulle sælge dyrene på det frie marked, ville prisen uden tvivl have svinget noget. Der har jo også nok kunnet afleveres to kalve, men ikke 2 1/3, som bogføres i 1614! Og en praksis som Danske Lovs 70 år senere bestemmelse (2-23-2) om, at tienden skulle ydes, når den enkelte over en årrække havde tillagt 10 stykker kvæg (lam, kalve, føl, kid, grise, høns, gæs, ænder og bisværme), har ingen kunnet holde styr på. Den ville også have givet et langt mere uensartet antal dyr fra år til år. Bønderne har derfor formentlig sat sig sammen og har udregnet den samlede tiende og fastsat, hvor stor en andel af denne, de hver især skulle yde ud fra deres tillæg af dyr og den fastsatte pris på det enkelte dyr. En eller flere har derefter påtaget sig at levere det opgjorte antal dyr til kirkeværgerne mod kompensation fra de øvrige, eller har måske snarere afleveret det samlede tiendebeløb til kirkeværgerne i kontanter. Kvægtienden forfaldt naturligt nok til Sct. Hansdag, når alle dyr havde fået

deres afkom, derfor også kaldet »Midsommertiende« i Recessen af 1643 § 36.²⁸

UDGIFTER

Kirken

Ud over en mindre reparation af kirkestole i 1617, er der ikke i de seks regnskabsår foretaget arbejder inde i kirken, som derfor må anses for at have været i god stand indvendig. Dog har prædikestolen nok været noget skrøbelig. I hvert fald fik den i 1626 en afløser, som nu findes i den kirkehistoriske samling i kirkens tårn.²⁹

Kirkelys

Der var en årlig fast udgift til anskaffelse af to nye vokslys, eller rettere til indkøb af voks, som degnen derefter fremstillede lysene af. Indkøbene svinger mellem fire og 11 skålpund, sikkert afhængig af, hvor meget der var tilbage af de eksisterende lys, som kunne indgå i støbningen. Prisen svingede mellem 22 og 24 Skilling pr. skålpund. Degnens løn for »at giøre lys« var normalt 1 Mark. Mon bevillingen af en ekstra Mark i 1614 »till skoe« skal kompensere slid på skoene under den årlige tur til købstaden for at købe voks til lysestøbning? Eller måtte en af kirkeværgerne af sted, som kirkeværgen i Hvejsel, der i 1586 var »i Vejle om voks?«³⁰

Lysene var ikke som nu tændt under hele gudstjenesten, men kun i forbindelse med altergang, jf. K. L. Aastrups nutidige nadversalme med ordene: »Derfor på Herrens bord er sat/ de lys, som nu vi tænder.« (DDS 456). Peder Palladius begrundede denne sparsomme anvendelse af lysene med, at Guds klare sol skinner over vore hoveder og lyser så godt, at man »kunne træde nåle herinde, om

Livets hjul – afbildning af kalkmaleri fra Grindsted gamle kirke i Den kirkehistoriske Samling i Grindsted Kirkes tårn. (Foto forfatteren).

det var nødvendigt.« Derfor spotter man Gud ved at tænde lys, medmindre de har en ganske særlig betydning. Det har de to alterlys da også: »Det første lys på alteret brænder til hæder og ære for Jesu Kristi legeme, og det andet lys brænder til hæder og ære for hans velsignede blod, og især for at vore hjerter kan blive oplyste, så vi kan få en sand kundskab om vore synders forladelse, lige så tit vi går op for at lade os berette.«³¹

Alterbog

I 1619 »fich Præsten (en Daler) thill j nye

Alterbog«. Det drejede sig om alterbogen med »Søndagers Oc hellige Dagers Episteler oc Euangelia met Collecter oc andet at bruge udi Christi Nadduere effter Ordinantzens lydelse«, som det hed på titelbladet af bogen, der udkom i sin første udgave i 1556 befordret i trykken af Sjællands biskop Peder Palladius som opfølgning af Kirkeordinansen af 1539. Epistel- og evangelielæsningerne var taget fra Chr. III's danske bibel fra 1550. De to kollekttrækker var dels en række med oversatte gamle latinske bønner, dels en række med oversættelse af nye tyske bønner af Veit Dietrich, som fra 1580 blev eneste kollekttrække i alterbogen, som ud over gudstjenestens læsninger rummede nadverliturgien og ritualer for dåb og brudevielse.³²

Alterbogen kan være købt på Kolding Marked, som det anføres ved et lignende indkøb i 1616 i nabosognet Grene.³³ Den var en af tre bøger autoriseret til brug ved gudstjenesten. De to øvrige var til degnens brug: Niels Jespersens Graduale (melodibog) og Hans Thomissøns Salmebog. Disse bøger skulle for ikke at forsvinde lænkes til degnestolen.³⁴ Om alterbogen tilsvarende skulle lænkes til altret, må stå hen i det uvisse. Men at det var en kostbarhed, fremgår af, at prisen svarede til tiendeindtægten for fire kalve. Indkøbet viser, at det var kirkeværgernes opgave at holde kirken med de nødvendige bøger betalt af kirkens midler.

Brød og vin

»De mennesker, som det er blevet pålagt, skal sørge for, at brød og vin altid er til stede, så I kan nyde det. De skal sørge for, at det ikke er fordærvet, og at vinen ikke er

sur, så ingen af den grund holder sig væk fra sakramentet.«³⁵ Det var som nævnt præsten, der skulle sørge for brød og vin. Til at dække udgifterne fik han en fast kompensation udregnet efter to ørter rug, i regnskabsårene svingende fra 3½ Daler, 1 Mark op til 5 Daler, alt efter som kapitelstaksten var. Umiddelbart lyder det som en høj kompensation svarende til tiendeindtægten af 34-40 lam. Men en nøjere vurdering ville kræve kendskab til prisniveau på brød og vin og antal altergæster på årsbasis.

Vin har præsten kunnet købe i Vejle eller Kolding hos en vinimporterende købmand. Eller måske er indkøbet gået gennem herredsprovsten via de kalenter (konventer), det var påbudt provsterne at afholde med deltagelse af provstiets præster og sognedegne.³⁶

Om alterbrødet også er blevet indkøbt gennem en sådan form for fællesindkøb, må stå hen i det uvisse. Kilderne er stort set tavse. I katolsk tid er oblaterne, som helt fra det 11. århundrede kendes i den stadig anvendte form,³⁷ blevet bagt i klostre, og distribueret derfra. Ved reformationen blev klostrene nedlagt. Men oblatjernene til fremstilling af de små brød, fandtes stadig og ligeså de nu forhenværende munke eller lægbrødre, der havde anvendt dem. Det kunne vel tænkes, at nogle af dem har slået sig ned som oblatbagere i en købstad og har fortsat produktionen. Danske Lov af 1683 (2-22-57) forudsætter, at oblater er et produkt, der indkøbes. Det kunne i almindelighed kun ske i en købstad. Og en eksport til Norge peger også på en centraliseret fremstilling.³⁸

At bagning og salg af alterbrød samtidig var et frit erhverv, viser en ganske vist 160 år

senere ansøgning til Kommercekollegiet om at måtte fortsætte med at levere alterbrød uden begrænsning af de ellers strenge regler i kollegiets markedspasordning af 1775. Den er skrevet af en Mathias Nicolai fra København, der hævder, at han siden 1750 har produceret oblater og forsynet alle kirker samt visse hospitaler i København og på Sjælland og Fyn med dem. Ansøgningen blev imødekomet, da brød ikke kunne henregnes til egentlige kram- eller håndværksvarer.³⁹

Kirketag

»Kirkevængerne skal på skift gå op på hvælvingerne, bjælkerne og loftet for at se, at denne kirke ligger under tørt tag, om blyet er blæst af nogle steder eller en sten er i stykker, så det drypper ned på muren og hvælvingerne og ødelægger alt, så godfolk kommer til at sidde herinde i regn og rusk og i uddunstningen fra gulv og mure og således får deres kroppe ødelagt netop her, hvor de skal hente deres sjæls saligheds lære.«⁴⁰

Kirken havde blytag på både skib og kor, et meget holdbart tag med en levetid på op mod 200 år. Men på grund af blyets iltning, skete der en langsom nedbrydning af taget, og der kunne opstå utætheder, så plader skulle støbes om.⁴¹ Det skete to gange i de få år, kirkeregnskaberne dækker. I 1616 blev 12 plader på skibets nordside ordnet, i 1619 var det 14 plader på korets nordside, der trængte til omstøbning. Det var to forskellige blystøbere, der forestod arbejdet, Jens Blytækker og Søren Nielsen Blytækker. Det fremgår ikke, hvor de var hjemmehørende.

Man må forestille sig, at problemerne

med taget er blevet drøftet under et eller flere af regnskabsprovstens besøg, og denne har måske direkte påbudt kirkeværgerne at få skaderne udbedret og har nok også derefter truffet aftale om arbejdet med en af de kendte blytækkere og tilrettelagt hans rute til de forskellige kirker i provstiet, der havde brug for hans besøg. I begge tilfælde drejer det sig om mindre reparationer. For korets vedkommende ca. en femtedel af nordsiden.

Hvorom alting er. Engang i sommeren 1616 kom Jens Blytækker til Grindsted med sit værktøj. Hans første opgave var at lave en lerforet grube i kirkegulvet mellem nord- og syddøren, hvor der både var let adgang udefra og læ til arbejdet med at smelte blyet. Sådanne gruber er fundet ved udgravning i mange kirker, bl.a. i Lyne Kirke i forbindelse med en restaurering i 1966.⁴² Træformen til at støbe de godt 1½ m lange og ca ½ m brede plader i, har han sikkert haft med fra sted til sted, hvorimod kirkeværgerne sørgede for det sand, der skulle danne bund i formen. Hele tre læs krævedes der til dette arbejde. Desuden har han medbragt de forskellige hamre han havde brug for til falsning og fastsømning af pladerne, blyøm (riflede søm med stort hoved med knopper på undersiden, der holdt godt fast i såvel blyplade som underlag),⁴³ og øser til at øse den varme bly fra gryde til form samt 'strygejernnet' til at glatte sandet i formen med før støbningen. Fedt til at gnide 'strygejernnet' med blev leveret på stedet. Som det fremgår af regnskabet for omstøbningen i 1619, blev der brugt ister og ikke voks fra et stjålet alterlys, som traditionen ellers siges at kræve.⁴⁴

Sognet stillede to 'plidskarle' (arbejds-

mænd) til rådighed for blytækkeren den ene dag, det tog ham at udføre arbejdet. Transporten til Grindsted er blevet foretaget af det sogn, han sidst havde arbejdet i, ligesom han efter arbejdet i Grindsted blev kørt herfra til Lildfrost v/Bredsten.

Regningen kom til at lyde på 2 Daler og 4 Skilling til Jens Blytækker til kost og løn og til blyøm, 1 Mark og 4 Skilling for kost til de to plidskarle, 6 Skilling for tre læs sand og 2 Mark til dækning af transporten af blytækkeren til Lildfrost, i alt 2 Daler, 3 Mark og 14 Skilling.

Hvad der springer i øjnene er, at der ikke er indkøbt nyt bly til omstøbningen som kompensation for den århundredlange 'fordampning' af bly i de gamle plader og svind ved støbeprocessen. De nystøbte plader har derfor været tyndere end normalt og af tilsvarende dårligere kvalitet og holdbarhed. Normalt blev der tilsat 5-10% nyt bly ved omstøbningen.

I 1619, da Søren Nielsen Blytækker var på besøg i Grindsted i to dage for at omstøbe 14 plader på nordsiden af koret, tilføjede man ikke mindre end 25% nyt bly, hvad der kan læses ud af de betydeligt mere udspecificerede regnskabsposter.

Første post er indkøb af ½ skippund og et lispund bly, i alt 88 kg, eller ca. 6½ kg pr. plade på ca. 25 kg nystøbt vægt. Det fremgår ikke, om blytækkeren havde blyet med; men det må anses for det mest sandsynlige, da der ikke anføres en udgift til afhentning af dette i en af købstæderne, som importerede blyet fra England eller Spanien.

Også de 200 blyøm og 18 vansche søm, som står anført i regnskabet, er sikkert leveret fra blytækkerens lager. Antallet af søm

lyder overraskende stort, idet hver enkelt plade normalt blev sømmet med fire-fem søm i overkanten, hvor den næste plade lappede over og dækkede sømhullerne, og med to søm i den hafte (vinkelbeslag af bly), som pladen blev forsynet med tæt ved dens nederste ende, i alt seks-syv søm pr. plade – eller med 14 plader højst 98 søm i alt. Tallet 200 kunne måske være en afskriverfejl for tallet 100 noteret i kirkeværgernes register. I så fald passer antallet nogenlunde. De 18 vansche søm har formodentlig været specialsøm til fastsømning af pladerne i en ombukning ned over vindskederne ved gavlen. Disse var almindelige bly søm, men da de skulle sidde i fri luft, fik de hovedet dypet i den smeltede bly, hvilket mindskede muligheden for korrosion af pladerne.⁴⁵

Er der ikke fejl i tallene, og det normale tilskud af bly ville være 5-10%, det normale forbrug af søm til en opgave af den størrelse ca. 100, må man konstatere, enten at de gamle plader har været meget tyndslidte, og de nystøbte plader er blevet fastgjort ualmindelig solidt, eller at der på den ene eller anden måde er blevet overfaktureret for dette stykke arbejde.

Søren Nielsen havde åbenbart selv en medhjælper med, idet det anføres, at han var på kost 'selvanden' i to dage. Han brugte kun et læs sand til støbningen. Til gengæld er der prissat både den 'ister' (flomfедt), som han skulle bruge til 'strygejernet' og 'Wed' (træ) til smeltning af blyet. Efter endt arbejde blev han fragtet til Thyregod.

Regningen kom til at lyde på 7 1/2 Daler og 12 Skilling for bly, 2 1/2 Mark og 2 Skilling for søm, 2 1/2 Mark for kost i de to dage, 2

Skilling for et læs sand, 4 Skilling for ister, 1/2 Mark for træ, 1 Daler og 4 Skilling i arbejds løn og 2 Mark for at køre ham til Thyregod, i alt 10 Daler og 3 Mark eller 7 Daler, 3 Mark og 3 Skilling dyrere end reparationen tre år tidligere, en forskel, der stort set svarer til indkøbet af supplerende bly.

Kirkegård

»Kirkegården skal også altid være ren og ordentlig. Der skal hverken være hyldebuske eller nælder, græsset må kun gå op til ankel. Det skal være smukt, jævnt, langt græs, som kirkeværgerne slår to eller tre gange om sommeren, så godtfolk kan gå på kirkegården til deres forældres grave.« Således skriver Sjællands første biskop, Peder Palladius, efter reformationen i sin visitatsbog i 1540'erne og lidt senere: »Kirkegården skal altså altid være ordentlig og ren. I skal for alt i Verden ikke tillade Okser eller Fæ at skide, med Forlov sagt, på Kirkegården og svine det Sted til, hvor Jeres Forældre ligger og hviler deres Ben. I skal jo også selv ligge og hvile der engang. Det er Jeres Sovested og Seng, hvor I skal sove til Dommedag. ... Sørg derfor også for, at den Seng, som I skal ligge den længste Tid i, altid er rent og smukt indhegnet med en Kirkegårds mur med Riste, Låge og Porte, og hvad der ellers hører til.«⁴⁶

Når biskoppen så omhyggeligt forklarede, hvordan der burde være på kirkegården, kan man uden tvivl gå ud fra, at sådan var der ikke, selvom det næppe stod så grelt til, som kulturhistorikeren Troels-Lund i begyndelsen af forrige århundrede ville mene, når han karakteriserede den efterreformatoriske kirkegård som »en Allemands

Plads, hvor paa Landet Kvæget frit trampet ned, og i By enhver skød Genvej.«⁴⁷ Det er en langt senere tids dom ud fra andre skønhedsidealender end datidens og med en vægtlæggen på det personlige frem for det fælles, det fra andre gravsteder adskilte gravsted frem for »den store fælles grav.«⁴⁸

Grindsted Sogns kirkegård har været et sådant græsklædt areal rundt om kirken omkranset af et sten- og jorddige. Der fremgår ikke af regnskaberne, hvem der stod for græsslåningen og havde rådighed over høet. Det har vel været kirkeværgerne, eller måske degnen som delvist vederlag for renholdelse af kirkegården og klokkeringning. Men det fremgår af regnskaberne, at kirkegården var indhegnet af et dige, omend temmelig skrøbeligt.

I 1616 var kirkediget så dårligt, at det måtte »oplægges«. Der står ikke, hvem der har udført arbejdet, som kostede 1 Daler, 1 Mark og 7 Skilling. Men det har nok været lokale kræfter.

Allerede i 1619 trængte diget igen til oplægning; men nu blev det besluttet, at det skulle omsættes og forbedres. Til det formål blev der indkøbt og hentet 41 læs sten »paa adskillige Marker«. Man har været nødt til at køre uden for sognets grænser. Som det hedder i en præsteindberetning fra 1638: »Udi dette ganske Sogen findes huerchen Leer eller Steen andere end som hentes fra andere Steder.«⁴⁹

Stenene stod i 6 Skilling pr. læs eller i alt 3½ Daler 1 Mark og 6 Skilling. Diget blev oplagt af murmand Laurids Christensen, Hiehuss (Hedehuse) ved Donslund. Han var en af den type håndværkere, som måtte være bosiddende uden for købstæderne.

Iflg. liste over tiendeydere 1651 bor der en Lars Muurmester i et gadehus i Hedehuus under Donslund. – Er det samme mand, har han været ganske ung i 1619 – og ret gammel i 1651! Murmanden var selv fjerde på kost i 14 dage til 10 Skilling om dagen pr. mand, i alt 4 Daler og 1½ Mark. Lønudgiften var på 1½ Daler, og udgiften til en vogn, der transporterede murmanden hjem efter endt arbejde var på 12 Skilling. I alt kostede arbejdet på diget således 9 Daler 3 Mark og 10 Skilling.

Også lågerne ind til kirkegården krævede vedligeholdelse. I 1617 fik en karl, der ordnede noget ved stolene i kirken og ved en port 1 Mark og 4 Skilling. To fjæle (brædder) og søm, der blev brugt til reparationen kostede 2 Mark. Året efter fik en karl 8 Skilling for at ordne noget ved en port.

Klokkelån

I 1613 fik Grindsted Kirke en ny klokke.⁵⁰ Den blev støbt i Lübeck til en anslået pris på godt 200 Rigsdaler, svarende til godt 250 slettedaler, som er den møntfod, regnskaberne er ført i.⁵¹ I øvrigt pudsigt nok netop i det år, da Lübeck sammen med Nederlandene og Danmarks hovedfjende Sverige dannede et forsvarsforbund mod Chr. IV til værn for handelens frihed på Østersøen. Handelskrig og handelsinteresser trivedes åbenbart udmærket side om side. Kontakten til Lübeck kan som allerede nævnt være kommet i stand gennem herredsprovsten, Søren Poulsen, sognepræst i Egtved, som i 1595 havde fået en ny kirkeklokke fra denne by. Desværre hører regnskabet for 1613 ikke blandt de bevarede, så vi har ingen mulighed for at se nøjagtigt, hvordan klokken er

finansieret. Men det fremgår af de bevarede regnskaber, at der blev optaget lån på i alt 140 Daler til finansieringen, 40 Daler hos fruén på Juellingsholm, Anne Grubbe, af Sdr. Omme Kirkes midler og 100 Daler hos Niels Clausen i Gildbjerg.

Lånet på de 40 Daler blev tilbagebetalt til Anne Grubbe med 10 Daler årligt i årene 1614-17, de tre sidste år med en forrentning af hovedstolen på 5%, mens der ikke er bogført nogen rente det første år. Dette år har Niels Clausen derimod fået 6% i rente af sine 100 Daler. Lånet fra ham blev i 1615 tilbagebetalt af korntiendefæsteren, Bendix Norby, som i forhold til kirken afskrev de 50 Daler som indfæste for korntienden, mens det blev aftalt, at de sidste 50 Daler kom til at stå som et lån, der skulle betales ham inden 10 år. Gælden er ikke indført i regnskaberne, og der ses hverken afdrag eller renter de følgende år, hvor der arbejdes med at nedbringe kirkens gæld til kirkeværgerne.

Hvordan de godt 100 Daler af klokkens pris, som ikke var lånefinansieret, er blevet betalt, kan der kun gisnes om. Bendix Norby, som ses at have spillet en aktiv rolle i forbindelse med lånet, kan have givet dette beløb helt eller delvist. Den resterende del eller hele beløbet kan imidlertid også have været finansieret af kirken selv. En gennemgang af regnskaberne viser, at der fra 1615 med den store udgift til nyt klokkehus, som resulterede i en gæld til kirkeværgerne på 78 Daler, og frem til 1619, hvor den var nedbragt til 15 Daler, gennemsnitligt blev skåret godt 15 Daler af denne gæld årligt. Der kunne altså godt over nogle år før 1613 have været opbygget en formue stor nok til at

dække hovedparten af den ikke lånefinansierede del af udgiften til den nye klokke.

Klokkehus

Den nye klokke krævede en ny klokkestabel på kirkegården øst for kirken. Men man måtte langt hen for at finde det nødvendige tømmer »Her ere nu ingen Skoffue y Sognene, ...« hedder det i præstens indberetning i 1638.⁵² Heller ikke en tømmermand, der magtede opgaven, boede i nærheden. Kirkeværgerne har i den sammenhæng sikkert inddraget både sysselprovsten i Vejle og lensmanden på Koldinghus. Lensmanden for at finde steder at købe tømmeret, og sysselprovsten for at blive rådgivet om håndværker og måske få ham til at forhandle priser. Det vil give en god forklaring på to rejser, der er bogført i regnskabet for 1614: »Var i Kirkens Ærinde til Kolding« for 2 Mark og 2 Skilling, og »Bud til Vejle i Kirkens ærinde« til en pris af 1 Mark. Det er det eneste år, sådanne poster er bogført. Med ca. 50 km til Kolding og 40 til Vejle har ærindet hver gang taget mindst to dage på hesteryg, betydeligt mere, hvis det er foretaget på gåben.

Klokkehuset blev bygget i egetømmer og tækket og beklædt med fyrrebrædder. Tømmeret blev hentet tre forskellige steder, alle omkring fire miles vej mod øst fra Grindsted i Bindeballe, Bølling og Kærbølling. De største stammer krævede seks heste for vognen under transporten til Grindsted. Det har taget et par dage at få de tunge læs hjem med en vogntransport, der nok har været lejet på stedet, hvor tømmeret blev købt. Ydermere måtte tre vogne af sted for at hente tømmermand Søren Møller i

Kjeldkær (Bredsten Sogn), hans savskærer og fem svende til Grindsted. Det har taget mindst en dag hver vej, og ligeså, da tømmermanden og hans folk skulle retur.

I regnskabet står kun den samlede sum for indkøb af tømmer og brædder: 35½ Daler og 6 Skilling; men det bemærkes at beløbet er talt sammen efter kirkeværgernes register. Værgerne har altså omhyggeligt bogført det enkelte indkøb. Udgiften til transport af tømmeret var på 15 Daler 1½ Mark og 2 Skilling, og hver af de tre vogne, der kørte med tømmermanden, fik 3 Daler. Sognemændene, der lagde vogne til, har altså ikke gjort det gratis.

De syv mand i tømrrersjakkert brugte 16 dage på opgaven. I den tid var de på kost, nok hos en af kirkeværgerne eller måske fordelt på dem begge, ligesom de sikkert har haft natlogi i deres lader. Kostprisen for en dag var som altid 10 Skilling, i alt 17 Daler og 2 Mark, så værgerne har haft en lille forretning ud af det, men også meget besvær.

Der blev brug for lidt ekstra kostpenge den dag, huset blev rejst og klokken hejst på plads, 1½ Daler og 4 Skilling, svarende til, at der var 10 sognemænd på kost den dag, og så sluttede det hele af med en tønne øl til deling for 1½ Daler.

Der gik ½ lispund (fire kg) stål til en pris af 1½ Mark med til søm og spiger, som smeden fik 1 Mark og 2 Skilling for at 'slå'. Der er ingen stedsbestemmelse sat på smeden, som altså nok har boet i sognet i modsætning til, hvad der var tilfældet i nabosognet Grene, som i 1619 måtte bruge Anders Smed fra Randbøl. Tømmermanden og hans svende skulle også have løn, i alt 28

Daler 2 Mark og 6 Skilling. Alt i alt kom klokkehuset således til at koste 108 Daler 2 Mark og 3 Skilling.

Bispens penge

Til de faste udgifter hørte »Bispens Pendinge« eller »Bispens Subsidiium«. I alle årene er udgiften bogført som 1 Daler. I 1614 dog 2, men da har man været i restance. Det anføres, at det drejer sig om betaling for to år. Et blik til nabosoggenes regnskaber tyder på, at beløbet er fastsat efter nogenlunde samme målestok som korntienden. Grene Sogn, hvis korntiende var på 10 ørter, betalte således i 1614 2 Mark og 5 Skilling, Sdr. Omme Sogn betalte med en korntiende på 21 ørter det dobbelte af Grene: 1 Daler og 10 Skilling. Grindsted med en korntiende på 17 ørter godt halvanden gang så meget som Grene.

»Der er efter alt at dømme tale om den såkaldte subsidium charitativum (kærlig gave/hjælp/bistand) til bispemænd af stiftets præster/kirker, som i middelalderen kunne bevilges bispemænd til imødegåelse af særlige udgifter som fx. det betydelige 'headhunter'-salær, der i senmiddelalderen skulle betales til paven. Som ved andre lejlighedsvis afgifter i middelalderen, kunne det ske, at sådant frøs fast og blev til faste afgifter. I Ribe Stift var der strid om dette sent i middelalderen. En strid, som bispemænd formentlig trak sig relativt sejrrig ud af, siden afgiften optræder endnu i 1600-tallet, men da var det jo så blevet en afgift til kronen.«⁵³

Fattighjælp

Kun i et enkelt tilfælde i 1619 bogføres særskilt en udgift til »fattige folk« på 1 Mark.

Det virker lidt påfaldende. Inge Tofthøj Nielsens gennemgang af tilsvarende regnskaber fra sogne i den østlige del af sysselprovstiet viser adskillige nærmere specificerede udbetalinger til fattige i sognene enten i penge eller i naturalier. Det gjaldt da også, skriver hun, at »en af de forpligtelser, der fulgte med kirkeværgerbestillingen, var sammen med præsten at sørge for understøttelse af sognets fattige, kontrol med disses tiggeri og opretholdelse af et fattighus og en fattigblok ved dette.«⁵⁴

Det skønnes, at 5-10% af befolkningen på den tid måtte ernære sig ved tiggeri.⁵⁵ Men måske havde egnen omkring Grindsted ry for at være så fattig, at omvandrende tiggere lagde vejen udenom. Sognet lå jo heller ikke lige på hovedstrøget op gennem Jylland. Heller ikke i nabosognet Grene finder man udgifter til fattighjælp.

Afslutning

Det turde være fremgået, at et kirkeregnskab for 400 år siden var ret enkelt og overskueligt med sine få indtægts- og udgiftsposter. Men der er næppe tvivl om, at det har været kompliceret nok for kirkeværgerne at holde styr på regnskabet.

På indtægtsiden har de været afhængig af en naturaløkonomi, som for kvægtiendens vedkommende krævede en optælling af den enkelte ejendoms tilvækst i besætningen og efterfølgende inddrivelse af den trediedel af tienden, som tilkom kirken. Det kan ikke undgå at have givet visse problemer. Korn-tienden var mere sikker, dog størrelsesmæssigt afhængig af den fastsatte kapitelstakst. Og det er ikke ganske givet, at tiendefæsteren altid var punktlig med sin afregning.

På udgiftsiden var der en række faste poster, som beløb sig til rundt regnet en fjerdedel af indtægterne. De øvrige tre fjerdedele var i almindelighed tilstrækkelige til at dække forskellige reparationer og anskaffelser. Men nødvendige større anskaffelser som f.eks. en ny klokke eller klokkehus kunne slå bunden ud af kirkens kasse og i ét dermed kirkeværgernes privatøkonomi. De to dele hang sammen. Kirkeværgerne nød godt af et evt. overskud, som styrkede deres private likviditet; men de hang også på et evt. underskud.

Al enkelthed til trods i regnskaberne er der derfor næppe nogen nutidig kirkeværg eller kirkekasserer, der ville bytte med den tids kirkeværg/kasserer.

Litteratur

- Andersen, Lise, Larsen, Finn: *Blytækning af Dalbynder kirke i Historisk Årbog for Randers amt 1987*: 109-118
- Appel, Charlotte: *Den gemene mand og bogstavernes verden i: Bach-Nielsen m.fl. (red.) Danmark og Renæssancen 1500-1650, 2006*: 186-195
- Appel, Charlotte og Fink-Jensen, Morten: *Da læreren holdt skole. Dansk Skolehistorie 1*, 2013
- Dahlerup, Troels: *Det danske Sysselprovsti i Middelalderen*, 1968
- Dahlerup, Troels: *Om Tienden i Fortid og Nutid 1981*: 3-14
- Dahlerup, Troels: *Subsidium Charitativum i: Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder XVII*, 1972
- Dahlerup, Troels: *Tiend (Danmark) i: Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder XVIII*, 1974
- Gelting, Michael H.: *To profiler gennem Ribe stifts tiender i 1500-tallet i: Festskrift til Poul Enemark 1983*: 233-254
- Gelting, Michael H.: *Træk af kirkernes ejendoms- og forvaltningshistorie i Danmarks Kirker, Ribe Amt*: 1019ff.
- Jensen, Mogens: *Grindsted Kirkes klokke – 400 år i: Fra Ribe Amt 2013*: 73-84
- Kirkeordinansen 1537/39. Tekstudgave med indledning og noter ved Martin Schwarz Lausten 1989
- Krogh, Knud J.: *Tag af bly i: Nationalmuseets Arbejdsmark 1976*: 154-166

- Kvist, John: *Egtved Sogn I*, 1978
- Larsen, Joakim: *Bidrag til Den danske skoles Historie, Bd. 1*, 1984
- Lauridsen, John T.: *Jens Bertelsen – storkøbmand i Vejle på Christian IV's tid i sammes: Krig, købmænd og kongemagt – og andre 1600-tals studier*, 1999: 71-95
- Mikkelsen, Jørgen: *Sjællandske Markeder i: Historie/fyske Samlinger Bind 1994/2: 1-39*
- Møller, John M.: *Historiske Oplysninger om Slaugs Herred*, 1914
- Nielsen, Inge Toftthøj: *Kirkeværger, sognemænd og øvrighed i Koldinghus Len 1580-1660 i: Vejle Amts Årbog 1972: 122-201*
- Petersen, Jørn Henrik, Petersen, Klaus, Christiansen, Niels Finn (red.): *Dansk Velfærdshistorie, Bd. 1*, 2010
- Poulsen, N. J.: *De græsklædte grave. Landsbykirkegården fra grønning til haveanlæg i Nationalmuseets Arbejdsmark 2003: 49-65*
- Poulsen, N. J.: *Jyske kirker på Christian IV's tid. Seks års kirke-regnskaber 1614-20 fra Jelling Syssel i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1980:56-66*
- Tiende på hjemmesiden: www.danmarkshistorien.dk
- Troels-Lund: *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede, Illustreret Udgave, Bd. XIV*, 1914
- Villadsen, Holger: *Folketkirkens gudstjenesteform 1992 – liturgiske artikler og fordrag*, Books on Demand 2011
- En Visitatsbog af Peder Palladius – på nudansk med indledning og noter af Martin Schwarz Lausten 2003*
- Aakjær, Svend: *Kirkeafgift og Kirketiende i Ribe Stift 1321-1682 i Fortid og Nutid XVI, 1945: 76-88*

Noter

- 1 Regnskaberne findes i Rigsarkivet under Danske Kancelli Rentekammerafdelingen: Seks års kirke-regnskab indsendte i henhold til kgl. missive af marts 1620, 9-11 Jylland, B184. Regnskaberne fra Nørup og Bredsten Sogne er ikke med i materialet.
- 2 Dahlerup 1968:297
- 3 http://www.horsboel.dk/ejendom/Tiendeydere_1651_Grindsted_Sogn.pdf
- 4 Kirkeordinansen:212 note 181
- 5 Poulsen 1980:59
- 6 Visitatsbog:29
- 7 Appel 2006:195; jf. Appel og Fink-Jensen 2013:130: »siden reformationssiden har det danske landbosamfund været ... 'kollektivt alfabetiseret'»
- 8 Dahlerup 1968:322
- 9 Lauridsen 1999:71ff.
- 10 Dahlerup 1968:19
- 11 Nielsen 1972:82 – jf. Poulsen 1980:57: »en pæn ekstra indtægt i de afgifter, som kirkerne var pligtige at betale ham»
- 12 Poulsen 1980:57
- 13 Dahlerup 1968:321
- 14 Visitatsbog:158
- 15 Kvist 1978:314f.
- 16 Møller 1914:212f.
- 17 Larsen 1984:13ff., 43ff.
- 18 Nielsen 1972:172
- 19 Dommen over Christoffer Rosenkrantz er foreviget i Marstrands store maleri i Christian IV's gravkapel i Roskilde Domkirke.
- 20 Møller 1914:36ff.
- 21 Poulsen 1980:58 »vist februar», Dahlerup 1968:7 »o.Mid-faste»
- 22 Gelting i Danmarks Kirker Ribe Amt: 1024f.
- 23 Dahlerup 1981:7f.
- 24 Dahlerup 1974:293
- 25 Larsen 1984:66 angiver, at kongens trediedel iflg. Reskript af 25/8-1540 blev delt mellem degn og fattige.
- 26 Se Tiende på www.danmarkshistorien.dk
- 27 Møller 1914:5f.
- 28 Larsen 1972:142
- 29 Danmarks Kirker Ribe Amt:2246f.
- 30 Nielsen 1972:145
- 31 Visitatsbog:40
- 32 Villadsen 2011:157f.
- 33 Jf. Appel 2006:193: »Havde man særlige ønsker, gjaldt det om at møde frem til det årlige marked i de lidt større købstæder, hvor københavnerboghandlerne opsoeg boder med deres varer.»
- 34 Larsen 1984:43
- 35 Visitatsbog:67f.
- 36 Visitatsbog:16; 157; provst Holger Villadsen fortæller i mail 11.4.2013, at det af statutterne for kalentet i Lolland Sønder provsti fremgik, at et af formålene var at forsyne præsterne med vin.
- 37 Dansk Kirke-Leksikon for Norden, III, 1911:415
- 38 Norsk historisk leksikon (2004), opslagsord 'oblat' nævner import af oblater fra Danmark og senere privilegier på fremstilling af dem. I begge tilfælde et udtryk for en specialiseret og centraliseret produktion.
- 39 Mikkelsen 1994:13
- 40 Visitatsbog:30
- 41 Krogh 1976:155
- 42 Krogh 1976:156f.
- 43 Illustration i Krogh 1976:161
- 44 Andersen & Larsen 1987:110

45 Oplysning om disse specialsøm er givet af blytækker Michaelsen, Thyholm. 'Vansche søm' kan vel tænkes at være en fejlskrivning for 'Vindscher søm' (vindskedesøm) – eller måske et dialektudtryk om samme. Denne opfattelse bygger på mailudveksling med redaktør ved Danmarks Kirker, Hugo Johannsen, som i øvrigt ikke er stødt på udtrykket.

46 Visitatsbog:31f.

47 Troels-Lund 1914:261

48 Poulsen 2003:56 – jf. artiklen som helhed

49 Møller 1914:20

50 Jensen 2013:73ff.

51 Fra 1625 var en slettedaler = 2/3 Rigsdaler. Men af enkeltposter i regnskaberne fra 1614-20, hvor beløb er angivet i Rigsdaler og omregnet til slettedaler, fremgår, at en sletteDaler i perioden svingede mellem 6/7 og 4/5 rigsdaler.

52 Møller 1914:10

53 Anders Bøgh, lektor, dr.phil. Aarhus i mail 25.3.2013 – jf. Troels Dahlerup 1972: *Subsidium charitativum* og Aakjær 1945:82 »Udtrykket 'Bispens Subsidium' bruges endnu i det 17. Aarhundredes Kirkeregnskaber.

54 Nielsen 1972:144f.

55 Petersen m.fl. (red) 2010:171f.

Mogens Jensen, provst emeritus, dr. theol., Engvej 16, 7200 Grindsted. Har bl.a. udgivet disputatsen To Mænd og deres Mission, 1992, artikler i fagtidsskrifter og lokalhistoriske bidrag til Egnsbogen, Grindsted. Bidragyder til Danmarks Nationalleksikon og Kvindebiografisk Leksikon. Tænk Efter-skrivent i JydskeVestkysten siden 1997.

Lidt om Ribeegnens dialekt

Af Søren Mulvad

Da jeg i 1966 begyndte på Ribe Statsseminarium, fangedes jeg af en del særegne egnstypiske talemåder, som indtil da ikke havde været mig bekendt. For det første slog det en (forholdsvis) rigsmålstalende, at man i Ribe altid sagde *nede i Esbjerg*. Da Esbjerg ligger nordligere end Ribe, forekom det mig, der var vant til at se på verdenskortet, hvor nord vender op ad, som en selvmodsigelse. Senere blev det klart, at talesproget er ældre end de geografiske kort, og der derfor er indlejret en del ældre forestillinger, som ikke længere er gængse. Det er ikke altid, at sprogbrugerne selv er sig bevidste om de udtryk, de anvender. For eksempel ringede en nu afdød håndværker flere gange til mig, efter at jeg var flyttet en mils vej øst for Ribe og spurgte *hvordan går det oppe hos Jer?* På forespørgsel, hvorfor han sagde op om en retning mod øst, svarede han resolut: *Gu' siger jeg da ej sådan noget!* Hvis man er opmærksom på spørgsmålet, dukker det da op mange gange: Op betegner retningen imod solen, altså øst og syd, og ned er de tvende øvrige verdenshjørner. En logisk betragtningsmåde, som stammer fra observationer i hverdagen og ikke fra betragtning af et kort, som jo kun er et symbol. I protokollen for Høm Forsamlingshus står der, at bestyrelsen kørte *op til Skærbæk* og købte porcellæn til det nybyggede hus.

Peter Anholm skrev i sin erindringsbog ... *Jeg tog op til Hamborg og fik hyre*. Den gamle fisker i Ribe, Johan Poulsen fortalte, at hans bedstemor havde været så fattig, at hendes sønner blev udliciterede i middagsmad og hver dag måtte løbe *ned til Vilslev* for at spise. Min kones farmor fortalte, at en af hendes skoleveninder fantasifuldt fortalte, at hende bedstemor var blevet ædt af en krokodille *oppe* i Lustrup, som ligger et par kilometer syd for Ribe. Eksemplerne er mange. Også udtrykket *ind i Amerika* har jeg ofte hørt, især i forbindelse med at nogen var udvandrede.

I det følgende vil jeg forsøge at ridse op, hvad der er slående ved egnens dialekt og talemåde. Mange ord har hjemmel i rigssproget, og en del deraf er på retur der, men lever lystigt videre i egnsmålet om end ofte med en ny nuance i indholdet.

Skal nogen angive et mål på mængde, længde eller værdi, så kan det ske, at der mangler en anelse i, at det fulde mål er opfyldt, så *korer* det så og så meget. Men også det gammeldags udtryk *mindre* har jeg hørt anvendt. *Det kostede 5 kroner, mindre 25 øre*. Altså 4,75 kr.

Hvor den rigsmålstalende ville sige lige så snart eller lige så hurtigt, vil en ripenser ofte sige *lige så fri*. For eksempel: *Ræven spiste ællingerne lige så fri, de var ruget ud*.

Det er et gængs udtryk at sige: *Det er længe fint*, i betydningen: Nu behøver du ikke gøre mere ved den sag. Man bruger også *så længe* i betydningen imens. Eks: *Min dreng ku ik vent så længe jeg kom hjem*. Altså: indtil jeg kom hjem. Et andet eks: *A var længe fær, law 'et begyndt å regn*. En anden sammenhæng er ordet *ilænge*. Eks: *Æ smej er syg, og det har han wan ilæng*.

I 1971 flyttede vi til landsbyen Varming i Seem Sogn lige øst for Ribe. Her er dialekten endnu temmelig stærk, om end vigende for rigsmålet. Endog vigende i den grad, at en del unge bestræber sig på en aldeles bogstavret udtale så som tydeligt v i kurv, spurv og gulv. Og hvor man for 40 år siden kun hørte *Hva?* lyder der nu et tydeligt og fedt d i *Hvad?* Det er vist en tendens, som gør sig gældende flere steder i landet.

En del af de efterfølgende ord har jeg hørt af personer, som på grund af, at de har været hjemmeboende i barndomshjemmet livet igennem, bedre har kunnet bevare en ældre sprogbrug end folk, der har flyttet sig mere. Ikke desto mindre er alle følgende ord hørt som aktive ord i løbet af de forløbne 40 år. Mange af dem er siden uddøde. Mangel på diakritiske tegn på tastaturet forhindrer en angivelse af tonegangen i de anførte eksempler. Ligeledes bemærkes, at de fra rigssproget afvigende bøjningsformer og kasus ikke er bemærkede og heller ikke de særegne bindebogstaver som i *telefonspæl*, *mellempøresbetændelse*, *modersmærke* med videre. Mens vi er ved de uautoriserede s'er, kan nævnes den kreative brug af bogstavet i forbindelse med tidsangivelser: *i sommers*, *i vinters* som analoge dannelser til *i onsdags*. Et andet sted, hvor s'et sniger sig

ind er i ordenstallet. Den sekstende hedder *den sejstens*, for eksempel i datoangivelser; ligesom: *hver fjortens dag*. Det påpegende stedord denne udvides elegant til *den he'r her* og i tilfælde af længere borte beliggende omtalte genstande: *den de'r der*.

Da jeg blev ansat ved Seem-Varming Skole, vidste alle elever, hvad det betød at have fået *dowwer* (dovre), *unnen* (varm middagsmad) og *nær* (aftensmad). Ja nogen kunne endog fortælle, at de en dag havde fået *unnen te nær*, altså varm mad til aften, hvor brød med mælk og te ellers var det almindelige. De nærmestboende elever løb efter gammel skik endnu hjem til middag, hvor mødrene var hjemme. Der er næppe nogen af de yngre, som nu bruger disse madudtryk aktivt. Mens vi er ved maden, skal nævnes, at når man *dejner*, så slår man dej op til *en bægt*, en ovnfuld eller en bagning. De ældre, fortælles det, holdt et brød under venstre arm, mens de smurte og lagde pålæg på, hvorpå det blev skåret ind mod brystet. Jeg har set den samme fremgangsmåde i Østeuropa.

Dyrene hedder: *skraldebasse* = oldenborre, *hoppajd(t)* = frø, *muldmand* = muldvarp, *spindkone* = edderkop (også hørt sagt som *spindkok*), *mølkone* = et møl, (også spøgende æ møllers kuen), *øræklør* = ørentvist. En hane = *kokkemand*. Et forstenet søpindsvin = en *tordensten*. En god sten med hul i, som man kan lege ko med er en *volborg* sten = af hulboret sten.

Planterne kan være: *troldblomst* = mælkebøtte, *skorrehat* = paddehat. I denne egn, som tidligere var omtrent træløs, blev selv lavere vækster betegnede ved ordet træ. *Ribstræ* og *stikkelsbærtræ* = ribsbusk og stikkels-

bærbusk. Mens *busk* = den tot græs, der vokser på marken, hvor der året forud faldt en kreaturklat.

Er et kreatur sygt, eller har en person slanket sig tydeligt, så hedder det at vedkommende er *falmet*. I modsat fald er vedkommende *kommet sig*. Altså: har taget på.

Ilaw = imens. Eks: *Do ka vel vint ilaw a vær fær*. (Du kan vel vente, indtil jeg bliver fær-dig.) Her optræder ordet *værer*, som har sin oprindelse i det gammeldanske ord *vorde*. Ordet er på stærkt retur. *Law* = da. Eksempel: *Han kom lige law a stod i æ dar*.

Huse bygges på *en syld*, et fundament af store sten, som endnu ofte kan findes under æ *sals* = stuehuset. Dagligstuen kaldtes æ *dø(r)ns* og den fine stue æ *stow* eller æ *sal*. Det sønderjyske æ *pissel* kan også høres i hjem med sønderjyske aner. En entré er altid *forstow* og spisekammeret kaldes ofte æ *hjelder*, hvad kan lyde lidt pudsigt, når spisekammeret ligger lidt øst for køkkenet, så der tales om *op i æ hjelder*.

Øl, som sættes til gæring, *står i støb*. Er noget faldet på gulvet, hedder det, at det ligger på *Lasses hyld*, eller *den hylde*, hvor *Las stillede hans træsko*.

Tidsangivelser kan forvirre en fremmed, når der tales om *i monn*, som er i morges, eller *o morn*, som er i morgen. Forleden dag = *den anden dag*. En *stund* = en time.

A twild nok o 'et = jeg tænkte det nok.

At prale af = at rose. Eks: *De pralede ikke af mine småkager*, kan en husmoder sige lidt ærgerlig, når gæsterne er gået. Sker to ting lige efter hinanden, så sker det *i streg*. Eksempel: *Mi søster kom jawn tow syndaw i streg*. Og så kan det nok føles noget *snert* = tæt på.

Noget smager *dvalle*, kedeligt, som man evt. kan sige om usaltet mad eller yvervarm mælk.

At *shikke* = at sende. Et ofte citeret eksempel på ordets brug stammer fra en tidligere sognerådsformand, som ikke anmeldte nogen dødsfald i krigens forløb og derfor havde et overskud af rationeringsmærker. Han skulle have sagt til en kollega, som var kommet i underskud: *Det ska do æ være kyw a, a ska shik' dig nowen, winne do wanter!* Det skal du ikke være ked af, jeg skal sende dig nogen, hvis du mangler.

En *træsfætter* = en halvfætter. Sandsynligvis opstået som afledning af tredjeleds-fætter. Mange af eleverne i landsbyskolen var træ-fætre eller -kusiner. Måske også beslægtede i endnu fjernere led end halvfætterskab. I Fejlbergs jyske ordbog forklares ordet som brugt om et stedbarn: *Han er træson i huset*.

Det *vill'est* = det bedste. Eks: *Hun er langt den villest a æ bøen i æ skuel*.

Grus er ikke helt det samme overalt. På Ribeegnen vil man mest forstå det, som andre steder kaldes perlegrus. På Fyn for eksempel er grus en betegnelse for en blanding af sten og sand.

Følgende ord er flertalsord: *hoste, fløde, kål, suppe, grød, skæg og lyng*. Eks: *Det er da nogle grimme hoste, du har?* Eller: *Skal du ha flere fløde i kaffen?*

Æ *dørl* = æggeblommen.

Æ *leer* = stigen.

Æ *bælle* (bælgen) eller æ *liv* = maven, hhv. udenpå og indeni. En trussel, måske spøgende ment, kan forme sig som spørgsmålet: *Ska' do ha nown o æ bælle?* Bliver man budt ind på kaffe eller en bid mad, hedder det: *Vi ska ha nowwe i æ lyw*, eller *i æ bælle*.

Ordet *sølle* findes nok i rigssproget, men ikke så ofte brugt og i så mange varianter som i vores dialekt. Ifølge Nudansk Ordbog betød det oprindeligt lykkelig, salig og er beslægtet med det engelske ord *silly* = dum. Her siger man *hun har en sølle finger* = hun har en dårlig finger. *Han har en sølle lym* = han har ondt i maven, en dårlig mave. Et liv i trang og ensomhed kan også karakteriseres som *et sølle lym*. Kommer en person usikkert kørende *er han sølle køren*. Det samme gælder, hvis vedkommende kommer i et *sølle køretøj*. En person kan være *sølle gyt*, hvis ægtefællen er efterladende, drikfældig eller uøkonomisk.

At være *jævr* er at være rask, men noget unøjagtig i sit arbejde; værre, når man arbejder *sludret* = sjusket. Måske kan et arbejde være så vanskeligt, at man må *begi 'et* = opgive det.

Det er ikke pænt at sidde og udvælge sig de bedste stykker ved en servering, så *løsker* man = udvælger. Helt galt bliver det, hvis man roder rundt i maden for at finde det gode, så *vrader* man i den. Det kan også siges, hvis noget skal holdes hemmeligt, så skal andre ikke have *det at vrade i*. En gammel anekdote fra Ribe fortæller, at en mand, som friede til en ung pige, fik den kontante afvisning af hendes far: *A vil ingen vraden ha ve' mi' dat'ere!*

Husdyrene kommer i brunst, et svin bliver *vraaj*, (i det ældste dansk betyder *en vrad* en flok på 12 svin), en ko *ousen* og en hest *he ste*, en kat *mijavs*. Når kokkemanden parer sig med hønen, så bliver hun *triin*. Lokkeordene for husdyrene er *bosse-bosse* for en kalv og *mæk-mæk* for en ged. Men navneordet en *bosse* betyder en vagabond, vel af

det tyske Bursche. En pattekalv kaldes kærende en *bitte sugkal*. En hyrdedreng kaldtes tidligere en *kobonker* eller en *jøwr*. Står kreaturet eller et menneske i vejen, siger man venligt *høk dig* = ryk lidt til side. Når en hest skal gå fremad siges *hyh*, men skal den gå baglæns med en vogn siges *støb*, som i andre egne kaldes *ryk*. På en biltur med en ældre mand, hørte jeg ham indrømme, at han var æt så *gve te å støb* på grund af gigt i nakken. Mens vi er ved dyrene, har jeg ofte hørt den gamle danske brug af ordet *tale* anvendt som kalde. For eksempel: *Æ hund er rendt væk, a går ud og tal o 'en*. (Eller: *Tal a 'en*)

Bi lidt = vent. En utålmodig person kaldes *bieløs*. Er vedkommende rastløs, siges, at han er *tøwtløs*.

Jølle = hø-le. Nogle af de ældre kaldte hø for *jø*, deraf navnet. Til forskel havde man også en *lyngle*, udtalt uden stød. Den sidste var noget bredere i bladet end hø-leen. Man slog græs til hø, men også lyng til brændsel. Brændslet kunne også skæres af hedefladen i *flower*, som var en art tørv, bestående af lyngrødder og *brom*, som er tørre planterester. Græstørv er *sadder*, og mosetørv er *klyne*. Man sparede på brændslet, da det var arbejdskrævende at få det i hus. Når der uden for fyringstiden kom uventede gæster, og der skulle koges lidt kaffe til de fremmede *o æ skåsten* = på komfuret, så blev børnene sendt ud for at *sammel pevs*. *Pevs* bruges om småbrændsel som tørre stilke af rejnfan, røllike og lignende, nok til et lille hurtigt blus.

Når vi *skal langs*, så skal vi ud af døren og af sted. Har man en god nabo, som tilbyder *at holde for*, betyder det, at man kan køre

med vedkommende. Er man for sildig undervejs, kan det knibe med at *lange* det = nå det, og så skal man *stræ'f* = skynde sig. Så må man lade det gå *rask* = hurtigt, i modsætning til *sinde* = langsomt, sindigt. Er man kommet for sent af sted, kan man måske *lange det ind* = indhente det. Bedst er det, hvis man kan komme *jawn* til tiden. *Akkujawn* sagde en af de ældre ofte og mente akkurat. Udtrykket har jeg dog kun hørt fra den samme person. *Jawn* betyder også netop. Man kan også høre: *Det er jawn it så godt!* = Det var ikke lige så godt. Er nogen kommet i byen, og det går muntert til, kan man høre, at de har været *ud å huj*. Det samme kan en voksen sige til børnene, der leger støjende: *Gå ud me' jer, a vil æ ha den hujen herinde*.

At *tøde* = at sinke. *Kjæwt* = kedeligt, trist. Ordet findes ikke i Fejlbergs jyske ordbog.

At være *kaløjte*, er nok et sønderjysk præget ord, men da der hertil er indvandret mange beboere sydfra, har ordet haft sit løb på egnen. Det er at være overmodig. Det er ikke så slemt som at være *kessel*, kælen, pylret. Det sidste menes ofte at komme af, at personen er *fordrejn*, altså forkælet i modsætning til *godt opdrejn*. Man kan også være *kalysteret*, hvilket betyder det samme. Af personegenskaber er det lidt mistænkelig at være bjærgsom, som bruges, hvor ældre sprogbrugere ville sige vindskibelig. Altså en person, som udnytter og har indtægt af alle til rådighed stående midler. Men at være *indhalend'* svarer nok nærmest til det rigsdanske ord gerrig. Et andet sønderjysk udtryk er *æ owerkadous*, som bruges om for eks. overstykket til en todelt kakkellovn. Ordet underkadous findes ikke. *Æ krittebar*

er trillebøren, som *jyllandskarle*, eller *jyllændere* (folk fra Nørrejylland) kalder en *støwt*. En sønderjyde fortalte, at hun stod og *rakt* i sin *kalgor* = rev med en rive i haven.

Kommer du så *knap* = kommer du snart, hurtigt? Eller: *Han var knap fær'* = han var hurtigt færdig.

Det *ta'r sig til* siges om noget, der er ved at være brøstfældigt. Det kan blive så galt, at en ting bliver *uringel*, altså *knap* kan hænge sammen.

Æ tims = melsigten. *Kage* = franskbrød. *Sød kage* = kage. Og da *saft* bruges om al syltning fra hele bær over marmelade til gelé, så betyder *en støk timsdag mæ saft* et stykke sigtebrød med marmelade. Kager med creme eller flødeskum, som er *fumpede* eller *sjappede*, d.v.s. fugtige kaldes gerne *tort* (= tærte). *Kovring* = tvebak.

Foder til dyrene gives i vor tid ikke længere med håndkraft. Tidligere fik køerne *en børn* hø ved malketid. Det var så meget, som man kunne holde i en favn. Var man i stalden, *frem i æ bos* og ville kæle lidt for en ko eller hest, kunne man give dem *en gjawn* hø, hvilket var en god håndfuld. Havde man fået tilstrækkeligt at spise, hvilket gælder både mennesker og dyr, så var man *sat* = mæt. Pudsigt kan det være at høre, at et barn, som har fået rigeligt af søde sager siger: *A er sukkersat*. Det viser sig somme tider ved, at de *knusker æ bom* = tygger bolcherne i stedet for at lade dem smelte på tungen. Bolcher købes ofte posevis, og en pose kaldes gerne *en tut*, hvorfor en pose bolcher er en *tut bom*. I forbindelse med dyrene, kan nævnes at *møde*, som ikke i rigssproget betyder at træffe, men at spærre vejen. Når man driver med kreaturer, kan

man postere en dreng ved sideveje, så han kan *møde* kræet, altså forhindre det i at gå en gal vej.

Forholdsordene bruges noget anderledes i forskellige sammenhænge sammenlignet med rigssproget. Jeg studsede i begyndelsen over, at eleverne fortalte, at de havde sat deres cykler *inde i æ træer* = imellem træerne. De gik *mæ æ vej* = langs vejen, med mindre de gik *tværmark* = tværs over marken. Hvis det er gennem pløjjord kan det være *trog* = trægt at gå i.

Takker man nogen for en tjeneste, er svaret gerne *derfor ikke*, altså selv tak.

Når konerne tidligere gik i byen, havde de ofte deres strikkesøj med, det så ikke godt ud at sidde med ledig hånd. Så kunne der strikkes med to pinde; men er man i gang med en *hose* = strømpe, så der er gang i fem pinde, så *pregler* man. Strikning som alt andet arbejde kan man have mere eller mindre *megerj på* = håndelag til.

En børneleg kaldes *kisten krage* = slå korbøtter.

Vejret er en vigtig sag. Emnet er egnet som indløb til mange samtaler. Man kan indlede med at spørge: *Hvor er æ vejrhenne ad?* Altså: hvilken vindretning har vi? Ifølge Fejlberg skal der i gamle tider have været en leg imellem konerne, som på en bestemt dag aftalte, hvem der var ansvarlig for vejret på andre dage. Jeg gætter på, at det er den leg, der ligger til grund for udtrykket *Det er osse de Ribe-kællinger*, der kan lyde, når der trækker skyer ind vestfra. Er det snefog eller jordfygning, så *knyger* det. Når jorden knyger, er det fordi den er *ren a sk* = helt tør. Ordet knyge er nok kendt fra rigssproget, men jeg fornemmer, det er i tilbagegang. Er

vejret varmt, kan man blive mødt med spørgsmålet: *Ka do hold 'et a i æ værm?* = Holdet det ud.

Når snakken om vejret er overstået, gælder det om at få *en glant awten* = hyggelig aften, som de ældre kunne kalde *en houres awten* = en aften, der huede dem. Udtrykket er knæsat af Salomon Frifelt i bogen »Ad jyske veje sønderud«. Især er det hyggeligt, hvis de tilstedeværende kvindfolk er *nyssele*. Er husmoderen derimod *peget* = påholdende, så kan der være adskilligt at udsætte på serveringen. Det kan være så galt, at to gæster skal *skywt en bajer* = dele en øl. Forud for gæsternes ankomst, skal husmoderen gerne *sysle* = gøre huset i stand med *æ søjl* og *æ lim*. Gulvskruppen og kosten. Er hun dygtig, kan hun gøre det *ind i ly ved*, at hun bager. En mand fortalte, at han havde haft mus på loftet, men da han fik anskaffet en kat *ku' 'et nok væ'r te den fik syslet o æ lowt* = gjort orden på loftet.

Ordet *siden* (divergerende udtaler) = i øvrigt, ligesom *sin for resten*, der ofte anvendes som en tilføjende forbindelse. Ordet kan også betyde: ellers, eller: fordi.

Ud over de nævnte udtryk har jeg hørt ældre udtryk, som var uddøde i min tid, men huskedes af ældre. En mand huskede, at hans bedstefar havde sagt, at hans træsko var gået i stykker, og de skulle *kehres* = repareres. Samme bedstefar talte om gårdspladsen i sin ejendom som *æ goer*, men den snavsede arbejdsplads bag stalden, hvor kreaturerne trampede op, og møddingen lå kaldte han *æ gård*. En tidligere brugskommis har i en indberetning til Nationalmuseet fortalt om sin tid som kommis i 1930-erne, at kunderne i Seem-Varming Brugs forlang-

te *havreflokke* = gryn, flager. Ordet er kendt fra sangen, hvor sneflokke (snefnug) kommer vrimplende. Han noterede endvidere: Et pund *vørfelsukker* = hugget sukker (vaflet, firkantet). En *pak tut* = cikorie. *Golulle* = fernis, gulvolie. En *kasten viks* = en æske skovsværte (voks). En pund *grube* = store byg-gryn. *Tarregryn* = boghvedegryn. *Lettevette hjortsålt* = en smule hjorttaksalt.

At banke på døren hedder *pik o æ dar*. En nabo indbød mig venligt til ikke nødvendigvis at banke på, men bare gå ind med ordene: *Ovre ved vos, ka do bare gå ind uden pik*. Med det resultat, at jeg de sidste 30 år er gået ind til denne familie uden at banke på først. I forbindelse med besøg kan nævnes, at det oprindelige ord fra berlinerplat *mojn* breder sig med ilfart. For 40 år siden hørtes det så godt som aldrig, nu bruges det af hvermand, men ikke i sin oprindelige betydning, kun som afskedsord. Kommer man til Frisland (Halligerne for eksempel) vil man mødes med ordet som både velkomst og en forbigående hilsen.

Et par fyndord til slut

Når et speget spørgsmål bliver opklaret, kan man høre: *Så fik vi den tyv hængt*. Bliver et arbejde foretaget hurtigt og måske sjusket, *sludret*, hedder det bebrejdende: *Det ska osse gå som syv nævver i jæn røv*. En ung mand, der var flyttet til København, fik det spørgsmål, om han nu *ku hol 'et a* med alle de mennesker. Han svarede, at man kan vænne sig til det. Kommentaren var karsk og direkte: *Den ka væn: sæ te olt, – osse te å go mæ en glo- end' jernstjævert i æ ræwgaf, men behaveligt er 'et no æ!*

En remse, som jeg hørte for små 40 år siden, men som næppe lever blandt børnene mere.

Jen, tow	En, to
Køs æ sow	kys soen
Trej, fier	tre fire
Spil` o lire	spille på lire
Fem, sejs	fem, seks
Ky'er o æ græjs	køer på græsset
Syv, o't	syv, otte
Pes i æ po't	pis i potten
Ni, ti	ni, ti
Pes mier i	pis mere i
Ælle, tøl	eleve, tolv
Æ ky'er brøl'	køerne brøler
Træt'n, fjowten	tretten, fjorten
Ka' do løw't 'en	kan du løfte den
Femt'n, sejs't'n	femten, sejsten
Ka do græjs 'en	Kan du græsse den?
Sø't'n, at'n	sytten, atten
Av for Sat'n	av, for Satan
Nit'n, tyw	nitten, tyve
Gu'e te å lyw	god til at lyve!

Ovenstående stammer fra Vardeegnen, hvad man kan høre af, at talordet tolv udtales *tøl* med en lukket vokal, hvor man på Ribeegnen nærmere ville sige *tål* (= tolv) med mere åben bagtungevokal.

En byremse, som endnu kendes:

Ta te Rif
å kyw en pi.f.
Gå te Kloster
og spør hva 'en koster.
Drag så te Rødding
å smid 'en o æ mødding.

En børneleg: Man klapper et barn i håndfladen og siger:

En daler (Klap)

En mark (Klap)

Og en lillebitte skilling (Kriller det i håndfladen).

Søren Mulvad, f. 1948. Varming Vesterby 9, 6760 Ribe. mulvadvarming@gmail.com. Har tidligere udgivet en række artikler i »Fra Ribe Amt« samt flere publikationer, hovedsagelig af lokalhistorisk indhold. Desuden teaterstykker og bidrag til »Koldingbogen«, »Lokalhistorie fra Sydøstjylland« m. fl. st.

Sluttelig en børnedrilleremse:

Man peger på øjnene og siger:	Stjerne, stjerne
Peger på næsen og siger:	Snotkaserne
Peger på halsen og siger:	Glidebane
Peger på munden, siger:	Brødmaskine
Peger på brystet, siger:	Mælkemand
Peger på skridtet, siger:	Springvand!

En faderskabssag fra Skonager i 1857

Hvem var faderen ?

Af Aage Tirsgaard

I Skads Herreds Politiret på Varde Rådhus faldt der den 22. september 1857 kl. 11.45 dom i en paternitetssag, faderskabssag. Sagens parter var Ane Kirstine Sørensen af Skonager kontra ungkarl Peder Christensen af Skonager. Hverken Ane Kirstine Sørensen eller Peder Christensen var mødt frem i retten denne dag.

Sagen var 8. september blevet fremlagt for politiretten. Denne dag var såvel Ane Kirstine som Peder mødt frem i retten, hvor begge blev afhørt. Sagen var startet i Ribe Stiftamt den 29. august. Stiftamtet bad politiretten i Varde finde ud af, om Peder Christensen ville vedgå paterniteten til det drengebarn, som Ane Kirstine Sørensen, uden for ægteskab, havde født. Hvis Peder Christensen vedgik paterniteten, ja, så skulle stiftamtet blot have Peders skriftlige erklæring herom og papirerne sendt tilbage til stiftamtet. Hvis Peder derimod frasagde sig paterniteten, ja, så skulle retten behandle og pådømme sagen. Hvis Peder blev tillagt faderskabet, så ville stiftamtet gerne have et forslag til bidragets størrelse. Men Peder Christensen ønskede ikke at vedkende sig paterniteten, faderskabet til den dreng, som Ane Kirstine Sørensen havde født.

Det var Ane Kirstine Sørensens bror John Sørensen, gårdmand i Skonager, Næsbjerg

sogn, der havde indbragt sagen for Ribe Stiftamt. John Sørensen mente, at Peder Christensen ikke talte sandt, når han ikke ville vedgå paterniteten til barnet. Johns søster havde født en dreng den 23. juni og udlagt Peder Christensen som faderen, hvorfor Peder, efter Johns opfattelse, burde betale et årligt bidrag til barnets underhold.

I retten blev der fremlagt erklæring fra sognepræsten i Øse-Næsbjerg. Pastor B. Haase kunne meddele, at pigen, Ane Kirstine Sørensen i Skonager, havde anmeldt en fødsel den 25. juni af et levende drengbarn og udlagt som barnets fader, ungkarl snedkersvend Peder Christensen i Skonager.

I retten blev der ligeledes fremlagt en politirets-stævning af 31. august. Stævningen gjaldt ungkarl Peder Christensen, som blev pålagt at møde frem i politiretten på Varde Rådhus tirsdag den 8. september. Han skulle i retten se dokumenter, afgive forklaring, påhøre samt modtage dom i anledning af, at fruentimmeret Ane Kirstine Sørensen havde udlagt ham som fader til hendes fødte drengbarn.

Denne politirets-stævning, der var gennemført af to af retten udsendte vidner, var blevet forkyndt Peder Christensen i hans hus og eget påhør den 5. september. Peder Christensen havde hermed ingen undskyld-

*I forgrunden Varde
Rådhus 1857.
Foto fra Varde Miniby.*

ning for ikke at møde i retten på Varde Rådhus den 8. september kl. 11.

I retten fremlagde Ane Kirstine Sørensen døbsattesten for sin dreng, der var født 25. juni og havde fået navnet Christian Sørensen. Døbsattesten, der var skrevet af sognepræst B. Haase, kunne supplerende fortælle, at det var en uægte søn, der var blevet døbt den 3. juli 1857.

Der var hermed for retten blevet fremlagt seks dokumenter. Man gik derefter over til at afhøre sagens to hovedpersoner.

Den indstævnedede Peder Christensen blev afhørt først. Han kunne fortælle, at han først i december 1856 havde arbejdet ca. otte uger hos gårdmand John Sørensen i Skonager.

Klagerinden Ane Kirstine Sørensen havde også på dette tidspunkt opholdt sig hos broderen på gården i Skonager. Medens

han boede på gården havde han en nat ligget hos Ane Kirstine. Det måtte have været natten mellem 4. og 5. december, helt sikkert i den uge, hvor 4. december fandtes. Han kunne på det bestemteste benægte, at han denne nat eller senere havde haft legemlig omgang med Ane Kirstine. Han kunne ligeledes aldeles benægte, at han havde haft legemlig omgang med klagerinden fra midsommer 1856 til omtalte tidspunkt i december. Han benægtede på det bestemteste, at han havde haft legemlig omgang med Ane Kirstine Sørensen på et sådant tidspunkt, at han kunne være fader til det drengbarn, som hun havde født 25. juni 1857. Peder Christensen erklærede også, at han ved eds aflæggelse var villig til at bekræfte denne benægtelse.

Det var nu Ane Kirstine Sørensens tur til at blive afhørt. Hun kunne fortælle, at hun

Christensen, men efter omstændighederne og især på grund af, at Peder Christensen havde indrømmet, at han havde sovet en nat i seng med hende, så blev hans frifindelse gjort afhængig af, at han, Peder Christensen, skulle driste sig til ved lovens edsaflæggelse at bekræfte, at han ikke havde plejet legemlig omgang med Ane Kirstine Sørensen på et sådant tidspunkt, at han kunne være fader til det barn, som hun havde født 25. juni 1857. Hvis Peder Christensen nægtede at aflægge eden, så skulle han udrede bidrag efter overøvrighedens nærmere bestemmelser til barnets underhold og opdragelse, indtil han fyldte 14 år.

Peder Christensen var som nævnt i indledningen ikke selv mødt frem ved domsafsigelsen den 22. september. Men den 3. oktober blev dommen forkyndt for ham i hans hus af to beskikkede varselsmænd.

For ungkarl Peder Christensen var betingelsen for en frikendelse nu, at han turde aflægge ed på, at han ikke kunne være frugten (faderen) til det barn, som Ane Kirstine Sørensen havde født 25. juni 1857. Denne edsstævning indfrie Peder Christensen 13. oktober ved under ed at bekræfte sin benægtelse af, at han kunne være fader til barnet.

Herredsfogeden kunne nu svare »Det kongelige Stiftsamt i Ribe«, og sagen var dermed lukket.

I dag er det overordentlig meget lettere at få bekræftet eller afkræftet om en udlagt barnefader nu også er faderen. En DNA-analyse kan med så godt som 100 % sikker-

hed fastslå, om den udlagte er faderen. For blot 20 år siden kunne myndighederne, ved at undersøge personernes blodtyper, få sandsynligheder for om den udlagte var faderen eller ikke – men usikkerheden var stor.

I 1857 var der ingen muligheder for at føre videnskabelige beviser. Det var derfor påstand mod påstand, når en sag endte i retten.

Var det en retfærdig dom, som politiretten i Varde kom frem til den 22. september 1857? Kunne retten dømme andet end den gjorde?

Hvad der senere skete med de to hovedpersoner og sønnen Christian er ukendt for mig.

Herredsfogeden i Skads Herred fra 1853 til 1858 var Th. Rosenørn, hvis fulde navn var Kristjan Peder Theodor Rosenørn-Theilmann. I 1858 blev han ejer af stamhuset Nørholm, Lunderup og Agerkrog, hvilket han var til sin død i 1879.

I efteråret 1857 var Th. Rosenørn på tjenesterejse. Det var en Kartoff, der var konstitueret i embedet, der gennemførte retsagen. Th. Rosenørn kunne dog personligt afslutte sagen den 16. oktober 1857.

Selv om købstaden Varde ikke var en del af Skads Herred, så lå Skads Herredskontor i Varde – af parktiske grunde vel sagtens.

Aage Tirsgaard er arkivleder på Næsbjerg Sognearkiv. Han har en bachelor i historie (2011) fra SDU.

Engvandingskanaler i Alslev Sogn

Af Hans Ole Villadsen

Langt ude i Alslev Marsk findes det mest markante spor efter engvandingsanlæg i Alslev Sogn. Der kan en akvædukt, der i daglig lokal tale kaldes »æ trunt« stadig beses i intakt stand

Den er beliggende tre kilometer nordøst for Tarphage Bro, midt i Varde Ådal og Nationalpark Vadehavet, hvor Ålegrøften løber ud i Varde Å. Fra 1871 og frem til 1960 ledte den vandet fra Alslev-Vibæk engvandingskanal hen over Ålegrøften til de engarealer, der lå syd for vandløbet og hørte til landsbyen Vibæk.

»Æ trunt« står i dag som et lokalt monument i Alslev Sogn over de mange engvandingsanlæg, som Det Danske Hedeselskab (i dag HedeDanmark A/S) etablerede primært i Vestjylland fra 1866 frem til omkring 1920.

Engene

Med en beliggenhed lige syd for Varde Å og gennemstrømmet af Alslev Å, Ålegrøften, Visselbjerg Bæk (delvis rørlagt i 1950'erne) og Kurrekær Bæk, er der fra naturens hånd skabt *store engarealer* i Alslev Sogn.

Tidligere tiders tale om, at *»eng er agers moder«* og *»uden eng intet vinterfoder, uden vinterfoder ingen kreaturer, uden kreaturer ingen gødning, og uden gødning ingen markafgrøder«* har i dag mistet sin betydning.

Vandingsanlæg på græsmarker og brug af majs har fortrængt enghø og senere roer som vigtigste vinterfoder til kreaturerne, men for omkring 100 år siden og tilbage til »Arrilds tid« var hø fra engene livsnødvendigt som vinterfoder for bøndernes køer, stude og heste. Ikke mindst for et sogn som Alslev med mange sandede (skarpe) marker.

Derfor var det en katastrofe, hvis høproduktionen slog fejl. Dette skete i tørkeårene omkring 1867, 1868 og 1869,¹ men ved vanding/overrisling af engarealerne kunne

- a) *jorden sikres den nødvendige fugtighed i vækstperioden maj/juni, hvor der i Vestjylland er et nedbørsunderskud og*
- b) *høproduktion kunne øges betydeligt.*

Muligheden for at tilføre engene vand via kunstvanding fra et system af gravede kanaler, grøfter og render var kendt og brugt mange steder i udlandet og også her i Danmark.² Dog var der ikke opbygget en viden om, hvordan etablering af kanal anlæg, der krævede et samarbejde mellem et større antal gårde, kunne finde sted.

Det danske Hedeselskab

I 1866 kom det nyetablerede Hedeselskab ind i billedet. Her var der muligheder for at

»Æ trunt.« (forfatteren 2014).

hente hjælp og ekspertise til projektering af anlæg og beregninger af vandmængder, men også til udfærdigelse af kontrakter, som regulerede forholdene mellem de involverede landmænd, så alle blev retfærdigt behandlet.

I den første femårige periode af Hedeselskabets virke bidrog den danske stat kun i meget begrænset omfang med tilskud. Derimod gav Det Classenske Fideicommis en stor donation på 10.000 Rbd til det nyoprettede selskab. Midlerne skulle bruges målrettet til engvandingsprojekter, og derfor blev etablering af engvanding Hedeselskabets vigtigste arbejdsopgave ved opstarten.³

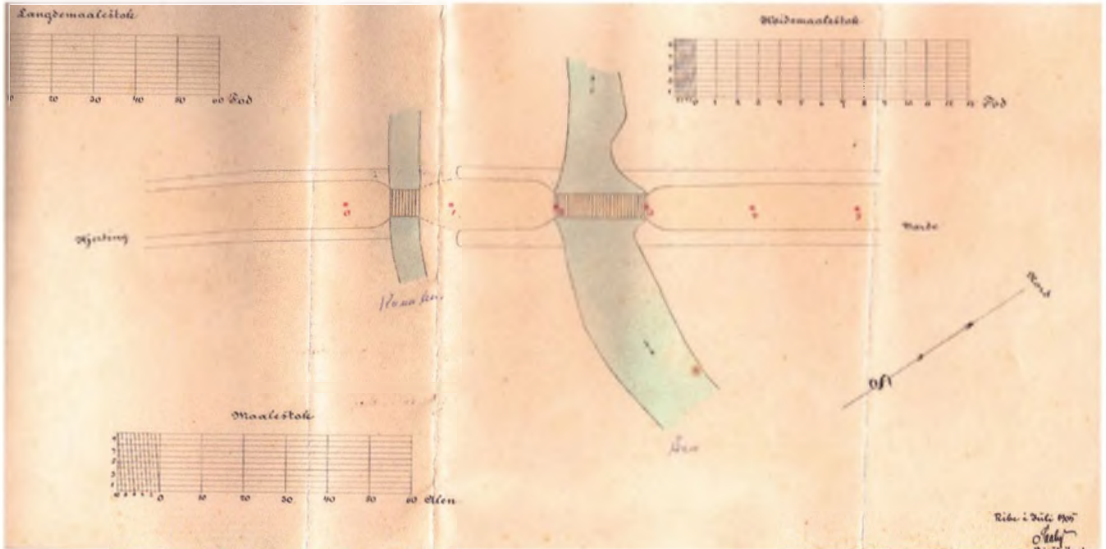
Hedeselskabets stifter, Enrico Dalgas, udgav i 1866 en lille publikation »Engvanding i De jyske Heder«, og heri redegjorde han kort og overskueligt for de

muligheder og fordele, som engvanding kunne tilføre landbruget – og i særdeleshed de jyske hedeboender.

Ved Hedeselskabets mellemkomst og assistance blev der i en lang årrække bygget et stort antal engvandingskanaler. Selskabet kunne ved 25-års jubilæet i 1891 berette, at der ved Hedeselskabets medvirken var etableret 102 kanalsystemer med en samlet længde på over 360 km.⁴ Heriblandt også den seks km lange engvandingskanal fra Alslev Vandmølle til Varde Å.

I 1934 udfærdigede Hedeselskabet en endelig opgørelse, og den viste, at de kanalsystemer, som selskabet havde projekteret, havde nået en samlet længde på 410 km, og at over 7.400 ha eng blev vandet fra kanalerne, og hertil kom yderligere omkring 200 km kanaler lavet på privat initiativ.

Beregninger viste, at for hver tdr. land

Ribe Amt, Broer over Alslev Å og kanal.

vandet eng var der mulighed for at få så meget mere staldgødning, at fem tdr. land nyopdyrket hede kunne holdes i passende gødningstilstand.⁵

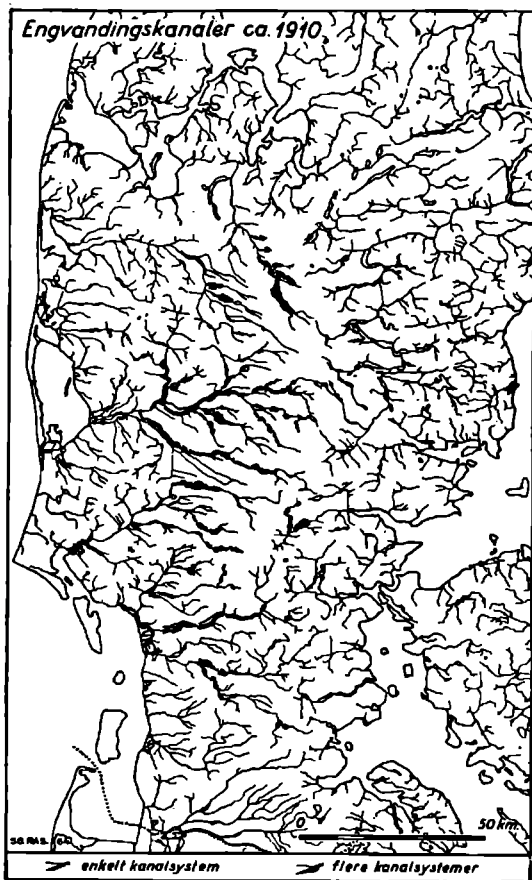
Den øgede høproduktion havde dog den bagside, at den trak næringsstoffer ud af engen, og næringsstofferne i det tilførte vand kunne kun delvis kompensere for dette. Derfor var det nødvendigt at tilføre engene gødning og mindre mængder mergel for at opretholde høproduktionen.⁶

I Alslev Sogn blev der etableret flere anlæg. Det første og største var den tidligere nævnte Alslev-Vibæk kanal fra 1871, og lidt senere kom der også vandingskanaler i engene omkring Visselbjerg samt i Toftnæs området.

Alslev-Vibæk Engvandingskanal fra 1871

Efter tørkesomrene 1867-1869 blev der rettet henvendelse til Hedeselskabet om etablering af en engvandingskanal ved Alslev. Alle berørte lodsejere var dog ikke overbeviste om kanalens nytteværdi, og først da Enrico Dalgas selv havde været til et møde med lodsejerne i Alslev, blev der fuld tilslutning.⁷ Engvandingsssystemet blev udført under vejledning af en ingeniørkaptajn tilknyttet Hedeselskabet og var i funktion frem til 1960.

De fleste andre kanaler kunne etableres over marker med fast grund, men det var ikke muligt i Alslev. Der var kun et fald på lige over to meter fra Alslev Mølle og ud til Varde Å, og derfor måtte kanalen de første to km anlægges i den øverste del af engene. Det medførte siden store vanskeligheder med at bevare stabile sider og bund på

Kort over engvandingskanaler i Jylland 1910.

kanalen og besværliggjorde senere den løbende vedligeholdelse.

Ved den stiftende generalforsamling den 11. marts 1871 i interessentskabet var der mødt 27 lodsejere frem. Ifølge protokollen aftalte de enstemmigt regler for afvikling af lånet på 1.000 rigsdaler til Varde Sparekasse, fastsatte tidsterminer for arbejdets udførelse samt indbetaling af tre rigsdaler pr. tdr. land vandet eng til dækning af de første

Hedeselskabet Vibæk Hostrup 1825.

udgifter ved projektet. Alle fremmødte interessenter underskrev protokollen med sognets ledende personligheder pastor Leuenbach, lærer Christiansen og møller P. Schack som de første.

Den næste generalforsamling blev afholdt den 29. december 1871, hvor antallet af interessenter var steget til 36. Den konstituerede bestyrelse med gårdejer J.L. Holtum, møller P. Schack og gårdejer Mads Gregersen blev genvalgt. Arbejdet med kanalanlægget havde indtil da kostet 3.743 rigsdaler. Bortset fra en tvist omkring 1902 mellem møller A. Schack og selskabet om vandmængden, syntes selskabets drift de første mange år at have forløbet tilfredsstillende.

Engvandingen i Alslev-området fandt sted omkring 1. maj. Vandet blev efter tur ledt ind over engene, der var blevet reguleret og omlagt til bassiner. Efter overrislingen stod vandet ca. 20 cm højt og sivede så langsomt ned i engbunden og afgav fugtig-

hed og en vis gødningsmængde. Når et bassin var fyldt op, blev tudene ind til engen spærret, og der blev åbnet for andre tude til de næste engbassiner. Høhøsten fandt sted fra sankthans, og senest den 1. august skulle høet være væk fra engene, for så skulle lodsejernes kreaturer ud på engene og nyde godt af det nye græs, der voksede frem.

Omkring 1950 blev kanalsystemet afkortet. Udgifterne ved vedligeholdelse af den første kanalstrækning var blevet for store. Det vandede areal, som nu alene lå nordvest for Alslev, udgjorde herefter 191 tdr. land. Kanalbroen (tegning nr. 1) ved Toftnæsvej blev fjernet ved en sprængning,⁸ og de første tre kilometer kanal fra Alslev Mølle ud til Elkjærgård, Kirkegade 44, blev sløjfet. Der er i dag kun få spor tilbage efter kanalen. Mest tydeligt mellem Løvrose og Elkjærgård. Der blev i stedet opstillet en eldreven pumpe, der hentede vandet op fra Alslev Å, og den var i funktion indtil engvandingen ophørte i 1960.

Herefter blev pumpen en periode brugt ved markvanding af Christian Eg Pedersen på Elkjærgård.

Vandet til Vibæk-engene blev ude i Alslev Marsk ført hen over Ålegrøften via en akvædukt. Den første akvædukt var formodentlig af træ, men den sidste var af beton og blev bygget i 1954 af Bertel Ebsen,⁹ og den afløste et rør af jern.

Vibæk-Hostrup Engvanding

Den ældste dokumentation for engvanding i området stammer fra 1879.¹⁰ Da blev der tinglyst en kontrakt på 15 ejendomme, hvis ejere var gået sammen om at etablere et engvandingssystem. Kurrekær Bæk blev

dæmmet op ved matr. nr. 5a Hostrup, og vand ført ind i en kanal, hvorfra vandet blev ledt videre ud over engarealerne langs bækken. Ved de enkelte engparceller, blev der sat tude i siderne af kanalen. Tudene var to tommer høje og fire tommer brede, og jo større engareal, der skulle vandes, jo flere tuder.

Den største eng tilhørte Thomas Petersen matr. nr. 9 Vibæk, og han fik opsat seks stk. tude. Det var desuden nødvendigt at etablere ni broer over kanalen, der var tre alen i top og to alen i bund. Lodsejerne var ikke kun fra lokalområdet. Engarealer var løbende blevet solgt fra til fjernereliggende gårde, som manglede engarealer. Der var ejere fra Jegsmark, Frøkjær, Guldager og endda helt fra Gjesing ved Esbjerg. Så gårdene var beliggende fra 200 meter til helt op til 12 km i luftlinje fra engarealerne. Kontrakten blev afløst af tingbogen i 1888.

I 1890 blev der tinglyst en ny kontrakt om engvanding i samme område ved Kurrekær Bæks udløb i Varde Å (to km nordøst for Tarpbage Bro), men nu blev vandet til engvanding hentet fra Varde Å.

Anlægget var blevet omlagt og udvidet mod syd i Hostrup Sogn med nye interessenter, og enkelte interessenter i den nordlige del af området var udskilt.

Der blev opsat en vindmølle, som trak en vandsnegl (også kaldet en Arkimedesskrue), der kunne hæve vandet fra åen og op i kanalen. Der var stadig 15 lodsejere/interessenter i projektet, og det vandede areal udgjorde omkring 46 tdr. land.

Et andet engvandingsselskab blev etableret i 1898 i området. Først med otte interessenter, senere med flere. Vandet blev også

*Rester efter pumpehus
Visselbjerg enge (forfatteren 2011).*

taget fra Varde Å og også her ved hjælp af en vindmølle og snegl.

Omkring 1925 blev vandingskanalerne igen omlagt, og vandet via et rør ført under Kurrekær Bæk. Vindmøllen blev erstattet af en 11 HK petroleumsmotor, som trak en pumpe. Pumpen blev leveret af Jens Nielsen fra Janderup, og pumpehuset opført af murermester Arnold Jørgensen fra Alslev, og anlægssummen udgjorde kr. 7.943,08. Senere kom der strøm ud til anlægget, og petroleumsmotoren blev erstattet af en elektromotor.

Engvanding i området ophørte i 1960'erne og det sidste selskab blev opløst i 1967.

Tidligere gårdejer Hans Rasksen, Vibæk, kan fra 1940'erne huske, at arbejdsvojnene efter forårsarbejdet blev kørt ud i de oversvømmede enge og skilt ad og rengjort. Han husker også, at børnene badede og legede i det lune vand, som var opdæmmet i de lavvandede engbassiner.

Engvanding i Toftnæs

Bag etableringen af engvandingsanlæggene stod en gruppe engmestre, som var uddannet på Hedeselskabets engvandingsskole i Hesselvig.¹¹ På et luftfoto over Toftnæs Krog, som ligger ved Alslev Ås udmunding i Varde Å, kan man tydeligt se resultatet af engmestrenes arbejde. De anlagde engene med små volde til at fordele og holde på det oppumpede vand.

H.P.H. Novrup skrev i 1918,⁷ at der fandtes flere møller i området, der med snegle hentede vand op fra Varde Å til vanding af engene.

I 1906¹² opstillede syv lodsejere en brugt mølle, som blev købt for kr. 337 og renoveret for kr. 270 af møllebygger Niels Korsgaard. Engmestrene Christian og Karl Nielsen modtog kr. 730 for at tilrette engarealerne på ca. 21 tdr. land.

I alt kostede anlæggelsen og møllen kr. 1.660, som blev finansieret ved et femårig lån i Spare- og Lånekassen for Varde By og

Spør af nedlagt kanal ved Løvrose (forfatteren 2014).

Omegn på kr. 1.000 samt indskud fra de syv lodsejere.

En husmand fra området Albinus Christensen tjente gennem mange år et beløb fra kr. 72,50 i 1909 til kr. 120,00 i 1918 ved at passe vandingen og føre opsyn med kanaler og render. Fra 1916 viste regnskabet, at der nu hvert år var udgifter til vedligeholdelse af hovedkanalen.

Samarbejdet om engvandingen varede til 1925, hvor den ene af lodsejerne gårdejer P. Pedersen fra Sømosegård købte møllen for kr. 50,00.

Forløber for andelsbevægelsen

En 100-årig epoke med vanding af engene langs de vestjyske åløb er for længst forbi. Der er ikke længere brug for store mængder enghø, men omkring 1880, hvor kobesætningerne voksede, og heden blev opdyrket, sikrede engene en stor og stabil produktion af vinterfoder.

I dag kan sporene efter kanalerne anes

overalt i Vestjylland. Ved Skjern Å omkring Arnborg er en del af »Skjern Å Nørrekanal« lykkeligvis blevet fredet,¹³ så der vil det også i fremtiden være muligt at se, hvordan engvanding fungerede engang med anlagte kanaler, tude, ledningsgrøfter og »vandbede«.

Godt nok skete det store gennembrud for andelsselskaberne i det danske landbrug omkring 1880'erne med hundredvis af mejerier og slagterier, men forud lå andre tiltag med etablering af landboforeninger, landbosparekasserne m.m. og så også med engvandingsanlægene.

Her blev det dokumenteret, at hvis man samarbejde var det muligt at gennemføre store projekter, som den enkelte landmand ikke selv kunne klare.

Noter

1. H.P.H. Novrup, utrykt materiale Alslev Sognearkiv
2. Søren Rasmussen, Geografisk Tidsskrift bd. 63 side 147 m.fl.

3. Skrubbeltrang, DiD side 172
4. Det danske Hedeselskab 1866-1891 af L. Schrøder 1892 side 59
4. Søren Rasmussen, *Geografisk Tidsskrift* bd. 63 side 150
5. Falbe Hansen og Scharling 1887
6. Salmonsens Konversationsleksikon »engvanding«
7. H. P.H. Novrup, *Alslev Sogn* 1918
8. Oplyst af Johan Thøgersen, *Orten*
9. Alslev Sognearkiv A1017
10. Alslev Sognearkiv A13
11. Skrubbeltrang DiD side 252
12. Alslev Sognearkiv A117
13. www.kulturarv.dk/1001fortaelinger

Kilder

Alslev Sognearkiv

A13 Vibæk Hostrup Engvandingskanaler, A117 Toftnæs Engvanding, A1017 Alslev-Vibæk Engvandingskanal

Anvendt litteratur

Salmonsens Konversationsleksikon 2. udgave 1920. Engvanding
E. Dalgas 1866, *Engvanding i De jydsk Heder*

H.P.H. Novrup utrykt materiale fra omkring 1935, Alslev Sognearkiv A203

H.P.H. Novrup *Alslev Sogn, Årbog Historisk Samsfund for Ribe Amt 1918*

Søren Rasmussen, *Geografisk Tidssk.* bd. Nr. 63 Studier over engvanding i Danmark, 1964

Søren Rasmussen, *Vandløb og kulturhistorie*, 1990

L. Schrøder, *Det Danske Hedeselskab 1866-1891*, udg. 1892

Holger Villumsen, *Engvanding ved Varde-Grindsted Åsystem Mark og Montre* 2007

Fridlev Skrubbeltrang, *Det indvundne Danmark, 1966*. Jubilæumsudgivelse ved Hedeselskabets 100 års jubilæum (DiD)

Hans Ole Villadsen, Bredgade 6a, Alslev, 6800 Varde. Født 1947. Fhv. bankbestyrer. Arkivleder i Alslev Sognearkiv. Har tidligere skrevet artikler i Fra Ribe Amt og i Vestjyske Fortællere.

En kladde – tyendeliv

Et glimt af landproletariatets forhold ved overgangen til 1900-tallet

Af Ejvind Busk Jensen og Svenning Olesen

Ordet »tyende« er ifølge ordbogen (...) af uvis oprindelse; tolket (...) eller beslægtet med oldnordisk þý, 'trælkvinde'.

Hvis man i dag beskæftiger sig med begrebet tyende, som for godt og vel et århundrede siden var den almindelige betegnelse for tjenestefolk af begge køn, fristes man til at sige, at betydningen ikke var helt afsvækket.

Men efter Grundlovens indførelse i 1849 var der opbrud på vej. Det er historien om almuens frigørelse og stigende indflydelse gennem resten af 1800-tallet, kulminerende med grundlovsændringen i 1915, hvor både kvinder og tyende fik stemmeret.

Tyendet i Vestjylland var naturligvis ikke trælle, altså slaver, i ordets egentlige betydning. Selv om de efter vore begreber i mange tilfælde trællede for føden.

Den efterfølgende historie giver et vist indblik i tyendets, tjenestefolkenes, vilkår på landet for en fire fem generationer siden. – Og det begyndende oprør mod forholdene.

I en aflevering til Thorstrup Sognearkiv fandt medarbejderne et mølædt folioark, som hverken indeholdt navn eller årstal, blot nogle skriverier med overstregninger og rettelser. Tydeligvis en kladde til en tekst, eller rettere to forskellige tekster.

Et lille udsnit af teksten.

Der var ikke så meget at stille op med papiret i første omgang. Det var sandsynligvis kun bevaret ved en tilfældighed og kunne hverken dateres eller lokaliseres.

Jeg, som er lidt af en drivert i sammenligning med lederen af arkivet og hans medarbejdere, fik til opgave at undersøge, om der var noget af interesse og bevaringsværdi i det skørnede stykke papir.

Det blev til et lille stykke detektivarbejde, som gav et enkelt spor at gå efter, nemlig det hæderkronede kulturmagasin, Højskolebladet. Bladet, der udkom første gang i 1876 – »(og) mod alle odds lever bladet stadig efter over 6000 numre – og indtager sin særegne rolle i det danske medielandskab,« som det hedder i en omtale.

Trods huller (), afrivninger og overstregninger lod det gamle papir sig tyde:

 --- stykke i Højskolebladet (nr.) 64

--- komme med nogle bemærk(ninger) ----

(Jeg) har i de sid(ste) år tjent her i Vestjylland såvel på herregård som hos (bøn)der og kan derfor fortælle hr. Bille at den sædvanlige arbejdstid her på egnen om sommeren er fra kl. 4 om morgenen og så til solnedgang eller endnu længere om aftenen.

Hvis der bliver tid dertil, holdes middag et par timer, men i høst og stet bliver der sjæl er det ikke altid, at der gives tid hertil.

Om vinteren er arbejdstiden ikke så lang, (men) den hvile, vi får om vinteren, kan vi ikke hjælpe os med om sommeren.

Jeg er af samme mening som frk. Vestergård, at selv om arbejdstiden blev forkortet nogle timer, ville det samme arbejde blive udført. Og hvis det så kunne indrettes således, at vi kunne få adgang til god og nyttig læsning, ville det vistnok få en gavnlig indflydelse på tjenestefolkene.

Det lader til, at hr. Bille synes, at borgerstuerne såvel som karle- og pigekamre sagtens kan være gode nok til os, og at det er vor egen skyld, når vi ikke har det hyggeligt i dem, men jeg tror dog nok, at når karlene så hyppigt går på krør og værtskuse, men det holder dog nok ikke altid stik.

De polerede møbler og udpolstrede sæder kan vi så godt undvære, men var det for meget af os at forlange at få gutoet fejlet og snæsset vasket af bord og stole inden det bliver så skiden det kan dog ikke nægtes, at karlekamrene her på egnen er langt andet end hyggelige, således som de findes ved siden af svine- eller kostalden. Hr. Bille skulle dog betænke, at vi tjenestefolk også er mennesker og i besiddelse af æresfølelse såvel som han.

Han skriver: »Hvorfor skal Per og Kristen og Hanne og Sine have andre møbler i mit hus, end de har haft hele deres levetid og end de nogen-

sinde får i den lille hytte ude på heden, hvor Per og Marie flytter hen, når de gifter dem, i reglen fordi der er tvingende grunde.«

Hermed slutter kladden, men folioarket er ikke helt udskrevet, og på den resterende plads findes et par udkast til den indledning, som tidens tand har fjernet i ovenstående. De lyder:

I dette blads ---64 ---findes under overskriften »Om arbejdstiden og opholdsstederne,« hvortil jeg tillader mig at fremkomme med nogle bemærkninger. Da jeg selv har tjent ...år såvel på herregård som hos ---

Og under en streg et andet udkast:

I dette blads n. 64 fra forrige år findes en artikel under overskriften: »Om opholdssteder og tjenesttyendes opholdssteder,« og da jeg i de sidste år har tjent her i Vestjylland skal jeg såvel på herregård som hos bønder –

Hermed slutter første side.

Øverst på folioarket forrevne bagside fortsættes med nogle tekstudkast:

Fordi der er tvingende grunde ---

--- det i Himmerland ved jeg ikke --- her på egnen ---

Og derfor skulle han ikke --- med sådanne beskyldninger. Vi tjenestefolk er også i besiddelse af æresfølelse. Sluttelig vil jeg bringe frøken V. og Odgaard en oprigtig tak, fordi de har bragt denne vigtige sag på bane.

I ældre tid ruttede man ikke med tingene. Så resten af papiret er brugt til en anden kladde, men nu i en helt anden boldgade: Undertegnede tillader sig herved ærbødigst at

ansøge det ærede sogneråd om, at der af kommunen tilstås mig en understøttelse til hjælp ved anlæg og vedligeholdelse af en vej fra min bopæl og over til den såkaldte gamle Præstevej. Af denne stækning er 170 alen over mose og eng, hvor igennem løber en bæk af ca. 2 alens bredde. Vejen over mose og eng har jeg indkastet med grøfter og lagt bro over bækken nu i foråret, men den skal opfyldes en del, førend den kan blive farbar i vintertiden. Det er den eneste vej, som fører fra min bopæl, lige som jeg også er den eneste, som har gavn af vejen og jeg derfor er ene om anlægget, og da den kan tjene både som kirkevej og skolevej, anser jeg mig berettiget til at andrage sognerådet om en understøttelse i lighed med, hvad der af kommunen er ydet til andre udflyttere.

Desværre har undertegnede ikke skrevet sit navn, så vi var ikke kommet identifikation af brevskriver og årstal nærmere. Men oplysningerne gav dog et praj om lokaliteten.

Højskolebladet nr. 64 og en artikel, som omhandlede tyendets arbejdstider og opholdssteder, begået af en hr. Bille, skulle Højskolernes Sekretariat vel forholdsvis nemt kunne skaffe os.

Men det var et forfængeligt håb. Sekretariatet rådede ikke over en komplet samling af bladet, og en undersøgelse af det tilstedeværende førte ikke til noget.

Jeg blev rådet til at finde et bibliotek, som havde en komplet samling af Højskolebladet.

Det medførte, at Karen og jeg tilbragte det meste af en dag i arkivrummene under Vejle Folkebibliotek.

I 1875 afløstes den gotiske såkaldte krøllede skrift af de latinsk/engelske bogstaver, vi bruger i dag. Og da den omtalte kladde er skrevet med den nye skrift og med en

hånd, der tydede på, at den var tillært i skolen og ikke senere i livet, mente vi at være på den sikre side, når vi begyndte vor søgen fra og med bladets årgang 1890 og arbejdede os fremad.

Det ville vel højest være et par årtier, der skulle gennemblades. Vi fandt imidlertid hverken navn eller emne, selv om vi for en sikkerheds skyld ikke stoppede før 1933, året hvor det såkaldte Kanslergadeforlig banede vejen for en socialreform. Nu måtte det være nok.

Så vi begyndte i stedet at søge baglæns fra 1889 – og bingo! i årgang 1886 er der en artikel: »Tyendet og folkestuerne,« underskrevet: Bille.

Forventningsfuldt skimmede vi artiklen, som imidlertid skuffede og »bare« var et svar på de åbenbart heftige angreb, han blev udsat for efter sit første indlæg, som vor ukendte Thorstrup-borger altså også reagerede på.

Nu var sagen imidlertid på plads. Den pågældende artikel måtte findes i årgang 1885, som vi glad gik til hylderne efter – og så var det den eneste årgang, som manglede i samlingen. Hvilket vi sammen med en lettere vantro bibliotekar fik bekræftet via bibliotekets registrering. I løbet af et par dage blev et eksemplar dog fundet andetsteds og hjemskrevet – men kun til læsestuen, ikke til hjemlån.

Læsning af Billes artikel skaber forståelse for, at vor endnu ukendte ven fra Thorstrup måtte reagere. Det var der også andre, der gjorde, som det ses af redaktionens fodnote:

Hr. pastor Billes artikel har, som det var at vente, fremkaldt overordentligt megen modsigelse, der har givet sig udslag i en hel bunke indlæg. Vi skal aftrykke et passende lille udvalg af disse og begynde med sådanne, der fremtræder som umiddelbare svar, for senere at gå over til artikler, der tager en enkelt side af det rejste spørgsmål op.

Red.

Bille skrev artiklen med rødglødende pen og sarkasme som et svar på et indlæg fra en frøken Vestergaard, givetvis hende vi allerede har mødt i kladden.

Hun underskrev sig *Margrethe Vestergaard, Newcastle on Tyne*. Det har ikke været muligt at finde nærmere oplysninger om hende.

Inden vi kommer til Billes artikel, som er gengivet i sin helhed nedenunder, skal jeg lige tilføje nogle få realkommentarer – der for gamle folk er selvfølgeligheder, men som yngre mennesker måske kan have nytte af under læsningen:

- 1) Der er tale om fæstegårde.
- 2) Hovarbejde som en del af betalingen.
- 3) På herregårdene var der så tilpas store daglige mælkemængder, at der kunne drives rationel mejeridrift under ledelse af en mejerske. Det var ikke muligt på bøndergårdene, som først fik rationel mejeridrift gennem andelsmejerierne, som oprettedes i stort tal i årene efter 1882.
- 4) Så at sige alle præster på landet drev landbrug, men det var sjældent, at de kaldte sig bønder. Her er det vist et retorisk kneb.

- 5) En trækande med øl, som alle drak direkte af, stod altid på bordet.

Om arbejdstiden og tyendets opholdssteder

Om arbejdstiden og tyendets opholdssteder på landet blandt os skriver frøken Margrethe Vestergaard i »Højskolebladet« nr. 61 et stykke, som henholder sig til P. Odgaards stykke i »Vort Landbrug« nr. 41 »om huslivet og vore arbejdsre.« Dette sidste stykke kender jeg ikke, men det er mig næsten ufatteligt, at en mand som P. Odgaard er, efter mit kendskab til ham, hvis det da er P. Odgaard i Tastum ved Skive, kan skrive sådan et stykke om landbolivet som ovennævnte stykke i »Højskolebladet.« For det første om arbejdstiden: hvor i Danmark kan det passe, at tjenestefolkene begynder at arbejde kl. 4 om morgenen og bliver ved til om aftenen kl. 10?

Her i egnen findes der ganske vist et enkelt enestående tilfælde, nemlig en godssejer, som solgte gårdene til bønderne i det forhold, at den samme mand, som i dag nødigt ville sælge sin gård for 20.000 kr., gav 1600 kr. for den i sin ungdom foruden nogle kørsler og en arbejdsdag på herregården.

Denne arbejdsdag begynder rigtignok med solen og holder op med solen, men dette enkelte tilfælde kan dog ikke gælde som regel.

Nej skal man tale om, hvad der er regel for arbejdet, da kommer man til at begynde kl. 6 og holde op kl. 7 a 8 med en time frokost og 2 timer middag, hvilket giver 10-11 timer arbejde og 14-15 timer hvile i døgn.

Undtagelser herfra sker kun om høsten. Men så den lange vinter, hvor mange timers arbejde bliver det så til blandt os bønder?

– Så kommer spørgsmålet om mejeripigerne.³

Har vi hidindtil bevæget os blandt bønder, så springer vi nu lige ind i herregårdsvæsenet.

Jeg tvivler om, at frøken Vestergaard kan nævne et eneste eksempel på dette hundeliv, som her er nævnt, af det virkelige liv. Nej, kan en sølle herremand bare få malket og skrubbet for en umådelig høj løn i forhold til de timers arbejde, her forlanges om dagen, så er han vist uhyre glad, han forlanger såmænd ikke ekstraarbejde.

Om så var, om der også blev forlangt, at en mejeripige skulle sy et hul sammen på en gammel sæk, var det så rædsomt?

Og så de gamle strømper – skal de også med? – Mon ikke disse gamle strømper, som har stukket Dem i øjnene, min kære frøken, skulle tilhøre mejeripigerne selv, eller deres gode venner blandt karlene?

Nu har jeg været præst blandt bønder i 18 år og har jævnlige haft med herregårde at bestille, men jeg har rigtignok aldrig fået det indtryk, at bestillingen som mejeripige var af de mest anstrengende. Om mejeripiger kan der fornuftigvis ikke være tale blandt os bønder, thi vi har ingen; vore piger, om vi har råd til at have flere, deler jo bestillingen mellem sig efter hvad der foresfalder i huset.

Og så endelig slutningen: »kunne husmødrene være lidt mindre karrige på det evindelige håndarbejde og unde deres piger en lille smule mere tid til egen rådighed, da ville det være bedre for begge parter.« Men i alverden! Hvad mener De dog hermed højstærede frøken? Er det den vej vi skal ad, at vi skal til at lægge husflid for had?

Når vi kommer ind en vinteraften til en almindelig bonde, er det så ikke en fornøjelse, når vi kan finde husbonde og tyende i arbejde, en spinner, en anden væver, en tredje karter osv.

Det hører da vel endnu med til de uomtvistelige sandheder, at dovenskab er djævelens hovedpude, og at der er en sørgelig retning i tiden henimod dovenskab, og det skal sandelig ikke hjælpe på

fremgang blandt vore arbejdere, når der skal kastes foragt på en så hæderlig ting som at stoppe en strømpe eller lappe en gammel trøje.

Hvorfor holder vi tyende? Mon ikke for at få det arbejde gjort, som vi ikke selv magter.

– Går vi dernæst over til værelserne, da må jeg atter bede om at få gjort forskel på herregårdene og præstegårdene borgestue og så på bøndernes dagligstue og sædvanlige opholdsværelse. Hvad angår det sidste, da er sagen snart afgjort, thi her er jo stuen som folkene er, på sine steder et svinehul, og på sine steder et rart opholdssted.

At så en bonde, som har råd dertil, har en stue, hvor han forsøger sig i det fine med sofa og spejl m. m., kan det forundre os? Har han ikke lov at gøre med sit, hvad han vil.

Efter min erfaring blandt bønder er der renere og hyggeligere i den bondes folkestue, som har råd til den fine stue, end der, hvor en sådan ikke findes.

Her inde i Himmerland, og måske andre steder også, findes endnu de modbydelige alkover uden lagner, og hvor karle og piger sover og klæder sig af og på i samme værelse, synes man det er så dejligt?

Og så borgestuerne i præstegårdene og herregårdene. Ja undskyld mig, kære frøken! men tror De, at de nogen sinde bliver afskaffede?

Jeg kan kun tænke mig én eneste måde: gør os alle sammen til bønder; eller med andre ord; gør det umulige muligt, lav menneskene om.

Præsten vil nu have sit studerekammer og herremanden sin dagligstue for sig selv, og selv om vi kunne tvinge præster og herremænd til ved lov at holde spisestue sammen med sine folk, så var det kun et spilsfægteri og tillige et hykleri, for de såkaldt dannede mennesker, hvortil jo i reglen præsten og herremanden hører, har en anden levevis end bonden. – De kaster foragt på det tunge klodsede

bord og ølkande) af træ; men må jeg spørge, hvordan skal bordet være? Valnøddetræ med svejede ben? og udpolstrede sofaer og stole? eller hvordan skal jeg møblere mine folks spisestue og opholdsværelse? hvorfor skal Per og Kresten og Hanne og Sine have andre møbler i mit hus, end de har haft i hele deres levetid, og end de nogensinde får i den hytte ude på heden, hvor Per og Marie flytter hen, når de gifter dem, i reglen fordi der er tvingende grunde. – Nej lad os bare ikke kaste foragt på et hvidt skuret bord og en ditto ølkande, men lad os sørge for, at der er en god drik øl i kanden og et velsmagende måltid mad, tillavet med orden og renlighed og omhu, på bordet, så tror jeg nok, at vore jyske karle og piger kan undvære de polerede møbler og udpolstrede sæder.

– Og så karlenes og pigernes soveværelser! ja mange gange må man rigtignok sige: Hu, ha! for svinesti! Men hvem er svinene? Det er i reglen karlene og pigerne selv. Jeg ved ikke, hvor længe det er siden, De gjorde deres studier på herregårdene eller i præstegårdene over karle- og pigekamre, men – jeg siger atter undskyld mig! – er det ikke længe siden?

De herregårde, som jeg kender, kan det ikke siges andet om, end det kunne godt være ordentligt, når beboerne var ordentlige, og ikke selv var nogle grise. Men her vil jeg give Dem ret i, at her er en opgave for husbonden at gøre sit til, at han kan have ret til at sige til sine folk: det er eders egen skyld, når her er svinisk, for således er det ikke overleveret eder.

Hvis tilstanden var gennemgående sådan, som den er bleven beskrevet i Deres stykke, da må jeg rigtignok også sunde, at her trænges til en forandring, og det er for præstegårdenes vedkommende kun et tidsspørgsmål, det må man da håbe, at de herrer arkitekter og stiftsøvrigheder, som bygger præstegårde, sørger for.

Jeg kommer frem med disse linjer, fordi jeg føler, at det er de virkelige forhold, der skal skrive om, og at det er det, det gælder om, at vi så sandt og naturligt som muligt, ved virkeligheden og ikke ved ideale fordringer, må søge at gøre livet sandt og behageligt for de mennesker, som vi er afhængige af, og som undertiden er afhængige af os.

Bille.

Frøken Vestergaard indledte sit svar på dette nærmest hadefulde angreb i en noget mere afdæmpet stil:

Svar til hr. Bille.

Hvis mit stykke var yderligt på sin side, hvad jeg dog ikke kan indrømme, så tør jeg nok sige, at Deres giver det ikke noget efter.

Ved en nærmere drøftelse kunne det imidlertid hænde, at vi kunne blive mere enige, og jeg skal derfor prøve at svare på Deres spørgsmål ...

Og således videre svarer hun stille og roligt på pastorens uhyrligheder.

Andre derimod lagde ikke fingre imellem. Det gælder i særdeleshed højskolelærer Poul Bjerge, Askov, som i et indlæg under overskriften Parader og modstød tager kraftigt til genmæle.

Han, der på sin egen krop havde oplevet forholdene under sin opvækst og stadig havde nær kontakt til bondesamfundet, slutter sit lange indlæg med følgende svada: Men hvem er dog denne hr. Bille?

Man læser i hans stykke: »Nu har jeg været præst blandt bønder i 15 år«, altså: hr. Bille er præst.

Flere steder læser man: »Os bønder.«

Altså hr. Bille er også bonde.

Videre læser man: de såkaldte dannede

mennesker, hvortil jo i reglen præsten og herremanden hører, har en anden levevis end bonden.»

Altså: I reglen er præsten dannet og har en anden levevis end bonden, der må altså gives undtagelser, og undtagelsen må så være, at præsten er udannet og har samme levevis som bonden.

Da hr. Bille både er præst og bonde, må han åbenbart høre til undtagelsen.

Ja, »Hvem er dog denne hr. Bille?« –

Poul Bjerger nævner en passant sognet Vesterbølle, og slår man op i *Danmarks Præstehistorie 1884-1911*, fremgår det, at præsten i det vesthimmerlandske sogn Vesterbølle i 1885 hed *Valdemar Bille*, (1844-1906).

En nekrolog over ham finder man også. Nekrologer vægter som regel de positive træk. Lad den så her moderere førsteindtrykket af denne hr. Bille:

Hans interesse var mest vågen for de af tidens kirkelige spørgsmål, der fortrinsvis har med det virkelige liv at gøre. Dette blads læsere vil vide hvor varmt sådanne som dem om menighedsråd, konfirmation, fattige og forsømte børn o. a. I. lå ham på sinde.

Hans forkyndelse bar præg af, at han havde lært af livet og menneskene. Til at belyse de emner, han talte om, havde han gerne en eller anden oplevelse på rede hånd. Dette i forbindelse med en naturlig veltalende gjorde, at hans prædikener aldrig blev tørre eller kedelige. Selv hvor han som i Vesterbølle og Østerbølle levede i en stærkt pietistisk påvirket menighed, samlede han, den

bestemt grundtvigske præst, en stor tilhørsrekreds om sin prædikestol.

Nogle syntes vel ikke om hans forkyndelse, andre kunne ikke forlige sig med visse ejendommeligheder ved hans person; men mange – og deriblandt dem, der kendte ham bedst – vil mindes ham som præst og som ven – og ikke mindst for det varme hjertelag, han ejede.« (K-F. i Aarhus Amtstidende 26. Feb. 06).

Tidsrammen

Før vi vender tilbage til kladden og manden, der skrev den, lidt om tidsrammen:

I 1885, hvor polemikken udspandt sig, gjaldt den forældede tyndelov af 1854 endnu. Loven var under pres, som det vist kan anes, selv om den ikke direkte nævnes i de glødende diskussioner i Højskolebladet.

Året 1885 indledte den næste ti år lange periode i Danmarkshistorien, som kaldes provisorietiden efter de provisoriske love, som højreregeringen Estrup, med henvisning til en paragraf i Grundloven, slap af sted med at udstede uden om Rigsdagen.

I denne lovgivningsmæssigt træge periode, der først endeligt afsluttedes med Systemskiftet i 1901, lykkedes det for industri- og håndværksarbejderne at samle sig i slagkraftige fagforeninger, som kunne tage kampen op mod urimelige arbejdsvilkår og løn.

Forliget efter storlockouten i 1899 udstak regler og rettigheder for fagforeningerne i deres kamp for bedre vilkår for medlemmerne.

Det samme lykkedes ikke i nævneværdigt

omfang for tyendet på landet, og slet ikke for pigerne og karlene på de spredt liggende bøndergårde. De udgjorde ganske vist hovedparten af arbejderne, tyendet, på landet, men de var spredte. Forholdene var ikke så tætte som på byernes og industriens arbejdspladser, en af forudsætningerne for, at der kan skabes sammenhold og pres på udviklingen.

Der skulle noget helt særligt til for at ændre tyendeloven af 1854 – og det tog lang tid!

Dette helt særlige var *Jeppes Aakjærs* roman, »*Vredens Børn*,« der i Vendsyssel Tidende blev kaldt »*Socialistisk agitation under litterære former*.«

Da den udkom i 1904, fremkaldte den angiveligt mere end 1000 harmdirrende artikler i landets aviser. Kun enkelte skrev positive indlæg. Flere var sikkert enige, men stod ikke offentligt frem.

Jeppes Aakjær boede i perioder hos vennen Esper Andersen, som drev Jebjerg Fællesmejeri. Efter at bogen udkom, blev bønderne rasende og truede både Aakjær og Esper Andersen: »*Hvis han kommer her til byen igen, slår vi ham ihjel!!*« Og Esper Andersen fik at vide: »*Du huser ikke ham Aakjær, så er det færdig med mælkeleverancerne.*«

Som en parentes kan indføres, at den satireblandede danske gøren grin heller ikke fornægtede sig dengang.

På det tidspunkt levede hr. Bille endnu.

Men jeg har ikke undersøgt, om han her to år før sin død endnu havde kræfter til at gå i clinch med Jeppes Aakjær og hans roman, mod hvis indhold og tendens frøken Vestergaards artikel, som provokerede ham så stærkt i 1885, var det rene vand.

Jeg husker fra de første år i 1940'erne, hvor jeg begyndte at komme til bevidsthed, at min far – som holdt meget af Aakjærs digte og kunne en stor del af dem udenad – sagde, at »*den bog er no for grow*.«

Her 40 år efter, at *Vredens Børn* udkom, var den stadig en »en farlig bog«, forstod jeg.

Bogen og Jeppes Aakjærs mange foredrag gjorde sin virkning på opinionen. Ikke mindst i kredse uden for landbruget, der – på afstand – ikke generedes af grove generaliseringer, men holdt fast i kernespørgsmålet: fornedrelsen og udnyttelsen af tyendet.

Tyendeloven af 1854

Tyendet, samfundets absolutte underklasse, fik som bekendt ikke stemmeret eller frihedsgoder i forbindelse med Grundlovens indførelse i 1849.

Men fem år senere vedtoges dog en lov, Tyendeloven af 1854, som sikrede tyendet visse rettigheder og greb regulerende ind i tjenesteforholdet.

I dag betragter de fleste vist Tyendeloven med afstandtagen, grænsende til afsky. Det var også min umiddelbare holdning, indtil jeg gennemlæste den nøjere og med tidsperspektivet in mente.

Loven har ganske givet gavnet de i retligt henseende nærmest værgeløse mennesker, på hvis arbejdskraft samfundet beroede – hvis de formåede at drage nytte af den. Og det kan man befrygte, at en (stor?) del ikke evnede – eller turde – på eget initiativ.

Loven bestod af 78 paragraffer, hvoraf de 25 beskyttede – og givetvis udvidede – tyendets rettigheder.

Det handlede især om at regulere tyen-

Blæksprutten 1905: Tyendekommissionen ventes! Sælges i dag som postkort på Aakjærs gård, Jenle.

dets kontraktforhold. Og der tænkes nok ikke på nedskrevne kontrakter, men mundtlige aftaler, hvor husbonden eventuelt betalte fæstepenge som besegling af aftalen.

Nogle stikprøver fra loven:

§ 6. *En afsluttet Overenskomst om Tjenesteforhold er bindende for enhver af Parterne, uden Hensyn til, om Fæstepenge er givne eller ikke. Er Fæstepenge givne, afdrages de ikke i Lønnen, medmindre anderledes er vedtaget.*

Begrebet mindsteløn i sin vorden:

§ 7. *Størrelsen og beskaffenheden af den løn og andet vederlag, som tyendet skal have for sin tjeneste, beror ganske på overenskomst. Er derom*

intet vedtaget mellem parterne, da skal tyendet have et sådant vederlag, som på det sted, hvor tjenesten udføres, er almindeligt for et tyende i lignende stilling: hvad i så henseende er regel, afgøres af politivrigheden.

Tre paragraffer sikrer (den tids) rimelighed i tilfælde af sygdom. Husbond skulle ikke kunne snyde sig fra forpligtelser – vi vil umiddelbart sige: over for den syge – men nærlæsning efterlader en fornemmelse af, at hensynet til kommunekassen også vægtede en del.:

§ 34. *En overenskomst mellem husbond og tyende om, at tjenesten skal ophøre, så snart tyendet*

måtte blive hjemsøgt af sygdom, er ikke forbindelse for tyendet, og dersom et sygt tyende enten ifølge slig betingelse eller efter en under sygdommen indgået overenskomst hæver tyendeforholdet, frigøres husbonden heller ikke i forhold til fattigvæsenet, som tyendet måtte falde til byrde, for de i denne lov grundede forpligtelser mod tyendet.

Husbond måtte heller ikke skaffe den syge ud af huset uden »sagkyndig« medvirken:

§ 36. *Bliver et tyende sygt og sengeliggende eller angreben af smitsom sygdom, må dets flytning ikke finde sted, om end fardag (skiftedag) er kommen, eller tjenesten på anden måde er ophørt, førend i købstæderne en læge og på landet enten en læge, eller, hvor en sådan ikke er tilkaldt, sognepræsten, sognefogeden eller en sogneforstander, erklærer at formene, at flytningen kan ske uden fare for tyendets helbred eller for smittes udbredelse. Hvis husbonden, overtrædende denne forskrift, skaffer den syge ud af huset, skal han straffes på samme måde, som i § 31 er bestemt, og desuden bære alle omkostninger på den syges pleje og helbredelse.*

§ 38 sikrede, at man ikke kunne blive smidt på porten uden løn for den tid kontrakten måtte være indgået, hvis husbond døde og enken eller andre involverede ønskede det.

§ 46 sikrede den tjenende tre måneders løn, og otte ugers kostpenge ved ulovlig opsigelse fra husbonds side.

§ 48, 49 og 50 sikrede tyendets løn og kostpenge i kontraktperioden forud for andre krav (specielt jorddrottens krav i en falleret fæstegård). Pengene kunne eventuelt indrives ved fogedens hjælp.

§ 43 oplister seks tilfælde, hvor et tyende må forlade pladsen:

Uden Opsigelse kan Tyendet straks forlade Tjenesten:

- 1) *når husbonden mishandler det;*
- 2) *når han søger at forlede det til forbryderiske eller usædelige handlinger, eller, dersom andre til husstanden hørende personer forser sig på sådan måde, ikke efter dets klage tager det i behørig beskyttelse;*
- 3) *når han, hvis tyendet skal have sin underholdning hos husbonden, vedblivende yder det slet eller utilstrækkelig kost;*
- 4) *når han groveligen krænker dets gode navn og rygte ved ugrundede beskyldninger;*
- 5) *når tyendet ikke har kunnet erholde sin løn eller betingede kostpenge betalte til rette Tid;*
- 6) *når husbonden opgiver sin hidtil havende bolig og flytter over 1 mil bort fra samme, eller han, uden at opgive sin hidtil havende bolig, flytter over 3 mile bort.*

Til positivsiden hører også en række paragraffer med temmelig udførlige anvisninger på mægling i sager vedrørende tyendeforhold.

I dag er lovudsagnene, som er citeret ovenfor (heldigvis) selvfølgeligheder, men set på baggrund af tiden var de et fremskridt.

Husbondens rettigheder er tilgodeset gennem 15 paragraffer. De allerfleste er i og for sig ikke tendentiøse, og slet ikke tiden taget i betragtning.

To §§ skiller sig ud

Og det er uden tvivl disse, der sammen med det forældede, og for os, nedladende sprog-

brug, eksempelvis (om en person): *indfinder det sig først senere i tjeneste, beror det på husbonden, om han vil modtage det eller ikke*, som har gjort ordet tyende til en nedværdigende betegnelse og farvet opfattelsen af Tyendeloven af 1854 som et redskab til underkuelse og fornærelse.

Der er dog ikke tvivl om, at loven – i den udstrækning den blev efterlevet – var det modsatte, da den blev vedtaget i 1854.

I dag, hvor begrebet disciplin antager en noget anden karakter, kræves der betydelige anstrengelser at forholde sig til § 26 og 27:

§ 26. *For u lydighed mod husbonden eller den, som på husbondens vegne kan befale over tyendet, skal dette bøde fra 1 til 10 rd. For trods og for opsætsighed skal tyendet dømmes enten til lige bøder eller til simpelt fængsel eller fængsel på vand og brød i indtil 5 dage. For fornærmelige ytringer anvendes de samme straffe, og for modstand eller fornærmelse i gerning fængsel på vand og brød fra 5 til 20 dage, for så vidt der ikke efter andre love er forskyldt en større straf.*

§27. *Hustugt er det mandlige tyende underkastet, indtil det bliver 18 år, og det kvindelige tyende, indtil det bliver 16 år gammelt. Når hustugt anvendes på et sådant tyende for de i § 26 nævnte forseelser, bortfalde de sammesteds fastsatte straffe.*

Hustugt, tærsk – ja. Dog ikke både tærsk og fængselskost for samme forbrydelse!

– ordet tyende etymologisk set? –

Hvor forældet lovens indhold – og holdning for den sags skyld – følte ved indgangen til 1900-tallet, har jeg ikke boret dybt nok i til at kunne sige.

Sagen er vel nok, at kun meget få havde førstehånds kendskab til loven. Man »havde hørt, hvordan den var«.

Tyendespørgsmålet var, som vi har set, sat på tidens træge dagsorden næsten et årti, før Jeppe Aakjærs voldsomme engagement for alvor ruskede op i debatten.

Føromtalte *Vendsyssel Tidende* og mange med den mente, at Aakjær overdrev hæmningsløst og fremdrog de mest uheldige eksempler og generaliserede forholdene. Oven i købet på en baggrund, som lå en snes år tilbage, da han selv var ung. Altså omkring den tid da hr. Billes provokation fandt sted.

Aakjær tog det efter sigende roligt. Han havde belæg for eksemplerne.

Der var vel sket visse forbedringer af forholdene i den mellemliggende tid, men meget stod tilbage.

Og de fleste kunne vel her i begyndelsen af 1900-tallet se, at Tyendeloven var forældet.

Tyendelovskommissionen

Røret, som debatten om *Vredens Børn* skabte, medførte, at der i 1905, året efter at bogen udkom, nedsattes en tyendekommission, der skulle komme med forslag til revision af den forældede tyendelov fra 1854.

Jeppe Aakjær blev selvsagt tilbudt en plads i kommissionen, men takkede nej. Som forfatter ville han stå frit.

Det blev i stedet Peter Sabroe, en anden af tidens store agitatorer, brændende optaget af de forhulede børn på samfundets bund. Ret sikkert for en stor dels vedkommende af tyendeherkomst.

Tyendekommissionen kom til at bestå af 18 medlemmer foruden en sekretær.

Et af kommissionens medlemmer, J. Nielsen-Jeksen, skrev en lille artikel i ugebladet *Tiden*, som venstrehøvdingen (senere konseilspræsident) J. C. Christensen udgav i årene 1910-1917, hvor han kort redegjorde for kommissionens sammensætning og arbejde:

»Kommissionen bestod af 18 medlemmer foruden sekretæren, herredsfuldmagtig Jensen, Stevns. Medlemmerne er valgt dels af ministeren og dels af begge Rigsdagens Ting efter forholdstal, så alle politiske partier er repræsenteret, ligesom også både tyendet og husbonderne har haft deres repræsentanter. Borgmester Schmidt, Svendborg, har været formand.«

Man får indtryk af, at der arbejdedes grundigt og med udsyn. Kommissionen lod *»... indhente oplysninger om tyendelovgivningen i fremmede lande ...«* Sammenligninger viste, at: *»Retsforholdet mellem tyende og husbonde i de fornævnte lande og vor egen tyendelovgivning viser, at vor egen, trods dens ælde og mangler, er den mest frisindede og yder tyendet størst retssikkerhed og beskyttelse mod misbrug af husbonden.«*

Der nedsattes udvalg på syv personer, som skulle forsøge at udarbejde et udkast. Og i løbet af et års tid, *»lykkedes det virkelig udvalget at blive så godt som enig om et sådant udkast.«*

Men forslaget havde åbenbart ingen gang på jorden i den samlede kommission, som delte sig i tre mindretal med hver sin holdning.

Og her vil jeg gerne gøre J. Nielsen-Jeksens ord til mine:

»At komme ind på Enkeltheder her ville føre alt for vidt. Jeg må derfor indskrænke mig til nærmere at omtale de 3 Hovedanskuelser, hvorom der særlig har været forhandlet.«

I min yderligere forkortning er hovedtrækkene følgende:

Et mindretal ville *»... fuldstændig ophæve Tyendeloven«* og gå over til *»fri Kontraktforhold.«* Denne lov, der af forslaget fortalere blev kaldt *»... en ren klasselov, der gjorde tyendet til slaver og trælle og derfor burde helt ophæves...«*

Men da det kom til stykket, holdt kun et enkelt medlem fast i standpunktet. *»Alle (andre) ville have noget sat i Stedet for den gældende Tyendelov.«*

(Jeg ved ikke, hvem den standhaftige var, men gætter på Peter Sabroe.)

Det ville, som artiklens forfatter skriver, være: *»... ganske forfejlet; thi selv om man ophæver tyendeloven, vedbliver tyendeforholdet dog at bestå ...«*

Det korte og det lange blev, at to mindretal, *»... der i betænkningen betegnes som »første« og »andet«... i alt væsentlig (er) enige om retsforhold mellem husbonde og tyende og deres gensidige pligter og retligheder.«*

»Flertallet har anset det som opgave på grundlag af den gamle lov at udarbejde en ny, der indeholder, om man vil, en normalkontrakt, som det imidlertid står parterne frit for om de vil benytte eller ej. Ved siden heraf har flertallet søgt at give udkastet et sådant indhold, at det kan udfylde en plads i vor nyere moderne sociale lovgivning.«

»Først og fremmest har flertallet søgt at fjerne alt, hvad der ligesom sætter et underklassepræg på tyendet. Dette gælder således om Skudsmålsbogs-systemet med til- og framelding, strafformer for ulydighed, trods og opsætsighed mod husbonden, fordi det ikke længer stemmer med vor tids opfattelse. Det samme gælder hustugt og adskilligt andet.«

Skudsmålsbogen, det nedværdigende »pas« og registreringsinstrument, som skulle følge »et tyende« livet igennem fra den dag præsten, som den første indføring i bogen, bekræftede fødested, dåb og konfirmation.

Bogen blev påbudt allerede i 1832. Tyendeloven af 1854 regulerede og bibeholdt den:

»Der skal af justitsministeriet sørges for, at skudsmålsbøger til en billig pris blive at erholde i alle købstæder og i ethvert pastorat på landet«

Husbond skulle indføre begyndelses- og sluttidspunktet for tjenesteforholdet – og lønnen i skudsmålsbogen.

Det var op til ham selv, om han ville indføre »... noget vidnesbyrd om tyendets forhold i tjenestetiden.« Han må dog ikke skrive noget ufordelagtigt som kan skade et nyt ansættelsesforhold, medmindre han kan bevise rigtigheden af sine påstande. Kan han ikke det, skal han betale erstatning og er desuden hjemfalden til straf.

Men han må heller ikke – og det nævnes først – »... mod bedre vidende give tyendet et fordelagtigt skudsmål, hvorved tredje mand kan skuffes«. Det ville medføre samme konsekvenser.

Blev en skudsmålsbog uforsættligt væk, »... skal tyendet under bøder af indtil 5 rigsdaler ufortøvet melde det til politiet, som derpå har at undersøge, hvorledes bogen er forkommen.« Er bogen forsættligt bortkommen, er helvede naturligvis for alvor løs.

Intet under at »skudsmålsbogssystemet« føltes – og var – et skræmme- og undertrykkelsesmiddel.

Resultatet af kommissionens arbejde

En ny lovgivning som resultat af kommissio-

nens betænkning lod vente på sig. Urimeligt længe forekommer det. Den eneste plausible undskyldning, jeg kan komme i tanker om, er udbruddet af Første Verdenskrig i 1914.

Men endelig den 6. maj 1921 blev *Medhjælperloven* vedtaget og de fornedrende bestemmelser og betegnelsen tyende afskaffet. Medhjælperloven kunne nu »... udfylde en plads i vor nyere moderne sociale lovgivning,« som kommissionen ønskede.

Den ånd og lovgivningspraksis, som regulerede samfundets underste lag, siden politiforordningen af 23.3.1791 afløste sædvaneretten, var endelig bragt til ophør.

Kladden – forfatteren

Læseren har vel allerede anet, hvilken skæbne der blev renskriften af kladden til del –

Den var ikke at finde i Højskolebladet som tiltænkt, og er åbenbart, ufortjent synes jeg, blevet fravalgt det *passende lille udvalg* af de mange indlæg mod hr. Billes uhyrligheder, som redaktionen lod trykke.

Forfatteren, derimod, har Svenning Olesen og hans stab på Thorstrup Sognearkiv identificeret som *Jens Lauridsen*, født i 1857.

(I øvrigt på den gård, som min kone og jeg har beboet de sidste 55 år).

Jens var altså 28 år, da han i 1885 skrev sin kladde til et indlæg mod pastor Valdemar Bille. Han var ikke længer tyende, men ejede en udflyttergård i Ounbøl med en kilometerlang besværlig privatvej.

Jens kendte tyendelivets trange levevilkår og de (alt for) lange arbejdsdage.

Han ønskede sig »adgang til god og nyttig læsning« og havde evner og muligheder, som ikke var alle forundt.

Svenning Olesen beskriver i det følgende Jens Lauridsens (korte) livsforløb:

En bondesøn med evner og holdninger

Jens Lauridsen blev født 24.12.1857. Hans forældre Kirsten Christensdatter og Laurids Christensen havde overtaget gården Gl. Præstevej 16 i Ounbøl i 1852. De kom fra Lønborg, hvor de netop var blevet gift. Jens havde 2 storebrødre, Chr. Peder født 1852, Kristen født 1855, og i 1866 kom så lillesøsteren Ingeborg Margrethe.

Jens' barndom og ungdom var en tid, hvor optimismen spirede på landet. Bønderne var ligesom vågnet af en dvaletilstand, mange fæstere var blevet selvejere, og fremsynede mænd satte gang i udviklingen. Således var Danmarks første højskole blevet oprettet i Rødding i 1844. Flere fulgte efter, og det blev efterhånden almindeligt, at landboudomsten kom på højskole og fik forbedret skolekundskaberne, ligesom de også fik nye kulturelle oplevelser og udvidet horisonten. Også Andelsbevægelsen satte gang i lokalsamfundene, og der var både vilje og ønske i landbobefolkningen til at frigøre sig fra dominansen fra herregård og købstad, som også havde mistet en del af sin magt, da loven om næringsfrihed trådte i kraft i 1862.

Jens har sikkert som andre drenge været ude at tjene på forskellige gårde i omegnen og nok også hjulpet til hjemme hos forældrene i nogle af ungdomsårene, men han ville gerne lære mere og havde et stort ønske om at komme til at undervise børn.

I 1880 opsøgte han sin gamle lærer, dengang Peder Bruun Sørensen Brink i Thorstrup, som lovede at give ham ekstra undervisning. Året efter var han to måneder på

Janderup Højskole, og i vinteren 1882-83 yderligere fem måneder samme sted. Det lykkedes for ham at få en anbefaling fra Højskolen, og efter ansøgning fik han nu stilling som vinterlærer i Kokspang, men da der efter den vestjyske skoleordning kun er brug for ekstra lærere om vinteren, tog han i sommeren 1884 plads som karl på herregården Nørholm.

Vi får et rigtig godt indtryk af arbejdet på herregården denne sommer gennem hans omhyggeligt første dagbog, som befinder sig på Thorstrup Sognearkiv. Herunder gengives optegnelserne for de første syv dage i juli 1884:

1. Juli. *Smuk Vejr. Slået i Sigs Eng. 15 Mand 5 Daglejere og 3 Koner.*
2. Juli. *Varmt. Pløjet det sidste af Brakmarken. Kjørt 5 Læs Kløverhø og 3 Læs Hø af Mølleengen. Søren forvred sin Arm og kom på Sygehuset.*
3. Juli. *Varmt. Revet Hø i Sigs Eng. 25 Personer og kjørt 5 Læs hjem.*
4. Juli. *Varmt. Kjørt 19 Læs Hø af Sigs Eng.*
5. Juli. *Varmt. Kjørt 14 Læs Hø af Sigs Eng og 2 Læs af Mølleengen. Om Eftermiddagen Tordenvejr ikke Regn her.*
6. Juli. *Varmt. Søndag.*
7. Juli. *Regnvejr. Slået i Mølleengen.*

Efteråret nærmede sig, og Jens ledte igen efter et vinterlærerjob. Det lykkedes for ham at blive ansat i Krusbjerg vinteren 1884-85, og vi har et sikkert bevis for hans virke der, da dagbogen med optegnelserne fra arbejdet på Nørholm nu fortsættes som mødeprotokol for eleverne i Krusbjerg Skole – begyndende med 15. oktober 1884.

		Knusbjerg Skole i				Oktober 1884													
Børnens Navne		Børnens Navne				1885													
Bøgel	Peder og Kristine's Børn	Børnens Navne	17	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
Lærings Bort	Nils Peter Sørensen	Klaus Vilhelm Sørensen
	Klaus Jakobson	Klaus Jakob Larsen
	Nils Andersen	Kristian Jensen
	Karl Kn. Sørensen	Frants J. Sørensen
	Jonas Sørensen	Vilhelm Sørensen
Skolebørn	Jonas Sørensen Hæder	Klaus Vilhelm Sørensen
Lid	Kristian Jensen	Juliane Maria Jensen
Skolebørn	Jonas Sørensen Hæder	Ans Kristine Sørensen
Medlem	Klaus Vilhelm Jensen	Josephine K. Jensen
Bijouap	Peder Kn. Jensen	Regelborg Jensen
Lærings Bort	Karl Sørensen	Kristian Sørensen
Altid	Karl Sørensen	Ans Maria Jakobson
Lærings Bort	Kristian Sørensen	Peder Sørensen
	Klaus Jakobson	Nils Sørensen
Lid	Karl Kn. Sørensen	Anders Sørensen
	Kristian Jensen	Klaus J. Jensen
Bijouap	Joseph Sørensen	Klaus Sørensen Sørensen
Lærings Bort	Klaus Sørensen	Ans Sørensen Sørensen
Lid	Kristian Jensen	Juliane Maria Jensen
Bijouap	Peder Kn. Jensen	Klaus Jensen
Lid	Kristian Jensen	Kristian Jensen
Lærings Bort	Karl Sørensen	Ans Sørensen
	Klaus Sørensen	Juliane Maria Sørensen
	Udvalgt Sørensen	Ans Kristine Sørensen
Lid	Klaus Sørensen	Kristian Sørensen Jensen
Lærings Bort	Karl Sørensen	Ans Sørensen

Protokol fra Knusbjerg Skole, 1884.

Det store fravær må have virket frustrerende på en den unge lærer. Fire af eleverne var slet ikke i skole i sidste halvdel af oktober.

Hvad fraværet skyldes, kan der gisnes om.

Den vestjyske Skoleordning udsprang af behovet for børnenes arbejdskraft i sommermånederne. Måske har alle »Fædre og Husbonde«, som det hedder i overskriften til anden kolonne, ikke ville slippe børnene de første fjorten dage af vinterskolen.

En anden realitet i tilværelsen var børnesygdomme og tuberkulose, som man ikke havde styr på dengang,

Den sidste omhyggeligt førte måned er marts 1885, og så slutter Jens Lauridsens tilværelse som lærer, da han stod for at skulle giftes og overtage en udflyttergård – i dag Gl. Præstevej 41 i Ounbøl.

Men hvem var pigen, han skulle giftes med, og hvordan gik det til, at han nu skulle være selvstændig gårdmand?

I 1876 døde hans far, og storebroderen Chr. Peder overtog barndomshjemmet Gl. Præstevej 16. To år senere giftede han sig med Else Marie Sørensen, som også kom fra en gård i Ounbøl – man rejste jo ikke så

langt efter en livsledsager dengang. Else Marie havde imidlertid en lillesøster, som i 1878 var 14 år, og hun har nok jævnligt besøgt sin storesøster og svoger. Jens har sikkert haft et godt øje til teenageren Kirstine, og deres fælles besøg på Gl. Præstevej 16 i årene efter 1878 har næppe været helt tilfældige, og her syv år senere blev de, den 24.6.1885, viede i Thorstrup Kirke.

Gården, som Kirstine og Jens overtog, ligger på parcellen matr.nr. 2C i Ounbøl. Det var Kirstines far Søren Hansen, der i 1859 købte arealet af Hans Jensen, Ounbøl Østergaard for 300 rigsdaler. Gården er antagelig bygget kort efter, og i 1885 flyttede det unge par så ind. På avlsbygningen findes årstallet 1896, og vi formoder, at der er sket ombygning eller udvidelse dette år.

Alt så altså lykkeligt ud for Kirstine og Jens, men glæden varede kort, for allerede året efter, den 12.6.1886, skete der en katastrofe for den unge familie på ejendommen, idet Jens døde efter et spark i hovedet af en hest. Kirstine blev nu alene med sin to måneder gamle datter, Karen Marie, men heller ikke hende fik hun lov at beholde. Datteren døde den 21. oktober af lungebetændelse.

Hvordan det var muligt for Kirstine at komme videre, er næsten ikke til at fatte, men familien støttede hende meget, og Jens' storebror Kristen overtog pligterne på gården. Også blandt naboer og venner er medfølelsen stor, og af pastor Vedels lignende talte ved begravelsen fornemmes, at ulykken har berørt hele det lille sogn. Talen blev efterfølgende trykt i en lille folder, som arkivet har et eksemplar af.

Præsten bruger mange ord på at indskri-

ve den frygtelige ulykke i en gudstugstens tjeneste og at fastholde menigheden i troen midt i meningsløsheden.

Det fremgår også af talen, at Jens Lauridsen var ved bevidsthed efter slaget og nåede at tale med sin kone, inden han døde.

Talen i uredigeret form kan – med tilstrækkelig tålmodighed – læses herunder.

Pastor Vedel lignende

En stor Ulykke har ramt Eder i dette Hjem, det var som naar Lynet slaar ned og rammer et Træ, medens det staar i sin kraftige Væxt med sine skyggende Grene, at Jens Lauridsen døde. Kun i kort Tid havde I boet i dette Eders lille, kjære Hjem, men det var bleven Eder kjært, hyggeligt ved et kjærligt Samliv og ved den sælles Omhu for det, som var Eder betroet. Fuld af Virksomhed var han og af Tanker om, hvorledes dette Hjem skulde baade opholdes og bevares, Marken dyrkes og Velstanden forøges, og alt dette i og af Kjærlighed; saa faldt han for en Hests Slag. Og ved dette hastige, pludselige Slag blev Hjemmet vel ikke øde, men der er bleven tilføjet Eder et dybt Saar, I ville komme til at bære et smertefuldt Savn. Hvilke Tunker skulle vi nu gjøre os derom? Var det den onde Magt, der her fik Lov til at øve sin Ufærd paa Grund af mangel paa Aarvaagenhed?

Vi svare: Ja, hvo af os er aarvaagen nok, som vi skulde være, og som vi kunde være, hvo holder sig saa nær til Gud, som vi kunne det paa Jesu Ord, hvo sidder saa fast og rolig under Guds Vingers Skygge, saa vi aldrig glemme Gud, saa vi bruge alle vore Kræfter i hans Tjeneste?

Kjære Venner! Vi opfordres ganske vist alle sammen ved en saadan Ulykke, som har bragt megen Sorg og mange Taarer, til at være mere aarvaagne i Bøn, mere hengivne til Gud, mindre elskende Verden og dens Ting, og i denne

Henseende trængte vi vel alle til en saadan stræng og alvorlig Formaning, mange andre mere end I, som Slaget ramte. Eller var denne Ulykke en Straf? Vi svare: Vi vide, at vi alle synde daglig meget og fortjene vel Straf, men vi sige ogsaa med Jesu Ord: Mene I, at disse vare Syndere frem for andre Galilæer, fordi dette skete dem? Nej, siger jeg Eder, men dersom I ikke omvende Eder, skulle I alle ligeledes omkomme. Vi sige altsaa med Jesu Ord, at betragte som Straf er det ikke en Straf over ham eller Eder, som Slaget ramte, men en Straf til os Alle, et stærkt Raab til os Alle: Omvender Eder! Og vi bede med Salmisten: »Straf os ikke i din Vrede, og tugt os ikke i din Harm,« men drag os Alle til dig, vor Gud og Fader ved dette! Da tør vi tro, at dette store Onde, som har ramt dette lille, stille og fredelige Hjem, kan blive vendt til det gode. O, at I da maatte ved Guds Naade lære denne store Sorg at kjende som en kjærlig Guds Tugt, der just elsker dem, han reuser og derved vil drage dem nærmere til sig. Som vi have oplevet en lignende Sorg, pludselig Død, men rædselsfuldere Begivenhed for saa kort Tid siden, at den endnu er i friskt Minde, saa tør vi maaske ogsaa tro, at den Tugt og denne Tugt, som er en Tugt til os Alle, just har ramt dem iblandt os, som maaske bedre end vi andre have kunnet tage derimod med en godmodig Tro og from Hengivenhed, saa det Onde kan vendes til det Gode, og der kan komme Frugt deraf. Thi det er jo det trøstelige ved denne hastige Død, at den dog ikke kom hurtigere, end at han kunde faa beskikket baade sig selv og sit Hus før sin Bortgang. Jeg kjender ikke nogen anden Vej til Salighed baade her og hisset end tro og bekjende den Tro, som Jesus har givet os Kristne i vor Daab; jeg tror derfor, at Jens Lauridsen er salig i den Tro, som han begjærte bekjendt i sin Dødsstund og selv bekjendte. Han søgte og fandt den rette eneste Trøst, og saa glemte

han ej heller sine Kjære i sin Død. Du, hans kjære Hustru, vil ikke glemme hans Afskedsord til Dig og gennem Dig til Eders lille Pige, naar han bad Dig om at holde Eder fast ved den Tro. Du vil ikke glemme det, men tro og med Guds naadige Hjælp ogsaa lære at bekjende til dine Dages Ende og derigjennem finde Saliggjørelsens Vej. Og I to gamle Folk og hans gamle Moder, som have faaet Eders Del af Sorg og Savn, som havde det saa lykkeligt og godt med Eders gifte Børn, I ere tilgemed hans Søskende alle blevne dybt bedrøvede; men I, hans Svigerforældre have nu faaet en Gjærning igjen; thi I ville ikke glemme, hvad han bad Eder om, at tage Eder af hende og være for hende i hans Sted hendes kjærlige Hjælp og Bistand. Han har saa vist ikke henvendt sig til de urette, thi vilde end Enhver af hans Familie gjerne hjælpe, saa ville I betragte det som en Gjærning, Gud giver, og som I da og kunne være visse paa, at han vil give baade Mod og Kræfter til. Se, saaledes fik han beskikket sit Hus, før han gik bort i Fred, i Sandhed, han brugte den korte Tid, han havde, vi kunne ikke tænke os, at han kunde have brugt den bedre. Dette ville I trøstes og glædes ved, naar Sorgen og Savnet og Taarerne ofte vende tilbage, og leve i Troen, saa I baade tro og bekjende den gode Bekjendelse, og Gud skal give Eder sin Naade, at det kan blive Eder til Glæde og Fred. Men alle vi andre, som ere Lemmer på det samme Legeme, som lide med, naar et Lem lider, og slaas med, naar et Lem slaas; at vi måtte tage ved den stærke Lære i en saadan Begivenhed, en Gjærning virker mere end mange Ord, ja at den saaledes, sørgelig og smertelig som den er, maatte blive til Gode; da mister den onde Magt sin Sejr, Guds højeste og bedste Villie sker, og da trøstes alle Bedrøvede med en rig og velsignet Trøst; da vinder Frelseren, Jesus en stor Sejr! AMEN.

Den unge enke på den isolerede udflyt-tergård var under nødvendighedens lov. Driften af en gård krævede både en kone og en mand.

Da hendes mand faldt bort, trådte svogeren Kristen til – og det blev sikkert betragtet som helt naturligt, at de i 1888 giftede sig.

I vore dage kalder vi det – let nedladende – fornuftsægteskab. Det så man anderledes på dengang. At det var fornuftigt/nødvendigt udelukkede ikke, at det også blev lykkeligt.

Kirstine og Kristen fik et godt liv sammen i næsten 30 år og blev forældre til tre børn,

hvoraf flere efterkommere har og har haft deres virke i sognet.

Kirstine døde den 23.8.1917, men gården blev i familien yderligere to generationer, og først i 1996 kom den på fremmede hænder.

Ejvind Busk Jensen, Gl. Præstevej 16, 6800 Varde, født 1933. Fhv. lærer ved Horne Skole.

Svenning Olesen, Ølgårdsvej 6, Sig, 6800 Varde, født 1936. Fhv. lærer ved Thorstrup Skole.

Referat fra generalforsamling den 26. marts 2014 kl. 19.00 på Kjærgård Landbrugsskole.

Dagsorden ifølge vedtægterne.

1. Som ordstyrer valgtes forstander Kjeld Block Jacobsen.
2. Formandens beretning, der godkendes uden bemærkninger.
3. Regnskab, der ligeledes godkendes uden kommentarer.
4. Valg til bestyrelsen. På valg var Olga Pedersen, Peder Thygesen Nielsen, Henrik Præstholt og Jens Erik Starup. Henrik Præstholt og Jens Erik Starup udtrådte af bestyrelsen, og i stedet valgtes Mariann Ploug, Janderup, og Hans Sørensen, Vejen.
5. Valg til suppleantposter. På valg var Mariann Ploug og Sven-Bek Pedersen, den sidste ønskede ikke genvalg, og i stedet for ham og Mariann Ploug valgtes Jeremi Watts, Vorbasse og Steen Rasmussen, Holsted.
6. Valg af revisorer. På valg var Torben Hestehave, der genvalgtes, og Søren Frederiksen, der ikke ønskede genvalg, og i stedet valgtes Henrik Præstholt.
7. Kontingentet fastsattes til uændret 150 kroner.
8. Der var ingen indkomne forslag.
9. H. K. Kristensen Prisen 2014, der tildeltes overlæge Magne Juhl, Viborg.
10. Under eventuelt takkede formanden

deltagere og afgåede medlemmer, hvorefter generalforsamlingen sluttede.

Efter kaffebordet fortalte forstander Kjeld Block Jacobsen meget spændende og engageret forsamlingen om Kjærgårds historie, som gods og landbrugsskole og viste rundt i Hovedbygningen, hvor spændende spøgelse huserer.

En vellykket aften.

Formand Olga Pedersen takker afgående bestyrelsesmedlem Henrik Præstholt, Ribe for hans arbejde for Historisk Samfund.

Beretning 2014

Velkommen til Historisk Samfunds generalforsamling 2014 – 112 år efter stiftelsen af Danmarks ældste amtshistoriske samfund.

Vi er også i historiske omgivelser. Kærgårds historie er langt ældre end Historisk Samfunds, og det glæder vi os til at høre om, når generalforsamlingen er overstået.

Det år, vi i aften ser tilbage på, har for os i bestyrelsen været fyldt af gode oplevelser.

Efter generalforsamlingen i Vorbasse Fritidscenter den 19. marts, konstituerede vi os som året før med formand, næstformand, kasserer og sekretær på de samme poster, og derefter kastede vi os ud i arrangementerne for året.

Det første, vi foretog os, var den 18. april og var en aftentur til Oksbøl, hvor vi fik en rundvisning på Flygtningekirkegården, og hvor museumsinspektør John V. Jensen fra Varde Museum fortalte os om Oksbøllejren. Vi hørte om baggrunden for, at de tyske flygtninge kom til Oksbøl, om livet i lejren, hvor der en tid boede 35 000 civile flygtninge. Han fortalte endvidere om fremtidsplaner for området og lejren.

Efter rundvisningen var der mulighed for drikke den medbragte kaffe, og hvor man kunne se Ravnemuseet og en særudstilling om broderede skriftsteder.

Det var egentlig hundekoldt den aften, men det afholdt ikke ca. 200 mennesker fra at deltage, og alle fik noget med sig hjem, det var en meget god aften.

Så var vi fremme ved den 16. maj og mødtes på Bramming Egnsmuseum for at høre om jernbaneulykken i Bramming den 26. juli 1913, hvor 15 mennesker mistede livet, deriblandt folketingspolitikeren Peter

Sabro. En meget god og velbesøgt aften, som vi er Bramming Egnsmuseum tak skyldig for.

Det næste, vi havde i vores program, var en udflugt til Fyn lørdag den 1. juni. Det var en stor skuffelse for os, at for få meldte sig til denne tur, der havde Jernbanemuseet i Odense, Vikingskibsmuseet i Ladby og Johs. Larsen Museet i Kerteminde på programmet. Men måske er tiden løbet fra udflugter.

Samme dag, den 1. juni afgang endnu en tur til Skåne, Blekinge og Gotland. Denne tur var arrangeret i samarbejde med Det antikvariske Selskab i Ribe, Esbjerg og Omegns Museumsforening, Lokalhistorisk Forening for Bramming og Sydvestjysk Folkeuniversitet, og blev som sædvanlig en vellykket tur med mange deltagere og under ledelse af Esbjerg Folkeuniversitets formand, Bent Iversen, der kan sin Gotland på fingrene.

Så var vi fremme ved august, hvor vi lørdag den 24. præsenterede årbog 2013 på Alslev Skole. Jeg var selv ikke med, da jeg var på ferie i Rusland, men jeg har hørt meget om, at Alslev Sognearkiv havde gjort alt for, at det skulle blive en god eftermiddag. De havde bagt kager og havde pyntet aulæen op med blomster etc. Det blev en god eftermiddag. Jyske Vestkystens chefredaktør, Peter Orry omtalte, anmeldte årbogen. Jeg har dog hørt at han talte mere om avisen end om årbogen, men at det var meget interessant at høre om. Tak til ham for det.

I redaktionen synes vi selv, det er en god årbog. Der er mange forskelligartede artikler, som vi altid ønsker os at få, og jeg kan da lige benytte lejligheden til at minde om, at

uden forfattere inden årbog, så fat endelig pennen, hvis I har en god historie at fortælle.

Søndag den 15. september havde vi en eftersommertur til Bundsbæk Mølle og Skjern Å og Enge.

Det var en rigtig god eftermiddag, og vi kunne have ønsket os flere deltagere, men de der var, fik en rigtig god oplevelse her, og ikke mindst, da Henrik Præstholm viste rundt og fortalte om Skjern Enge.

Nu gik året på hæld, og vi samledes den 7. november på Henne Kro for at høre om Filsø. Finn Birkholm Clausen fortalte, så det rungede. Sjældent har vi hørt en så engageret fortæller. Han vidste alt om fuglelivet på Filsø i fortid og nutid. Han var meget spændende at lytte til, og salen var stuvende fuld.

Det er de arrangementer, vi har afholdt i 2013, men der har også været bogudgivelse ud over årbogen, idet Søren Mulvad har udgivet bogen om Børsterne. Laust Hansen Jørgensen fra Darum fortæller om sit liv som digebørste. Bogen har været en meget stor salgssucces og er nær udsolgt. Udgivelsen er støttet af Veluxfonden, som vi er en stor tak skyldig.

Der er også en udgivelse på vej om Varde Apotek, som Carsten de Teilmann Hald har skrevet i samarbejde med Mariann Ploug fra Varde Museum. Det er en spændende beretning om en forretning og en familie, der kan sammenlignes med Matadors bankdirektør. Denne udgivelse er i samarbejde med Varde Museum og Varde Lokalkarkiv.

I 2014 har vi programmet klar og håber på god deltagelse, vi synes, vi har planlagt spændende ture og oplevelser, som I kan læse om i vores program 2014.

Der er som sædvanlig ved generalforsam-

lingen mange at sige tak til for det forgangne år. Vore tilskudsgivere ikke at forglemme, uden dem ville vi være dårligt stillet økonomisk. Derfor en stor tak til Lida og Oskar Niensens Fond fra Esbjerg. Til Esbjerg og Fanø Kommuner. Til Olaf Lyne fra Finland, og egentlig burde vi også her nævne Vejen Kommune. Da regnskabet skulle gøres op, måtte vi til at spørge dem, hvornår de havde sendt de bevilligede 2000 kr., og det viste sig, at de havde glemt at sende os pengene. Vi fik dem så straks, men de vil først figurere på næste års regnskab. Varde Kommune har meddelt os, at de fremover ikke vil støtte Historisk Samfunds drift, men i stedet støtte evt. udgivelser, der omfatter Varde Kommune. Det har de allerede vist ved at støtte udgivelsen af bogen om Varde Apotek.

Billund Kommune har som sædvanlig meddelt os, at de ikke støtter Historisk Samfund.

Personligt skylder jeg at takke de medlemmer, jeg har mødt i årets løb, det er altid en stor glæde, en meget stor tak til Kærgård Landbrugsskole for at give os plads til vores årsmøde her, tak til bestyrelsen for samarbejdet i 2013. Tak alle sammen.

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

- arbejder for fremme af lokalhistorisk Interesse

Årsregnskab 2013

Indtægter

Kontingent	89.866,49
Tilskud til samfundet	9.700,00
Tilskud til udgivelser	15.000,00
Bogsalg	14.736,66
Text & Node (Copydan)	244,24
Renter, udbytte m.m.	<u>4.294,51</u>
Indtægter i alt	133.841,90

Udgifter

Årbog, tryk og redaktion	60.966,25
Årbog, distribution	12.311,28
Udgivelser, tryk og markedsføring	4.388,75
Hensættelse til bogen om Varde Apotek	5.000,00
Møder, arrangementer m.v.	1.718,00
Forsikring, revision	1861,59
Bank gebyr	597,01
Årsprogram, hjemmeside	7893,75
Telefon, internet mm	6.400,00
Udgifter til kontor, arkiv og boglager	7.600,00
Kontorartikler, kuverter, girokort mm	3.741,00
Bestyrelsesmøder m. m	5.283,62
Repræsentation, gaver	299,95
Porto i øvrigt	2.178,00
H.K. Kristensen prisen	<u>0,00</u>
Overskud	<u>13.602,70</u>

Status

Aktiver

Kassebeholdning	0,00
Erhvervs giro 6043194	26.261,00
Erhvervs konto 6880004152	3.237,10
Vestjysk Bank	102.403,62
Investeringsbeviser	143.559,00
Boglager	<u>6.250,00</u>
Aktiver i alt	281.810,72

Passiver

Hensættelse til bogen om Varde Apotek	5000,00
Egenkapital	<u>276.810,72</u>
Passiver i alt	281.810,72

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

- arbejder for fremme af lokalhistorisk interesse

Egenkapital

Egenkapital pr. 1. januar 2013	264.822,62	
Kursændring investeringsbeviser	-1614,60	
Overskud 2013	<u>13.602,70</u>	
Egenkapital pr. 31. december 2013		<u>276.810,72</u>

Sponsorer 2013.

Følgende fonde, institutioner, kommuner og personer har i år støttet Historisk Samfunds arbejde.

Tilskud til samfundet.

Lida og Oskar Nielsens Fond	5.000,00	
Esbjerg Kommune	3.700,00	
Olaf Lyne, Finland	500,00	
Fanø Kommune	<u>500,00</u>	9.700,00

Tilskud til bogen om Varde Apotek

Varde Kommune	<u>5.000,00</u>	5.000,00
---------------	-----------------	----------

Tilskud til bogen "To vestjyske malere"

Ølgod Museumsfond	<u>10.000,00</u>	10.000,00
-------------------	------------------	-----------

Tilskud til bogen "Jeg var Børste"

Velux Fonden	<u>15.000,00</u>	15.000,00
--------------	------------------	-----------

I alt 39.700,00

Tilskuddet fra Velux Fonden fremgår ikke af årsregnskabet, da beløbet er udbetalt direkte til trykkeriet. Tilskud til bogen om Varde Apotek forventes anvendt i 2014.

Horsbøl d. 12. feb. 2014

Jens Erik Starup, kasserer.

Søren Frederiksen, revisor.

Torben Hestehave, revisor.

H.K. Kristensen Prisen 2014

I 1978 indstiftede Historisk Samfund for Ribe Amt en lokalhistorisk pris, der kom til at bære navn af amtets store historiker, førstelærer i Lunde ved Varde, H.K. Kristensen. Siden 1978 har Historisk Samfund for Ribe Amt uddelt prisen til seksten personer, der alle har fået prisen for at have sat deres mærke på vores lokale historie. Magne Juhl, du er den sytjendte prismodtager.

H.K. Kristensen var gennem mere end en menneskealder den person, der satte sit præg på Historisk Samfund, der altid vil stå i gæld til ham for store oplevelser, det være sig i kraft af hans enorme skribentvirksomhed, men også foredrag, rundvisninger og som lærer for interesserede i gotisk skriftlæsning og slægtsforskning.

Hans store indsats som forfatter og forsker er kendt langt uden for Ribe Amts område og er respekteret på højeste plan af folk i faget.

Jeg er sikker på, at han ville have bifaldet bestyrelsens valg af prismodtager i dette år. Magne Juhl, dig ville H.K. have kunnet lide. Når du kaster dig over et lokalhistorisk eller slægtsforsknings spørgsmål, går du grundig til værks. Flere sogne kan hente samtlige indbygges historie en del generationer tilbage i dit arbejde.

Som skribent i Historisk Samfunds årbog er du en markant forfatter, der bringer vel-

underbyggede artikler af vidt forskellig karakter og omhandlende emner fra søfart på de syv have til indsigt i hedengangne forfatteres arbejde, samtidig beskriver du lige deres livshistorie.

I forrige tider rejste en del af amtets indbyggere til Amerika, og i de senere år er der knyttet mange forbindelser til efterkommerne »over there«. Verden er blevet mindre, det er lettere at rejse, og internettet giver adgang til viden, vi tidligere skulle langt omkring for at finde. Du rejser Amerika tyndt for at finde nogle af dem, og det lykkes ganske godt for dig. Din forskersjæl er af samme karat, som H.K.s var det.

Rent personligt kan jeg nævne, at da jeg tog mod til mig og gav dig et eksemplar af min egen slægthistorie, svarede du dagen efter med supplerende oplysninger, og du kender ikke engang min familie.

Magne Juhl, det er en stor glæde for mig at være den, der overrækker dig H.K. Kristensen Prisen.

Til lykke!

Nye medlemmer 2013

Harald Elzer Jacobsen,
Kathrina Tobiassen,
Grindsted Lokalhistoriske Arkiv

v. Karin Berg,
Hanne Eiby og Lars Christoffersen,
Vera og Frede Gejl,
Anne-Mette Graubæk,
Gustav Albrethsen,
Lars Brockhoff,
Steen Hansen,
Gudrun Gormsen,
Agnete Kristiansen,
Birtha Tobiesen,
Arne Hvelplund,

Bentzens Alle 4,
Korsagervej 13,

Sverrigsvej 20,
Størsbølvej 7,
Skovbrynet 30,
Vesterled 10,
Hjertingvej 28,
Karinevej 26,
Sønderportsgade 13,
Tjørnevej 46,
Hans Jacobs Vej 52,
Gyvellunden 47,
Borkvej 18,

6705 Esbjerg Ø
8940 Randers SV

7200 Grindsted
6740 Bramming
6650 Brørup
6650 Brørup
6700 Esbjerg
6800 Varde
6760 Ribe
7500 Holstebro
6760 Ribe
6800 Varde
6830 Nørre Nebel

Bibliografi 2013

Historisk Samfund for Ribe Amt bringer hvert år en liste over bøger og tidsskrifter, der vedrører det gamle Ribe Amt. Oversigten er udarbejdet efter oplysninger fra biblioteker, museer, lokalarkiver og private personer, der velvilligt har stillet deres udgivelser til rådighed for redaktionen.

Her vil man fortsat være taknemlig for oplysninger, der kan føre til, at listen bliver så komplet som muligt.

Årbøger og tidsskrifter

Fra Ribe Amt 2013. Årbog for Historisk Samfund for Ribe Amt 2013.

Lokalhistoriske meddelelser. Varde Lokalhistoriske Forening 2013. Nr. 1. og 2.

Lokalårbogen 2013. Lokalhistorisk Forening for Brammingegnen 2013.

Museumsavisen. Udgivet af Museumsforeningen Sønder-skov.

Nationalparkplan Vadehavet 2013-2018. Esbjerg 2013.

Ribe Katedralskole 2013. Årsskrift 2013.

Sjæklen. Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg. Esbjerg 2012.

Anden Verdenskrig

Andreasen, Knud: »En våbenedkastning ved Ansager« i Fra Ribe Amt 2013 s. 107-114.

Arkæologi

Brøgger, Søren: »Sønderskovs bygningshistorie – set med nye øjne« i Museumsavisen nr. 56. juli 2013 s. 10-14.

Ejby, Hanne: »Fredede gravminder med tilknytning til Endrupholm på Vester Nykirke kirkegård« i Lokalårbogen 2013 s. 55-58.

Grundvad, Lars og Martin Egelund: »De arkæologiske undersøgelser på Danish-Crown-grunden ved Nørre Holsted« i Fra Ribe Amt 2013 s. 63-72.

Grundvad, Lars: »En næsten ukendt gravning« i Museumsavisen 2013 s. 6-9.

Høgsbro Østergaard, Birthe: »Hovederne med tre ansigter fra Glejbjerg og Bramming« i Fra Ribe Amt s. 41-58.

Nielsen Aagren, Malene: »Bramming landsby fra vikingetid og middelalder ved Bramming Hovedgaard« i Lokalårbogen 2013 s. 41-54.

By- og bygningshistorie

Brøgger, Søren: »Sønderskovs bygningshistorie – set med nye øjne« i Museumsavisen nr. 56. juli 2013 s. 10-14.

Frederiksen, Niels: »Sønderho – en skipperby i Vadehavet«. Esbjerg 2012.

Mulvad, Søren: »Regensen i Ribe« i Fra Ribe Amt 2013 s. 59-62.

Nørskov, Ole: »Stiftelsen Varde Hospital, Vestergade 27« i Lokalhistoriske meddelelser 2013 nr. 1 s. 10-20.

Olesen, Svenning. »Lokalhistoriske glimt fra et lille samfund«. Thorstrup Sogn i fortid og nutid. Thorstrup Sognearkiv 2013.

Thura de, Christian: »De første år 1905-1931« i Lokalhistoriske meddelelser 2013 nr. 1 s. 3-10.

Thura de, Christian, og Ole Nørskov: »Omkring Torvet 1« i Lokalhistoriske meddelelser 2013, nr. 2.s. 3-15.

Børneteater

Hansen, Hanne Bess: »Fortællingen om Det Gjørdingske Børneteater« i Lokalårbogen 2013 s. 93-96.

Egnshistorie

Andersen, Niels: »Sneum Digesø« i Fra Ribe Amts 2013 s. 115-118.

Brandorff, Gerda: »SF-Ribe – Et ungt par i Nordens ældste by«. Esbjerg 2013.

Ejby, Hanne: »Fredede gravminder med tilknytning til Endrupholm på Vester Nykirke kirkegård« i Lokalårbogen 2013 s. 55-58.

Gimm, Inger og Vagn: »Sydvestjyllands Efterskoles tilbivelse« i Lokalårbogen 2013 s. 33-37.

Hansen, Mogens: »Jernbaneulykken ved Bramming den 26. juli 1913« i Lokalårbogen 2013 s. 8-22.

Hansen, Hanne Bess: »Fortællingen om Det Gjørdingske Børneteater« i Lokalårbogen 2013 s. 93-96.

Holst, Christian: »Gørding Idræt & Kulturcenter« i Lokalårbogen 2013 s. 97-104.

Jensen, Ingrid: »Landhusmor før og nu i Vejrup« i Lokalårbogen 2013 s. 75-81.

Jepsen, Palle Uhd: »Filsø – en vestjysk sø genopstår« i Sjæklen 2012 s. 105-119.

Juhl, Helle: »Barndommens land«. København 2013.

Jørgensen, Laust Hansen, redigeret af Søren Mulvad: »Jeg var børste«. Historisk Samfund 2013.

Larsen, Tommi: »Peder Skrædder« i Lokalårbogen 2013 s. 24-32.

Nielsen Aagren, Malene: »Bramming landsby fra vikingetid og middelalder ved Bramming Hovedgaard« i Lokalårbogen 2013 s. 41-54.

Olesen, Wagn: »Lægeboligen i Gørding« i Lokalårbogen 2013 s. 89-92.

Olesen, Wagn: »Træk af Lourups historie« i Lokalårbogen 2013 s. 105-109.

Olesen, Svenning: »Lokalhistoriske glimt fra et lille samfund«. Thorstrup Sogn i fortid og nutid. Thorstrup Sognearkiv 2013.

Poulsen, Doris og Tage Nielsen: »Billeder fra Endrup Møllekro« i Lokalårbogen 2013 s. 59-63.

Søgaard, Ernst: »Mellem præstegård og kirke«. Aastrup Sognearkiv 2013.

Sørensen, Lars: »Minkfarme i Darum« i Lokalårbogen 2013 s. 113-116.

Truelsen, Bent og Else: »30 år med fritidslandbrug« i Lokalårbogen 2013 s. 82-85.

Watts, Jeremy: »Død mands gods. Vorbassedrengene – en røverhistorie«. Vorbasse 2012.

Energi

Hahn-Pedersen, Morten: »Energi fra Nordsøen. Overblik i et jubilæumsår og en forandringstid« i Sjæklen 2012 s. 9-30.

Fiskeri- og skipperhistorie

Byskov, Søren: »Samme farvand – nye fangster. Esbjergfiskernes skifte til industrifiskeri 1954 – 1955« i Sjæklen 2012 s. 51-65.

Christensen, René Schrøder: »Stålkutterbyggeriet i Danmark og Esbjerg – og historien om et værf, der slog sig på stålet« i Sjæklen 2012 s. 31-49.

Frederiksen, Niels: »Sønderho – en skipperby i Vadehavet«. Esbjerg 2012.

Galatius, Anders, Jonas Teilmann og Lasse Fast Jensen: »Sælerne i Danmark – en overvågning fra oven« i Sjæklen 2012 s. 135-145.

Jensen, Lasse Fast, Søren Brandt Poulsen og Jon Christian Svendsen: »Snæbelen – den lange kamp for overlevelse« i Sjæklen 2012 s. 121-133.

Thøstesen, Charlotte Bie: »Hvorfor døde hvalerne? – Obduktion og undersøgelse af strandet grindehval og vågehval sommeren 2012« i Sjæklen 2012 s. 147-162.

Idræt og Kultur

Holst, Christian: »Gørding Idræt & Kulturcenter« i Lokalårbogen 2013 s. 97-104.

Import

Guldberg, Mette: »De varer, som bonden aldrig ser? Importen over Hjerding fra Holland i 1700-tallet« i Sjæklen 2013 s. 67-81.

Indre mission

Holm, Johannes: »Missionshuset i Vejrup« i Lokalårbogen 2013 s. 86-88.

Institutioner

Thomsen, Ann Hjort: »Den selvejende Institution »Helheden« [Darum]« i Lokalårbogen 2013 s. 110-112.

Jernbanehistorie

Hansen, Mogens: »Jernbaneulykken ved Bramming den 26. juli 1913« i Lokalårbogen 2013 s. 8-23.

Kirkehistorie

Ejby, Hanne: »Fredede gravminder med tilknytning til Endrupholm på Vester Nykirke kirkegård« i Lokalårbogen 2013 s. 55-58.

Jensen, Mogens: »Grindsted Kirkes klokke – 400 år« i Fra Ribe Amt 2013 s. 73-84.

Museer og arkiver

Frandsen, Agner: »Bog om museets historie«. Sønderskov 2013.

Hansen, Mogens: »Jernbaneulykken ved Bramming den 26. juli 1913« i Lokalårbogen 2013 s. 8-22.

Nielsen Aagren, Malene: »Bramming landsby fra vikingetid og middelalder ved Bramming Hovedgaard« i Lokalårbogen 2013 s. 41-54.

Personalhistorie

Christiansen, Kirsten: »Min familie på »Bjerregaard« i Tømmerby fra 1894« i Lokalårbogen 2013 s. 38-40.

Juhl, Magne: »Om Torben Klinting og hans forfatterskab« i

Fra Ribe Amt 2013 s. 85-106.

Jørgensen, Laust Hansen, redigeret af Søren Mulvad: »Jeg var børste«. Historisk Samfund 2013.

Larsen, Tommi: »Peder Skrædder« i Lokalårbogen 2013 s. 24-32.

Pedersen, Olga: »Maren Eskeldsdatter. Vestjyske adelsbønder i 16-1700 årene« i Fra Ribe Amt 2013 s. 11-20.

Stenkjær, Bodil og Søren Mulvad: »Eulalia Ussing og hendes kogeboek« i Fra Ribe Amt 2013 s. 35-40.

Regnskabshistorie

Villadsen, Hans Ole: »En lille beskeden kvitteringsbog« i Fra Ribe Amt 2013 s. 5-10.

Skolehistorie

Gimm, Inger og Vagn: »Sydvestjyllands Efterskoles tilblivelse« i Lokalårbogen 2013 s. 33-37.

Slægtshistorie

Christiansen, Kirsten: »Min familie på »Bjerregaard« i Tømmerby fra 1894« i Lokalårbogen 2013 s. 38-40.

Jensen, Ingrid: »Landhusmør før og nu i Vejrup« i Lokalårbogen 2013 s. 75-81.

Jæger, Grethe og Søren Manø: »Der har jeg rod derfra min verden går, om Jæger og Andersen slægterne«. Varde 2012.

Larsen, Tommi: »Peder Skrædder« i Lokalårbogen 2013 s. 24-32.

Riising, Hans Jørgen og Thorkild Riising: »Martha og A. M. Andersen, lærerpar i Hunderup skole 1912-1943, pensionister i Skovvang, Hunderup 1943-1972, rejste på besøg i USA i 1948« i Lokalårbogen 2013 s. 64-74.

Tobiasen, Kathrine: »Viljestærke kvinder i Windfeld-familien« i Fra Ribe Amt 2013 s. 21-34.

Jensen, Ingrid: »Landhusmør før og nu i Vejrup« i Lokalårbogen 2013 s. 75-82.

Udvandring

Pedersen, Max: »Fra Vadehavet til Amsterdam« i Sjøklen 2012 s. 83-103.

Billund Kommune

Jensen, Mogens: »Grindsted Kirkes klokke – 400 år« i Fra Ribe Amt 2013 s. 73-84.

Watts, Jeremy: »Død mands guds. Vorbassedrengene – en røverhistorie«. Vorbasse 2012.

Esbjerg Kommune

Andersen, Niels: »Sneum Digesø« i Fra Ribe Amts 2013 s. 115-118.

Brandorff, Gerda: »SF-Ribe – Et ungt par i Nordens ældste by«. Esbjerg 2013.

Byskov, Søren: »Samme farvand – nye fangster. Esbjerg-fiskernes skifte til industrifiskeri 1954 – 1955« i Sjøklen 2012 s. 51-65.

Christiansen, Kirsten: »Min familie på »Bjerregaard« i Tømmerby fra 1894« i Lokalårbogen 2013 s. 38-40.

Christensen, René Schrøder: »Stålkutterbyggeriet i Danmark og Esbjerg- og historien om et værft, der slog sig på stålet« i Sjøklen 2012 s. 31-49.

Ejby, Hanne: »Fredede gravminder med tilknytning til Endrupholm på Vester Nykirke kirkegård« i Lokalårbogen 2013 s. 55-58.

Galatius, Anders, Jonas Teilmann og Lasse Fast Jensen: »Sælerne i Danmark – en overvågning fra oven« i Sjøklen 2012 s. 135-145.

Gimm, Inger og Vagn: »Sydvestjyllands Efterskoles tilblivelse« i Lokalårbogen 2013 s. 33-37.

Guldberg, Mette: »De varer, som bonden aldrig ser? Importen over Hjerting fra Holland i 1700-tallet« i Sjøklen 2013 s. 67-81.

Hansen, Hanne Bess: »Fortællingen om Det Gjørdingske Børneteater« i Lokalårbogen 2013 s. 93-96.

Hansen, Mogens: »Jernbaneulykken ved Bramming den 26. juli 1913« i Lokalårbogen 2013 s. 8-23.

Holm, Johannes: »Missionshuset i Vejrup« i Lokalårbogen 2013 s. 86 – 88.

Holst, Christian: »Gørding Idræt & Kulturcenter« i Lokalårbogen 2013 s. 97-104.

Jensen, Ingrid: »Landhusmør før og nu i Vejrup« i Lokalårbogen 2013 s. 75-81.

Jensen, Lasse Fast, Søren Brandt Poulsen og Jon Christian Svendsen: »Snæblen – den lange kamp for overlevelse« i Sjøklen 2012 s. 121-133.

Jørgensen, Laust Hansen, redigeret af Søren Mulvad: »Jeg var børste«. Historisk Samfund 2013.

Larsen, Tommi: »Peder Skrædder« i Lokalårbogen 2013 s. 24-32.

Mulvad, Søren: »Regensen i Ribe« i Fra Ribe Amt 2013 s. 59-62.

Nielsen Aagren, Malene: »Bramming landsby fra vikingetid og middelalder ved Bramming Hovedgaard« i Lokalårbogen 2013 s. 41-54.

Olesen, Wagn: »Lægeboligen i Gørding« i Lokalårbogen 2013 s. 89-92.

Olesen, Wagn: »Træk af Lourups historie« i Lokalårbogen 2013 s. 105-109.

Pedersen, Max: »Fra Vadehavet til Amsterdam« i Sjøklen 2012 s. 83-103.

Pedersen, Olga: »Maren Eskeldsdatter. Vestjyske adelsbønder i 16-1700 årene« i Fra Ribe Amt 2013 s. 11-20.

Poulsen, Doris og Tage Nielsen: »Billeder fra Endrup Møllekro« i Lokalårbogen 2013 s. 59-63.

Riising, Hans Jørgen og Thorkild Riising: »Martha og A. M. Andersen, lærerpar i Hunderup skole 1912-1943, pensionister i Skovvang, Hunderup 1943-1972, rejste på besøg i USA i 1948« i Lokalårbogen 2013 s. 64 -74.

Stenkjær, Bodil og Søren Mulvad: »Eulalia Ussing og hendes kogebog« i Fra Ribe Amt 2013 s. 35-40.

Sørensen, Lars: »Minkfarme i Darum« i Lokalårbogen 2013 s. 113-116.

Thomsen, Ann Hjort: »Den selvejende Institution »Helheden« [Darum]« i Lokalårbogen 2013 s. 110-112.

Thøstesen, Charlotte Bie: »Hvorfor døde hvalerne? – Obduktion og undersøgelse af strandet grindehval og vågehval sommeren 2012« i Sjaklen 2012 s. 147-162.

Fanø Kommune

Frederiksen, Niels. »Sønderho – en skipperby i Vadehavet«. Fiskeri- og Søfartsmuseet. Saltvandsakvariet Esbjerg 2012.

Varde Kommune

Andreasen, Knud: »En våbenedkastning ved Ansager« i Fra Ribe Amt 2013 s. 107-114.

Jepsen, Palle Uhd: »Filsø – en vestjysk sø genopstår« i Sjaklen 2012 s. 105-119.

Juhl, Magne: »Om Torben Klinting og hans forfatterskab« i Fra Ribe Amt 2013 s. 85-106.

Jæger, Grethe og Søren Manø: »Der har jeg rod derfra min verden går, om Jæger og Andersen slægterne«. Varde 2012.

Nørskov, Ole: »Stiftelsen Varde Hospital, Vestergade 27« i Lokalhistoriske meddelelser 2013 nr. 1 s. 10-20.

Olesen, Svenning: »Lokalhistoriske glimt fra et lille samfund«. Thorstrup Sogn i fortid og nutid Thorstrup Sognearkiv 2013.

Thura de, Christian: »De første år 1905-1931« i Lokalhistoriske meddelelser 2013 nr. 1 s. 3-10.

Thura de, Christian, og Ole Nørskov: »Omkring Torvet 1« i Lokalhistoriske meddelelser 2013 s. 3-15.

Villadsen, Hans Ole: »En lille beskeden kvitteringsbog« i Fra Ribe Amt 2013 s. 5-10.

Vejen Kommune

Brøgger, Søren: »Sønderskovs bygningshistorie- set med nye øjne« i Museumsavisen nr. 56. juli 2013 s. 10-14.

Frandsen, Agner: »Bog om museets historie«. Sønderskov 2013.

Grundvad, Lars og Martin Egelund: »De arkæologiske undersøgelser på Danish-Crown-grunden ved Nørre Holsted« i Fra Ribe Amt 2013 s. 63-72.

Grundvad, Lars: »En næsten ukendt gravning« i Museumsavisen 2013 s. 6 -9.

Juhl, Helle: »Barndommens land«. København 2013.

Søgaard, Ernst: »Mellem præstegård og kirke«. Aastrup Sognearkiv 2013.

Register 2014

Forfatterregister

G	
Gammeltoft, Peder, København	23
J	
Jensen, Mogens, Grindsted	85
K	
Kristiansen, Dorthe Haahr, København	23
Krøtel, Janne, Sønderskov	42, 49
M	
Mulvad, Søren, Varming	7, 22, 105, 112, 145, 151, 152, 153, 158
N	
Nielsen, Ole Nørskov, Varde	50, 71
P	
Poulsen, Martin Egelund, Sønderskov	42, 49
T	
Tirsgaard, Aage, Næsbjerg	113, 116
V	
Villadsen, Hans Ole, Alslev	117, 124

Personregister

B	
Badsted, saltraffinadør i Ribe	11
Ballin, Albert, grundlægger af Hamburg-Amerika Line	10
Ballin, Charles, barber i Ribe	12
Ballin, Samuel, købmand i Hamborg	9
Ballin, Samuel Salomon, Ribe	10, 11, 12
Ballin, Siegfried, legatstifter i Ribe	11
Beck, Vilhelm, Indre Missions leder	56
Bennedsen, Andreas, postmester i Ribe 1820	8
Bjerrum, Frederikke Louise, pige i Ribe	9
Bloch, Lipman Berndt, kateket i Ribe	19
Brorsen, Godsk, købmand i Ribe	14
Brun, justitsråd i Ribe	19, 32
Bruun, distriktslæge i Esbjerg	73, 138
C	
Carstensen, læge i Esbjerg	77, 80
Christensen, Carl S., slagteriarbejder i Varde	52
Christensen, Ingvard, skomager-svend i Varde	63
Christensen, Peder, barnefader i Skonager	113, 114, 115, 116
Christiansen, lærer i Alslev	103, 120, 151, 152
Cohn, Julius, discipel i Ribe	9, 10
Cohn, Moses Abraham, købmand i Ringkøbing	9
Cohn, Samuel, Ribe	9
Conig, Julius Christian, ansat ved toldvæsenet	10

D	
Dalgas, Enrico, hedeopdyrker	118, 119
Dessauer, David, slægtning	16
Dessauer, Hanna, modehandler i Ribe	10
Dessauer, Marcus, Kolding	10, 12
Dessauer, Wolf Hirsch, ejer af Krogsgård 1807	10, 13
Drucker, Josef, Slesvig	16
E	
Elfering, Victoria, katolsk søster i Esbjerg	73
Eskildsen, Eskild, avlsbruger i Varde	64, 70
F	
Frandsen, medicindirektør	76, 151, 153
Friis, U., Stiftamtmand	78
G	
Gerdes, Lovise Nicolette, enke	9
Gertsen, Frants, byleder	79
Gregersen, Mads, gårdejer i Alslev	120
Guldager, A. overlæge i Esbjerg	76
H	
Hansen, Carl, købmand i Ribe	20
Hansen, P., Guldsmed i Varde	62
Hansen, stadskirurg i Ribe	9, 18, 20
Hanssen, Svend Aage, læge i Esbjerg	72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84
Harreby, P. N., skipper i Sønderho 1827	9
Henningsen, civilingeniør	82
Høgsbro, provst i Rødding	17, 150
Høyer-Nielsen, borgmester i Esbjerg	82, 83

J		N		T	
Jacobsen, Hartvig, butikssvend i Ribe 1840	9	Nielsen, Harald, grosserer i Varde	62	Tachau, Abraham Salomon, borger i Ribe 1843	13ff.
Jacobsen, Mads, kredslæge i Varde	63	Nielsen, Karl, engmester	122		
Jensen, Niels, sagfører i Varde	52, 63, 68, 69, 70, 71	Nissen, Adolph, buntmager i Varde	52, 62	W	
Justesen, Jens Peder, værtshusholder i Varde	52	Nordentoft, læge i Esbjerg	77	Weiss, Karen, husejer i Ribe 1818	8
Jørgensen, Poul, gymnastiklærer i Varde	64, 70	O			
		Oldager, Jesper, sagfører i Varde	52, 63, 68		
K		P			
Kastoft, Niels, papirhandler i Varde	53, 58, 63, 68, 69	Pedersen, Jørgen, vognmand i Varde	52		
Kjørby, Christian, politimester og dommer i Varde	70	Pedersen, Maren, jordemoder i Øse-Næsbjerg	115		
Kleisdorff, Moses, købmand i Ribe 1827	9	Petersen, Osvald, politimester i Varde	70		
Kleisdorff, Moses Lazarus, købmand i Ribe	12	Petersen, Thomas, gårdejer i Vibæk	121		
Kock, Sv., advokat.	83				
Korsgaard, Niels, møllebygger	122	R			
Kreilgaard, Søren, fattig-gårdsbestyrer i Varde	68, 69	Rahr, Jens Rasmussen, købmand i Ribe (1709-1787)	9, 17		
		Rasmussen, Henning, borgmester i Esbjerg	83		
L		Rømhild, plantør	60		
Lahmacher, Ursula, katolsk søster i Esbjerg	73				
Larsen, Erik, læge i Esbjerg	77	S			
Lassen, Valdemar, skoleinspektør i Varde	52, 63	Schmidt, Jørgen, læntager i Ribe 1818	8		
Lasson, Jens Frederik, grosserer i Varde	52	Simonsen, Søren, snedker i Varde	64		
Lauenbach, præst i Alslev	120	Singer, Isak Bashevis, forfatter, nobelprismodtager	7		
Lohse, Ole, politiker i Varde	51, 52, 57, 62, 71	Slivsgaard, Jørgen, dyrlæge i Varde	52, 68		
Lorentzen, Ruben, borger i Ribe 1816	17	Stauning, Thorvald, statsminister	52		
Lorenzen, læge i Esbjerg	73, 77	Suhr, katolsk biskop	75		
		Svenningsen, overlæge i Esbjerg	77		
M		Sørensen, Ane Kirstine, pige i Skonager	113, 114, 115, 116		
Marcus, katolsk broder, portør og sygepasser i Esbjerg	10, 12, 21	Sørensen, Christian, barn, født i Skonager	114		
Mendelsohn, Moses, filosof 1729-1786	8	Sørensen, John, bonde i Skonager	113, 114		
Middelboe, Georgine, enkebispede	9	Sørensen S. P., avlsbruger i Varde	64		

Stedregister

A		K		T	
Aarhus	41, 43, 104, 131	Kolding	10, 12, 22, 72, 83, 85, 91, 95, 96, 100, 103, 112	Tarpbage	117, 121
Agerkrog	116	København	7, 12, 15, 16, 21, 35, 37, 52, 55, 71, 72, 81, 83, 84, 90, 96, 111, 151, 153	Thisted	9
Alslev	41, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 144			Tjæreborg	10
Altona	9			Tyskland	19, 39, 51, 75
Assens	17, 62	L		Tønder	16, 17
Augustenborg	14, 16	Litauen	7	U	
		Lunderup	116	Ukraine	7
B				V	
Berlin	16	M		Valby	7
Blaksmark	70	Marbæk	73	Varde	23, 26, 27, 30, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 142, 144, 145, 148, 149, 150, 152, 153
Brøns	16	Middelfart	8	Varming	106, 110, 112, 158
Brørup	46, 48, 76, 149			Veerst	43
D		N		Vejen	15, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 127, 143, 145, 153
Danmark	21, 25, 27, 32, 33, 34, 39, 40, 41, 43, 44, 52, 71, 72, 76, 78, 79, 80, 81, 99, 102, 103, 104, 117, 124, 128, 131, 138, 144, 151, 152, 158	Nordafrika	7	Vester Cjærndrup	47
Desseau	8,	Næshjerg	113, 115, 116	Vibæk	117, 119, 120, 121, 122, 124
E		O		Vilslev	105
Esbjerg	21, 40, 43, 44, 45, 66, 67, 72, 73, 74, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 105, 121, 144, 145, 149, 150, 151, 152, 153, 158	Odense	21, 53, 63, 72, 144	Visselhjerg	41, 117, 119, 123
Estrup	43, 46, 131	R		Ø	
Europa	7, 54, 76	Ribe	1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 27, 29, 41, 50, 53, 55, 59, 60, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 82, 83, 84, 88, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 116, 119, 124, 143, 144, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 158	Øse	27, 30, 32, 113, 115
F		Ringkøbing	9, 10, 59, 72, 78		
Fredericia	7, 19, 21, 22	Rødning	17, 111, 138		
H		S			
Hamborg	9, 11, 13, 14, 16, 105	Seem	106, 110		
Hjerting	73, 79, 149, 151, 152	Skads Herred	113, 116		
Holsted	42, 47, 49, 143, 150, 153, 158	Skjern	26, 67, 123, 145		
Hostrup	120, 121, 124	Skonager	113, 114, 115, 116		
Høm	105	Skærbæk	105		
J		Slesvig	16		
Jylland	14, 25, 26, 35, 73, 88, 92, 102, 103, 120	Sverige	17, 71, 99		
		Sønderho	9, 73, 150, 151, 153		
		Sønderskov	42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 150, 151, 153		

Bestyrelse

Historisk Samfund for Ribe Amt

Stiftet 1902. Danmarks ældste amtshistoriske Samfund

Formand og redaktør: Lokalhistoriker Olga Pedersen
Vestergade 6
6670 Holsted
Tlf. 75 19 82 80
e-mail: Olga.Pedersen@stofanet.dk

Næstformand: Lærer Søren Mulvad
Varming Vesterby 9
6760 Ribe
Tlf. 75 44 11 77
e-mail: mulvadvarming@gmail.com

Kasserer: Hans Sørensen
Gl. Skolevej 9
6600 Vejen
Tlf. 76 60 04 74
e-mail: urupgaard@gmail.com

Sekretær: Museumsinspektør Mette Guldborg
Frodesgade 110A
6700 Esbjerg
Tlf. 75 45 49 69
e-mail: mg@fimus.dk

Museumsleder Mogens Hansen
Frederiksberg Alle 13
7200 Grindsted
Tlf. 51 18 29 55.
e-mail: Brammingegn@mail.dk

Peder Thygesen Nielsen
Midtbyvej 10
6857 Blåvand
Tlf. 75 27 56 04

Redaktør:

Mariann Ploug
Nybrovej 123
6951 Janderup
Tlf. 75 25 90 25
email: mariannploug@bbsyd.dk

Suppleanter:

Jeremy Watts
Gl. Grenevej 2
6623 Vorbasse
Tlf. 75 33 30 89

Steen Rasmussen
Østergade 9b
6670 Holsted
Tlf. 72 11 42 62

Ekspedition og kasse:

Gironummer: 6 04 31 94
E-mail: histsamfund@gmail.com
Kontingent: 150 kr.
Konto: Danske Bank nr. 3737 6043194

INDHOLD

Mulvad, Søren	
Jødiske ripensere	7
Kristiansen, Dorthe Haahr og Gammeltoft, Peder	
Nørholm – torp, fæstning og herregård	23
Krøtel, Janne, Grundvad, Lars og Egelund Poulsen, Martin	
Et snit gennem Vejen Kommune	41
Nielsen, Ole Nørskov	
Byrådsvalget i Varde 1917	49
Høy-Nielsen, Aja	
Svend Aage Hanssen – læge, organisator og socialmediciner i Esbjerg	71
Jensen, Mogens	
2 1/3 kalv og 2 lam – sko til degnen og 1 tønde øl til deling	83
Mulvad, Søren	
Lidt om Ribcegnens dialekt	103
Tirsgaard, Aage	
En faderskabssag i Skonager i 1857	111
Villadsen, Hans Ole	
Engvandingskanaler i Alslev Sogn	115
Jensen, Ejvind Busk og Olesen, Svenning	
En kladde – tyendeliv	123
Årsmøde og generalforsamling	141
Regnskab	144
H.K. Kristensen Prisen 2014	146
Nye medlemmer	147
Bibliografi	148
Register	152
Bestyrelsen	158